

J. Canal, E. Canal, J. M. Nolla, J. Sagraera

GIRONA COMTAL I FEUDAL

(1000-1190)

Quaderns d'història de Girona

Quaderns d'història de Girona

Josep Canal
Eduard Canal
Josep Maria Nolla
Jordi Sagrera

**GIRONA COMTAL I FEUDAL
(1000-1190)**

AJUNTAMENT DE GIRONA
DIPUTACIÓ DE GIRONA

1996

GIRONA

Girona comtal i feudal :

1000-1190

ISBN: 84-86812-57-7

I. Canal, Josep II. Girona. Ajuntament

III. Girona (Província). Diputació IV. Col·lecció

1. Girona -- Història -- S. XI/XII

946.71 Gí Girona "10/11"

Quaderns d'història de Girona

Col·lecció assessorada pels departaments d'Història de la Universitat de Girona, l'Associació Arqueològica de Girona, el Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, el Centre de Recerques Paleo-Eco-Socials, el Servei d'Investigacions Arqueològiques i l'Institut d'Estudis Gironins.

Edició:

Servei Municipal de Publicacions de l'Ajuntament de Girona.

Placeta de l'Institut Vell, 1. Tel. 22 15 45

Unitat de Publicacions de la Diputació de Girona.

Pujada de Sant Martí, 5. Tel 20 57 00

Consell de Direcció:

Joan Boadas, Narcís Castells, Joan Domènech, Miquel Fañanàs, Joan Pluma, Carles Sapena.

Cap de Redacció:

Xavier Alberch

Maquetació:

Pep Caballé

Disseny de la col·lecció:

Enric Marquès

Assessorament lingüístic:

Maria Rosa Gallart

Fotocomposició:

Palahí A.G.

Muntatge i impressió:

Palahí Arts Gràfiques. Carrer Canonge Dorca, 1
Girona

Fotogravats fotocroms:

David Coll

Enquadernació:

Constitució. Carrer de la Constitució, 19.
Barcelona

Primera edició en català: Octubre del 1996

ISBN: 84-86812-57-7

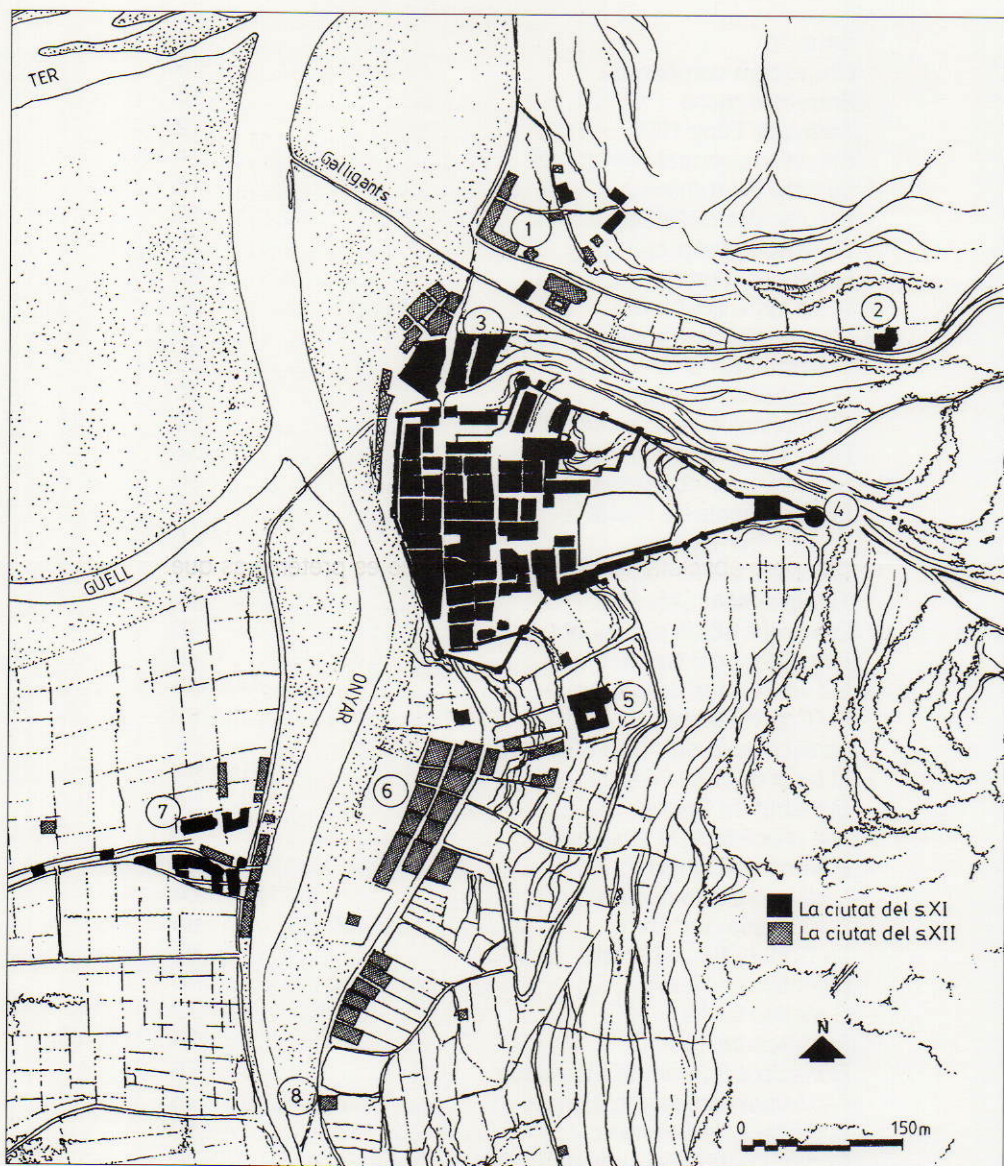
Dipòsit legal: GI-1138/96

PORTADA

Sant Nicolau i Sant Pere de Galligants

ÍNDIX

Situació	4
Cronologia comparada	6
Entre dos mons	10
Abans de l'any 1000	12
Els palaus comtal i episcopal	14
La catedral romànica	16
Les escales de la Seu	18
La relació camp-ciutat	20
La revolta feudal	22
— La violència feudal	24
Els castells de Girona	26
El comtat de Girona	28
El castell de Gironella	30
Els molins i el rec Comtal	32
La vall Bascona	34
Ermessenda, comtessa de Girona	36
Els fonaments de l'estat feudal	38
Ramon Berenguer I	40
La comtessa Almodis	42
El Tapís de la Creació	44
Les grans obres públiques	46
La noblesa del Comtat	48
Els vescomtes de Girona	50
El "Cap d'Estopes"	52
La successió del "Cap d'Estopes"	54
El burg de Sant Feliu	56
El bisbat de Girona	58
Les propietats de l'Església	60
L'Areny de l'Onyar	62
La urbanització de l'Areny	64
Cartografia de l'Areny	66
La Concòrdia de l'Areny	68
La comunitat jueva	70
Concilis i Corts	72
El Mercadal	74
Donació a Ramon de Montcada	76
— Mercat i àrees d'influència	78
El castellà de Gironella	80
Pedret i Sant Pere	82
El govern de la ciutat	84
Estructura social	86
— Monedes i preus	88
Girona i Catalunya	90
Vocabulari	92
Bibliografia	94

Plànol de situació de la ciutat de Girona. 1. Burg de Sant Pere de Galligants. 2. Monestir de Sant Daniel. 3. Burg de Sant Feliu. 4. Castell de Gironella. 5. Sant Martí Sacosta. 6. Mercat general de l'Areny. 7. Mercadal. 8. Cap de l'Areny.

SITUACIÓ

Girona, com s'ha vist, va néixer en un indret curiós, atípic, però absolutament adequat si el que es pretenia és que la nova ciutat esdevingués la “clau del regne”, el control més precís de tot intent d'anar de nord a sud i viceversa. La nova fundació es disposà damunt d'un pendent irregular, en un lloc fàcil de defensar, i per on passava l'únic camí apropiat. Bastint en aquest punt la ciutat, el control de la circulació era absolut.

Durant pràcticament cinc-cents anys Girona —*Gerunda*, aleshores— no sortí més enllà de les muralles. Després, el *martyrium* de Sant Feliu i, més endavant, l'església i cementiri de Sant Martí Sacosta, el cenobi de Sant Pere de Galligants i diversos masos i establiments i algun molí determinaren l'aparició de petits nuclis, poc significatius encara, i sempre a redós dels camins.

El segle XII veié l'inici de l'expansió extramurs, el creixement de la ciutat, primerament amb els establiments al burg de Sant Feliu i Sant Pere, de més tradició, i més endavant, d'ençà de la segona meitat de la centúria —quan les fronteres amb els sarraïns ja s'havien dut més enllà de l'Ebre—, cap a migdia, cap a l'Areny, on calgué disputar-se un espai idoni amb l'Onyar, però la constància i la fe dels antics establiments acabaren imposant-se. El marc físic de la ciutat, doncs, s'eixamplà considerablement en relació amb les èpoques precedents. En acabar aquest període, els límits de la ciutat anaven des del Cap de l'Areny (actual plaça de Jacint Verdaguer) a Pedret, sense discontinuïtats, i anava agafant personalitat el barri del Mercadal, a l'altra ribera de l'Onyar.

CRONOLOGIA

COMTATS CATALANS

CIUTAT DE GIRONA

RAMON BORRELL (992-1017)

- Casament amb Ermessenda (?).
- Expedició a Còrdova (1010).
- Colonització de la Segarra, el Penedès i la Conca de Barberà.
- Inici de la construcció del Palau episcopal (992).
- Primer esment de l'existència dels molins i del rec comtal (1007).
- El bisbe Odó mor de resultes de les ferides rebudes en l'expedició a Còrdova (1010).
- Pere Roger, bisbe de Girona (1010).
- Donatius dels comtes per a la construcció de la nova catedral (1015).

BERENGUER RAMON I (1017-1035)

- Minoria d'edat i tutela d'Ermessenda (1017-1023).
- Conflicte amb el comte d'Empúries per Ullastret (1019).
- Conveni d'arranjament entre mare i fill (1024).
- Privilegi atorgat a la ciutat de Barcelona (1025).
- Lluites amb els sarraïns (1027).
- Primera assemblea de Pau i Treva al Rosselló (Toluges, 1027).
- Testament de Berenguer Ramon i repartiment dels comtats entre els seus tres fills (1035).
- Donatius per a la construcció de la Canònica de la Seu (1019).
- Ermessenda i el seu fill donen a la Seu el seu casal i la torre rodona (1020).
- Comença a edificar-se el convent de Sant Daniel (1020).
- Primer esment del lloc de Cugusacs (1030).
- Consagració de la nova Catedral (1035).
- Primer esment del Mercadell, davant les escales de la Seu (1035).

RAMON BERENGUER I (1035-1076)

- Minoria i tutela d'Ermessenda (1035-1041).
- Desmembrament del Califat, taifes de Lleida i Tortosa (d.1035).
- Inici de les revoltes feudals (v.1030).
- Revolta de Mir Geribert d'Olèrdola (d.1041).
- Cessió del comtat de Girona a Ermessenda (1041).
- Casament amb Almodis de la Marca (1052).
- Ermessenda, comtessa sobirana de Girona (1041).
- Juraments de fidelitat dels senyors dels castells gironins al comte de Barcelona (d.1051).
- Pactes entre els comtes i juraments fets a la Seu (1057).
- La noblesa del comtat jura fidelitat als comtes Ramon Berenguer i Almodis (1057).
- Ramon Berenguer dona el comtat de

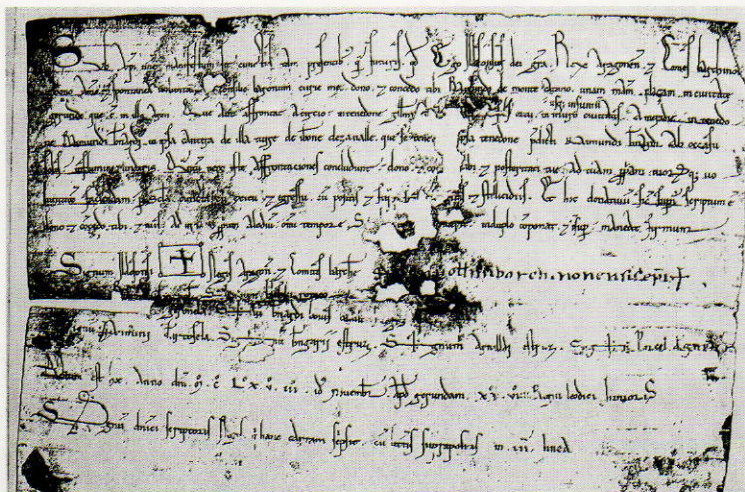
- Sedició generalitzada dels feudals (1052-1057).
- Naixement dels bessons Ramon Berenguer i Berenguer Ramon (1053).
- Ermessenda ven els seus drets comtals a Ramon Berenguer i a Almodis (1057).
- Restauració del poder comtal i convenis amb els magnats (d.1057).
- Juraments de fidelitat dels comtes d'Urgell, Besalú, Cerdanya, Pallars, Empúries i Rosselló (d.1057).
- Primeres assemblees de Pau i Treva per a tots els comtats (1064-66).
- Compra dels comtats de Carcassona i Rasès (1064-1067).
- Promulgació dels primers Usatges (1068).
- Assassinat d'Almodis per l'hereu Pere Ramon (1071).

- Girona a Almodis (1057).
- Ermessenda és enterrada a la Seu de Girona (1059).
- Judici comtal del senyor de Begur a la Gironella (1060).
- Convenis entre els comtes i el vescomtes de Girona (1061).
- Esment de l'església de Sant Just, davant Sobreportes (1064).
- Els comtes donen a la Seu l'alou de "Valle Profunda" (1064).
- Primeres constitucions de Pau i Treva del bisbat (1064-1066).
- Concili reformador de Pau i Treva (1068).
- S'edifica la nova església de Sant Martí Sacosta (1068).

RAMON BERENGUER II i BERENGUER RAMON II (1076-1082)

- El Papa ordena el cessament de les disputes que enfronten els dos germans (1079).
- Convenis de pacificació i repartiment entre els bessons (1080).
- Assassinat de Ramon Berenguer "Cap d'Estopes" (1082).

- Primer esment de Santa Eulàlia Sacosta (1078).
- Partició de la ciutat de Girona entre els comtes (1079).
- Primer esment de Santa Susanna del Mercadal (1081).

Pergamí d'Alfons I, que conté la donació que féu a Ramon de Montcada del sector de l'Areny que correspon al carrer de les Ballesteries.

BERENGUER RAMON II (1082-1096)

- Rebel·lions contra Berenguer Ramon, acusat de l'assassinat del seu germà (1084-86).
- Pactes per la tutoria del futur Ramon Berenguer III (1086).
- Batalla judicial i derrota de Berenguer Ramon (1096).
- Ramon Berenguer II és enterrat a la Seu gironina (1082).
- El senescal Guillem Ramon, senyor de Sobreportes (1083).
- Primers establiments al burg de Sant Feliu (a.1090).

RAMON BERENGUER III (1096-1131)

- RAMON BERENGUER III (1096-1131)
- Conquesta de Balaguer (1105-6).
- Incorporació del comtat de Besalú (1111).
- Casament amb Dolça de Provença i unió d'aquest comtat (1112).
- Expedició contra Mallorca (1114).
- Ocupació de Tarragona (1118).
- Incorporació del comtat de Cerdanya (1118).
- El vescomte Ponç Guerau jura fidelitat al comte (1096).
- Conveni entre el bisbe i el comte (1100).
- El comte dóna a la Seu la vil·la del Mercadal (1106).
- Construcció de l'església i del claustre de Sant Feliu (1107).

RAMON BERENGUER IV (1131-1162)

- Casament amb Peronella i unió dinàstica amb Aragó (1137).
- Conquesta de Tortosa (1148).
- Conquesta de Lleida (1149).
- Cartes de repoblació a la Catalunya Nova (d.1148).
- Compilació dels Usatges de Barcelona (v.1150).
- Primeres compilacions de Mals Usos (v.1150).
- Conveni entre el comte i el senescal per Sobreportes i altres castells (1136).
- Cort comtal al claustre de la Seu. Donacions de castells als templers (1143).
- Primers establiments per edificar al Cap de l'Areny (1145).
- Consagració del nou recinte de Sant Pere de Galligants (1153).
- Ordenació del mercat general de l'Areny (1160).

Segador

Noè
construint
l'Arca.
(Claustre
de la
Catedral)

ALFONS I (1162-1196)

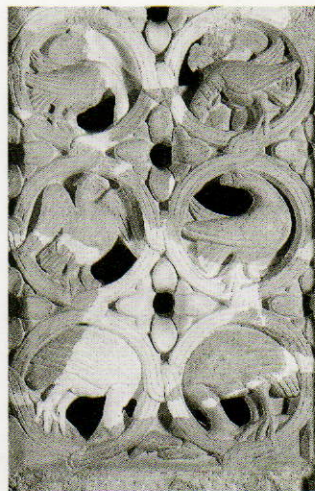
- Reincorporació del comtat de Provença (1167).
 - Incorporació del comtat de Rosselló (1172).
 - Cort de Pau i Treva de Fondarella (1172).
 - Enfrontaments amb els comtes de Tolosa (d.1180).
 - Incorporació del comtat de Pallars Jussà (1192).
 - Aliança amb Navarra per anar contra Castella (1190).
 - Reformes institucionals del govern dels comtats (a.1196).
- El comte-rei concedeix a Ramon de Montcada una part de l'Areny (Ballesseries) (1168).
 - Existeix a Pedret un hospital de leprosos (1170).
 - El rei confirma a l'abat de Sant Pere la jurisdicció feudal del burg homònim (1171).
 - Conveni de repartiment de l'Areny entre el rei i el bisbe (1172).
 - Establiments per edificar a l'Areny, davant els molins del Mercadal (1177).
 - Ramon de Montcada ven als Estruch la seva propietat a l'Areny (1179).
 - Girona obté privilegis per organitzar la seva corporació municipal (1182).
 - El rei dona a P. Mascaró els molins del Mercadal i la Fàbrega (1185).
 - Corts de Girona. Els nobles s'oposen a les disposicions acordades a Fondarella (1188).
 - L'abat de Poblet té un mas a l'Areny (1188).
 - Alfons I allibera dels mals usos de la intestia i l'eixorquia els habitants de Girona (1190-1194).

*Homenatge d'un noble
al comte de Barcelona.*

"Liber Feudorum Maior A.C.A".

*Element
escultòric
de la catedral
romànica
reutilitzat
com un
frontal
d'ambó.*

Entre dos mons

L'ANY 1000 sempre ha portat imatges de decadència i de "fi del món", d'una època de turbulències i de foscor de la qual va sorgir lentament l'Edat Mitjana. Els historiadors actuals refermen, fins a un cert punt, aquesta impressió amb l'encunyació del terme "revolució feudal" per referir-se als esdeveniments que, de forma sobtada, capgiraren les estructures tradicionals durant els primers decennis del segon mil·lenni. Les dones i els homes d'aquell

temps es trobaren engolits per una espiral de violències de les quals va néixer una nova estructura política i social que anomenem feudalisme.

Com podem definir les característiques del temps anterior a aquests canvis? Fins no fa gaire hom deia que l'alta Edat Mitjana representava un llarg parèntesi entre la fi del món antic (esclavista) i l'inici del món medieval (feudal). L'opinió dels historiadors moderns és molt més rotunda: fins a les acaballes del primer mil·lenni, les societats europees visqueren la continuació del món antic, dins el marc dissenyat i reformat pels romans durant el seu Imperi, i que va subsistir amb els seus hereus, els estats germànics. La historiografia moderna (Bonassié, Bois, Duby...) remarca, com alguns dels trets més significatius del temps prefeudal, la pervivència del règim esclavista, la funció fiscal i rendista de la ciutat en relació amb el camp i la configuració d'un paisatge rural dominat per les vil·les.

*Muralla meridional
de la ciutat
(Sector de les Àligues).*

“...A Catalunya, com a pertot, ben segur, la vida urbana s’havia atrofiat durant els primers segles de l’Edat Mitjana (...). Tanmateix, en aquest context de decadència medieval, algunes ciutats havien resistit i presentaven encara al voltant de l’any 1000 un aspecte autènticament urbà (...). Era encara més el cas de Girona; la ‘parva Gerunda’ de Prudenci havia vist créixer la seva anomenada en època visigòtica, com ho demostren les visites que hi feien els reis de Toledo; la seva posició de ciutat-etapa a la via Augusta i la veneració professada a les relíquies de Sant Feliu la preservaren d’una decadència massa brutal...”

(P. Bonassie. *Catalunya mil anys enrera*. Barcelona, 1979).

Detall de la torre quadrangular.

Fins a quin punt la Girona de l’any mil s’adapta a aquest model? Si repassem la documentació d’aquell temps, no sembla que ens estigui parlant d’una societat esclavista: bona part dels habitants gaudeixen de llibertat i realitzen la major part de les activitats econòmiques; tot i que no hem d’oblidar episodis com algunes donacions testamentàries de *servi* i *ancillae* (esclaus i esclaves) fins al començament de l’onzena centúria. En tot cas, és indubtable que els comtats catalans s’havien configurat, després de la conquesta carolíngia, com unes societats de persones majoritàriament lliures, i que l’expansió pròpia d’un país de frontera havia afavorit aquest procés.

Quin paper tenia la ciutat respecte al seu territori? Girona mantenia la seva condició de *civitas*, seu política (comtal) i religiosa (bisbat), des de feia cinc segles o més. Aquestes dues funcions definien les seves relacions amb el territori dominat, el comtat i el bisbat. La ciutat era, per damunt de tot, la residència d’uns estaments dirigits, temporals i espirituals,

que, des del temps del Baix Imperi, recaptaven les rendes públiques i privades del seu entorn rural sense mantenir-hi una relació comercial gaire equilibrada, com ho demostra la migradesa de l’espai urbà dedicat al comerç, el Mercadell, esmentat poc després de l’any 1000.

El territori rural vinculat a la ciutat estava organitzat en vil·les —concepte que defineix l’àmbit territorial d’una comunitat rural de dimensions variables, encara que sovint era formada per unes quinze o vint famílies—, i sembla que mantenia amb Girona un vincle més aviat fiscal i rendístic que no pas comercial. Els noms de moltes d’elles —*Villa Dominio* (Domeny), *Villa Palatiolum* (Palol d’Onyar), *Villa Saltus* (Salt), *Villa Albini* (Vilobí), *Villa Albarex* (Vilablareix)...— semblen portar-nos a temps molt reculats i ens parlen d’un poblament rural continuat i molt estable en el temps, format per pagesos majoritàriament lliures i petits propietaris; una situació que les torbacions a venir no trigarien gaire a posar en perill.

Girona abans de l'any 1000

ARA MATEIX, gràcies a una llarga tasca realitzada pels historiadors, som capaços de fer-nos una idea molt aproximada de l'aspecte urbà que tenia la ciutat vers el tombant del mil·lenni. Fem-hi un cop d'ull: Girona havia clos un llarg procés iniciat en el llunyà moment de la fundació que hauria de comportar, poc més tard (segle XII), l'aparició dels primers barris (o burgs) consolidats fora muralla i el traçat del que serien les línies mestres del creixement urbà, que d'aleshores ençà no hem fet sinó continuar.

En un moment imprecís, versemblantment en el segle IX, tingué lloc la primera modificació substancial del perímetre murat de la vella *Gerunda*, ampliant l'espai urbà en fer córrer les muralles septentrionals més cap a la vall pronunciada del riu Galligants; aquest eixample integrà dins els murs l'espai que ocupen actualment el claustre de la Seu i els Jardins de la Francesa. Alhora, s'aixecà també el castell de Gironella —la “Girona petita”—, que havia de consolidar el lluidísim paper defensiu d'aquest sector. Torres de planta circular, troncocòniques, de carreuat petit, igual que diversos sectors de muralla, són mostres d'aquestes reformes evidents, especialment a la torre Júlia i entorns. En altres llocs el curs de la muralla no fou modificat, però sí que es reforçà, alçant torres rodones entre les quadrangulars romanes (torre del dipòsit d'aigua, torre vescomtal). A la ciutat, s'hi entrava per cinc

portes, d'importància desigual: la de l'Onyar, al sud, i la de Sobreportes, al nord, que eren les principals i marcaven el recorregut urbà de la Via Augusta; el portal Rufí, a l'actual plaça de Sant Domènec; la de Llevant, prop del portal de Sant Cristòfol, i la que comunicava directament amb el Pedró, l'esplanada occidental davant la Seu.

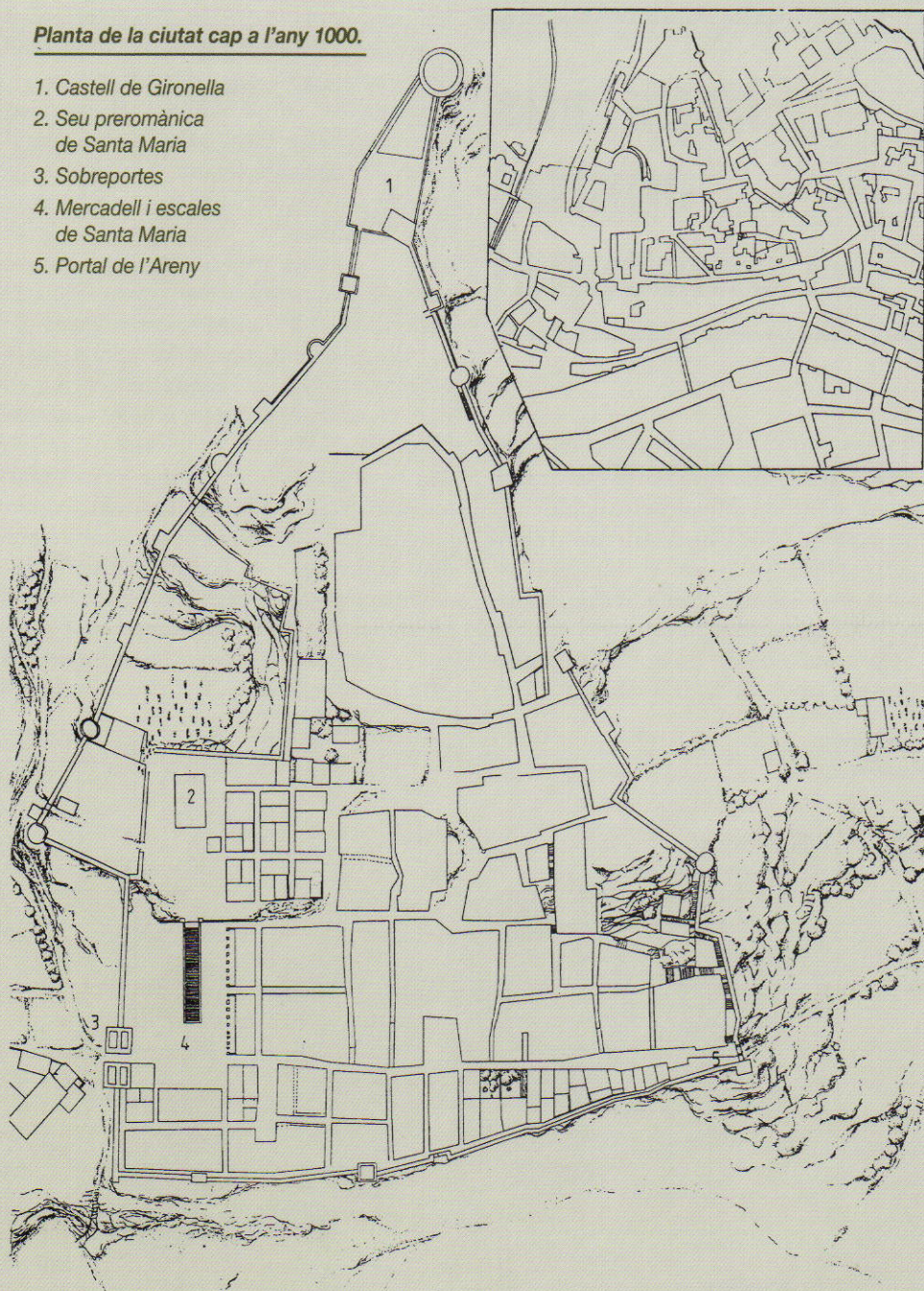
En el tram urbà pervivia substancialment l'esquema fundacional, regular, si bé alguns espais havien anat modificant llur aspecte i funció. La plaça baixa de l'antic fòrum, que era coneguda en aquesta època pel nom de Mercadell i que tenia dues esglésies carolíngies, una al nord (Santa Maria de les Puelles) i l'altra al sud (Sant Genís), era seu del mercat, i davant seu es dreçaven les imponents escales que connectaven amb la plaça alta. Al costat de migdia de l'escalinata, i recolzant-hi, un seguit de cases contigües dibuixaven un carrer que “pujava a Gironella”.

A redós del temple de Santa Maria, carolingi, amb un cloquer situat a l'angle sud-oest, s'hi trobaven el palau episcopal, la sinagoga —valuosa notícia que documenta l'existència d'una comunitat jueva significativa i relacionada amb els cristians— i una xenodòquia, un edifici destinat a acollir pelegrins, viatgers, estrangers i desvalguts. A la part del darrera de la Seu hi havia el cementiri i, prop de la torre Júlia, un casal propietat dels comtes.

Fora murs, destacava el conjunt prestigiós de Sant Feliu, que fins feia pocs anys havia compartit amb Santa Maria, la seu episcopal, l'església de Sant Just —on hi ha Sant Lluc— i, més enllà del pont sobre el Galligants, el cenobi de Sant Pere, el cementiri i diversos establiments; a l'altra banda, a migdia, les grans pedreres dels Marges Grossos, en explotació, el temple de Sant Martí, amb el seu cementiri, conreus de tota mena i algun mas, sempre a frec del camí que travessava l'Onyar pel gual de l'actual placeta de Jacint Verdaguer.

Planta de la ciutat cap a l'any 1000.

1. Castell de Gironella
2. Seu preromànica de Santa Maria
3. Sobreportes
4. Mercadell i escales de Santa Maria
5. Portal de l'Areny

Els palaus comtal i episcopal

UN DOCUMENT EXTRAORDINARI de l'any 988 ens informa de la venda que Borrell II va fer al bisbe Gotmar del palau que el comte posseïa a la ciutat de Girona. Aquest edifici, notable, era a tocar el "mur vell" de la ciutat, la catedral de Santa Maria, la sinagoga i unes cases privades, i quedava ben clar en l'escrit que no se'n podria disposar fins després de la mort de l'antic propietari.

La notícia és valuosa, entre altres aspectes, perquè ens defineix clarament els lligams del comte amb la ciutat —on tenia residència fixa— i perquè ens precisa el moment just en què l'autoritat episcopal determinà bastir el seu palau, centre neuràlgic de l'església de Girona, en l'indret que ha ocupat d'aleshores ençà, al costat de la basílica catedral de Santa Maria, la qual a partir d'aquests anys ho fou en exclusiva, arrabassant protagonisme a Sant Feliu. Es tracta d'un fet d'enorme transcendència.

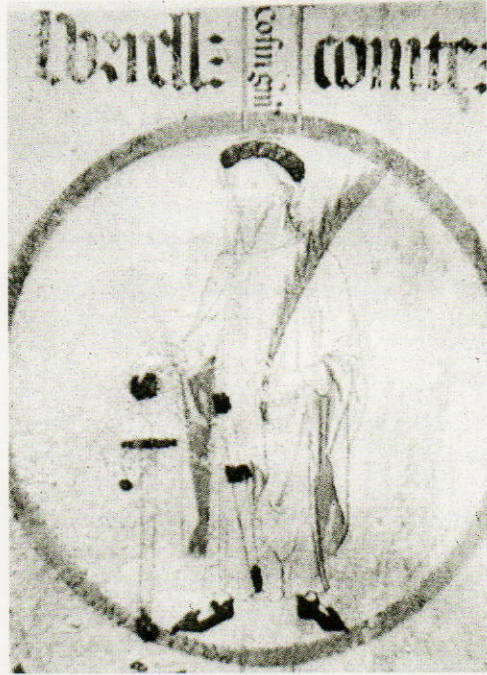
Efectivament, aquesta compra materialitzà la decisió de concentrar el centre polític —el palau— i el centre religiós —el temple de Santa Maria— a l'interior del recinte murat, en un lloc segur però endemés preeminent i simbòlicament dominant. Aquest fet coincideix, no ho oblidem, amb la pèrdua de prestigi i de poder de Sant Feliu i amb la progressiva exaltació de sant Narcís, un suposat bisbe i màrtir la figura del qual a poc a poc però decididament anirà arraconant la de Feliu. Des de finals del segle X

*Elements
romànics
del palau
episcopal.*

El comte Borrell II, per culpa de l'atzagaiada dels sarraïns contra el seu comtat, ven "a Gotmar, bisbe de la seu de Girona, i als seus successors aquell ample casal nostre que tenim pel nostre ús en la ciutat de Girona més enllà del mur vell d'aquesta ciutat ja molt malmès, no gaire lluny d'aquest mur, pel preu de cinquanta unces d'or pur de València, que afronta, a llevant, amb el mur vell, a occident amb la sinagoga, a cerç amb la seu de Girona (Santa Maria), i a migdia amb la casa de Gausfred Poleni (...), en el benentès que quan anem a Girona hauràs de deixar-nos la dita casa durant tota la nostra vida"

(25-VIII-988, Pontich, *Repertori alfabètic*, t. I, fol. 269).

Comte Borrell II (934-992).
Va vendre el palau que tenia
vora la catedral preromànica
al Bisbe de Girona. (Rotlle de Poblet).

—recordem que Borrell morí el 992—, tot un seguit de notícies dibuixen l'ampliació, mercès a l'adquisició de noves propietats, del conjunt arquitectònic episcopal, que adoptà una curiosa forma de L en veure's condicionat per les poderoses preexistències. El final lògic d'aquest procés no fou altre que la substitució de la vella basílica carolíngia —bastida potser damunt d'un temple romà, aprofitant-ne l'estructura— per l'esplèndida església romànica, que fou finalment consagrada l'any 1038.

La venda per part de Borrell del seu palau no significà pas la fi d'un establiment propi dels comtes en aquesta ciutat, un dels nuclis més fermes de l'antiga Marca. En efecte, sabem, per altres notícies, que pocs anys després, el 1020, el comte Berenguer Ramon i sa mare, Ermessenda, posseïen un

altre casal, que es localitzava al nord de Santa Maria, en l'eixample septentrional de la ciutat, "a tocar la torre rodona" (torre Júlia), i que degué ser edificat en terres comtals, als voltants de l'any 1000, per substituir en un lloc adequat l'antiga casa. Ben aviat, però, també aquest nou palau fou venut —potser donat— a l'Església com a dot per subvenir a les ingents despeses que comportà la construcció de la seu romànica.

D'aleshores ençà, no tenim dades directes sobre l'existència d'un altre palau comtal a la ciutat, si bé tot fa pensar que la comtessa Ermessenda, que visqué molts anys a Girona, devia residir al castell de Gironella, la fortalesa comtal per excel·lència, que molt probablement continuà essent el lloc on s'allotjaven els comtes en les estades que feien tot sovint a Girona.

La catedral romànica

EN ELS ANYS INICIALS del segle onzè trobem les primeres queixes sobre l'estat, lamentable, del temple catedralici de Santa Maria. Ben aviat els comtes, i sobretot Ermessenda, la comtessa, i el seu germà Pere Roger, bisbe de Girona, es posen de ple a la tasca d'aconseguir les rendes necessàries per tirar endavant una obra ambiciosa, inexcusable i d'acord amb el prestigi de la ciutat i el poder del bisbe. Les nombroses donacions, vendes i rendes encaminades a aquest fi, ben documentades en aquest primer terç del segle, ens certifiquen l'interès i les ganes de fer-ho bé i ràpid. Tanmateix, és un fet no pas exclusiu de Girona, atès que Cuixà, Ripoll i Vic consagren, en aquestes dates o poc abans, basíliques esplèndides, que manifesten el canvi substancial produït en aquest territori d'ençà de la darrera del segle X i sobretot en les primeres dècades del segle següent. A Girona, de tota manera, nosaltres voldríem veure-hi la culminació d'un llarg procés que deuria originar-se a mitjan segle IX i que comportà la creació de l'episcopi dins les muralles, al costat de la basílica catedral, ara seu única, en el temple dedicat a la Mare de Déu. Un cop acomplert aquest procés, calia ennoblir i monumentalitzar l'edifici cultural, fer-lo digne del paper que li corresponia.

Que les obres es feren adequadament i de pressa, ho certifica la consagració de l'altar major del temple el dia 21 de setem-

En un moment concret, el bisbe de Girona, Pere Roger, d'acord amb els canonges, ven al comte Ramon i a la seva muller, Ermessenda, per cent unces d'or pur, l'església de Sant Daniel, amb totes les seves pertinences, "forçat per la necessitat a causa de la construcció de dita església (la seu de Santa Maria), la qual és perfectament sabut de tots que es troba arruïnada i els servidors de Déu no hi poden salmodiar en temps de pluja ni, per la ruïna del sostre vellíssim, celebrar-hi els sagrats misteris..."

(14-VII-1015. A.C.G., 155).

*El claustre (a la dreta)
i la torre de Carlemany (a sota),
els elements més significatius
de la vella catedral romànica.*

bre de l'any 1038, presidida per l'arquebisbe Guifré de Narbona i pel bisbe Pere Roger, de Girona, amb la presència dels de Vic, Barcelona, Urgell, Elna, Coserans, Carcassona i Magarola i de nombrosos abats i eclesiàstics, i amb l'assistència de la comtessa Ermessenda i del comte Ramon Berenguer I. Ara bé, la consagració no significava pas la fi de l'obra, car s'hi continuà treballant fins ben entrada la centúria següent.

Dades documentals i arqueològiques prou fonamentades ens assenyalen que la galilea de la façana de la Seu es localitzava en la línia on ara hi ha situada la porta de Sant Miquel d'accés al claustre i a l'actual museu, i davant hi havia la gran esplanada del Pedró, un gran bloc de pedra ben dret, on al llarg de l'any es realitzaven diversos actes religiosos i cívics. Pel costat de la capçalera, a llevant, els absis no devien anar més enllà del penya-segat que delimitava l'antiga muralla romana, on es bastí molt després el presbiteri gòtic, de tal

manera que la seva construcció no afectà, en absolut, el funcionament del vell temple. Sembla ser, doncs, que la basílica era més ampla que llarga.

Del conjunt catedralici dels segles XI i XII, se n'han conservat *in situ* el campanar nou —o torre de Carlemany—, esvelt i amb belles arcuacions llobardes ornamentals, construït en bona part amb gres de Domeny aprofitat dels vells monuments romans; i l'extraordinari claustre trapezoïdal i dependències annexes, que s'edificaren sobre unes voltes de mig punt imponents que serviren per anivellar aquest sector i poder-lo connectar suaument amb Santa Maria. En el mur nord del claustre —la muralla septentrional de la ciutat—, a l'angle nord-oest, hi continuà oberta una vella poterna per on se sortia a un antic camí que resseguia la cara nord de les muralles i comunicava directament amb l'església catedral i amb la part alta de la vila. Són també d'aquesta època l'altar i la formida-

Les escales de la Catedral

UN VALUÓS DOCUMENT de l'any 1035 ens fa esment —creiem que per primera vegada— de l'existència de les escales de la Catedral i —importantíssim— d'un seguit de cases que s'hi recolzaven per la part del darrera i que havien acabat creant un carrer a l'interior de l'antiga plaça foral, justament davant la façana actual de l'edifici de la Pia Almoina. El fet que aquestes cases, una desena, ja siguin construïdes, i posades a la venda per ser ocupades immediatament, projecta cap endarrera la datació de les grans escales, suficientment imponents per poder servir de mur posterior d'aquells edificis. Recordem que la seu romànica de Santa Maria fou consagrada el 1038.

La rebuscada topografia de l'interior de la ciutat de Girona presentava uns desnivells de vegades desmesurats; cap, però, de tan ferotge com el canvi de nivell entre la plataforma de la catedral i el Mercadell: un salt abrupte de més de 15 metres, l'equivalent modern d'un immoble de planta baixa i quatre pisos. Tanmateix, aquesta disposició monstruosa podia resultar extraordinàriament atractiva des de l'òptica de l'urbanisme monumental romà, on sovint el component teatral, des del segle II aC, és no només engrescador, sinó absolutament desitjable. Situar en aquests espais el fòrum de la ciutat era obligat, disposant a la part baixa (Mercadell) els sectors polític i mercantil i a dalt, enlairada, contra el teló de fons del cel, l'àrea sagrada, l'una i l'altra

Venda dels esposos Rodball Guillabert i Legardis als esposos Ramon Oliva i Adlecti d'una casa amb eixida que tenen dins els murs de la ciutat de Girona, a prop de les escales (*gradus*) que pugen fins a la porta de l'església catedral de Santa Maria i que limita, a llevant, amb una casa de Guillem Bernat de Cornellà, a migdia amb el carrer que puja del Mercadal a Gironella, a ponent amb la casa de Bernat, prevèvere, i a cerç amb les esmentades escales (*gradus*) de Santa Maria.

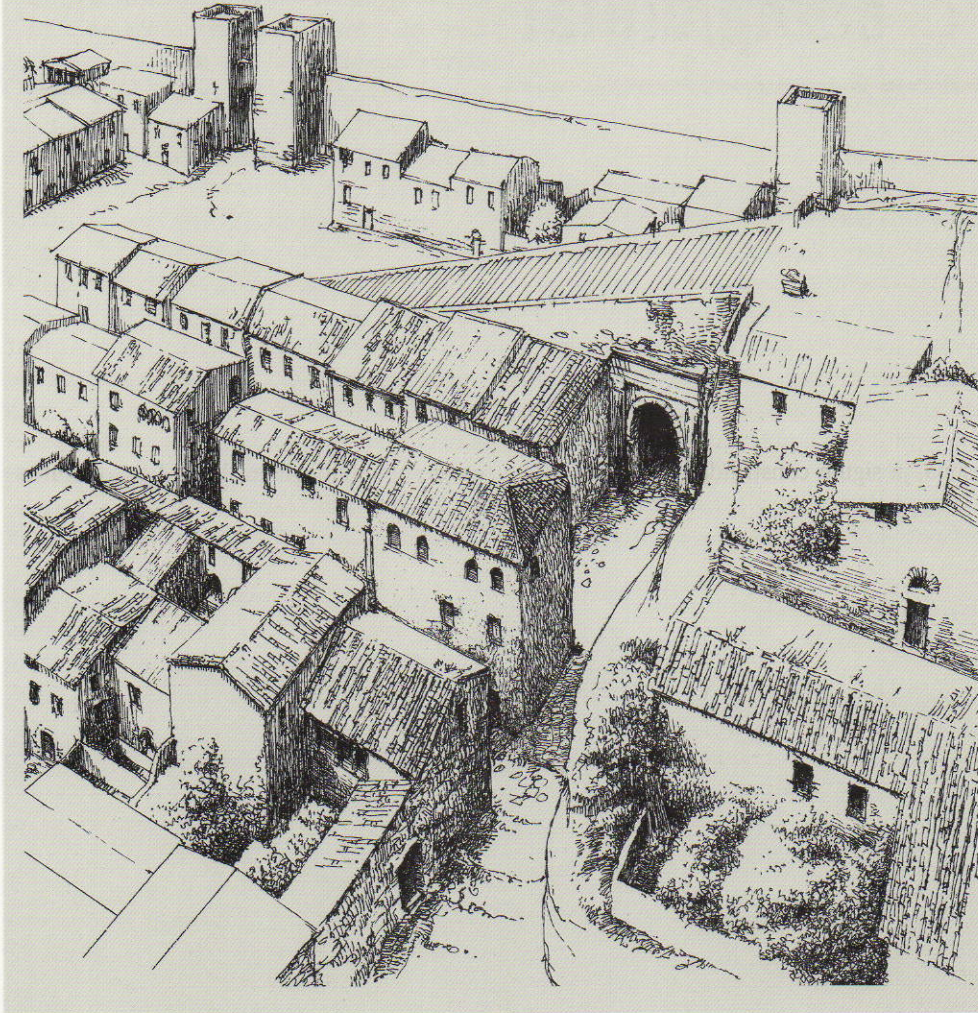
(1035. A.C.G. Martí, 1987, núm. 196).

ben unides per unes escales que cal suposar d'*opus caementicium* i revestides de blocs de pedra (*opus quadratum*, probablement).

Les cases enganxades a la paret de les escales ens fan evocar la desfiguració urbanística de l'antic fòrum. Aquesta transformació no va ser pas sobtada, i s'ha d'entendre com un procés lent i progressiu en el llarg camí que implica el trànsit de la ciutat romana a la medieval. Malgrat això, els canvis més substancials els detectem en el segle XI, en el mateix moment que culmina la feudalització de la ciutat. La nova organització social i política va consumir la pèrdua de funcions de l'antic recinte foral i va propiciar que sobre la vella plaça es construïssin cases i nous carrers.

Un document de l'any 1095 ens proporciona el nom de Mercadell referint-se a l'afrontació d'una de les cases adossades a les escales de la catedral. El topònim ens indica clarament que, a ponent de les escales, s'obria un sector net d'edificis i amb funcions de mercat. Per tant, s'hi desenvolupava una certa activitat humana, afavorida també pel fet de ser una zona cèntrica i de fàcil accés, ja que la ciutat amb prou feines havia ultrapassat els modestos límits de la Força Vella. Per aquesta raó es trobaven ben a prop dos forns de coure pa: el de la Ruca,

*Restitució de la zona de les escales,
vista des del sud-est.
S'hi observa la gran volta,
les cases adossades,
el Mercadell i, al fons,
el castell de Sobreportes.*

sota l'actual Pia Almoïna, i el de Sobreportes, a tocar la muralla de ponent. En sentit contrari, el fet que 'Mercadell' sigui un diminutiu ens il·lustra que el volum de negoci estava limitat per les reduïdes dimensions de l'espai disponible. Encara més, el Mercadell

va desaparèixer com a tal en el segle XII, quan el mercat general que s'acostumava a celebrar a l'Areny (zona de l'actual Rambla) es va començar a urbanitzar, concretament a partir de 1160, i a convertir-se en el nou centre econòmic i comercial de Girona.

La relació camp/ciutat

LA CIUTAT DE GIRONA, com moltes altres ciutats europees, va començar a perdre terreny amb la decadència de l'Imperi Romà, i va entrar en una etapa de relativa "hivernació" que va arribar fins a la darrera del segle X; simultàniament, però, avançava un procés de ruralització al seu voltant. A partir de la desena centúria van començar a produir-se canvis cabdals: la fi de les velles formes esclavistes de treball i la nova hegemonia a les terres catalanes dels petits aloers o pagesos lliures, fenomen

que influencià positivament la millora de la producció agrària.

Al tombant del mil·lenni es produí un altre canvi substancial al qual Girona no restà aliena: la ciutat començà a revifar-se gràcies als volums, cada cop més grans, d'excedents provinents del camp. Les rendes i els productes agrícoles començaren a fluir abundantment cap als seus residents; cap a la seu bisbal, als comtes, als magnats, als terratinents benestants i a tots aquells que començaven a establir-se a la ciutat tot cercant la seva prosperitat.

El principal propietari era l'Església gironina, que estava en possessió d'un gran patrimoni reunit des de temps carolingis i millorat pels comtes independents i també a partir de donacions particulars. Aquest patrimoni produïa sucoses rendes, a les quals s'han d'afegir les cessions fiscals d'origen reial i comtal que l'administració del bisbat, dels ardiaconats i la canònica de la Seu s'encarregaven d'administrar. També alguns grans senyors i terratinents

*Vall Bascona, actualment
vall de Sant Daniel.*

Pagès treballant
(Tapís de la Creació.
Museu de la Catedral).

aixecaren les seves mansions dins i fora dels murs de la ciutat i centralitzaren aquí bona part de les seves rendes; esmentem els Sitjar de Salt, Silvi Llobet i Gausfred Bastons de Cervià, Gausfred Vidal de Pals, Eldemar de Sant Gregori i Guillem Ramon de Caldes, entre d'altres.

El flux de rendes que entrava a la ciutat es completava amb els excedents agrícoles que fluïen cap als mercats urbans. La creixent quantitat d'establiments fets per conrear horts, vinyes o fruiters al voltant de la ciutat ens parla de l'augment gradual de la demanda d'aquests productes. Cada cop més pagesos portaven a vendre els seus excedents a ciutat i hi compraven les manufactures artesanals que els ofería la incipient indústria urbana, tot establint una relació comercial camp/ciutat més i més equilibrada. A Girona això va obligar a traslladar el mercat de l'antic Mercadell, sota les escales de la Catedral, a la zona de l'areny, més enllà dels murs meridionals. Aquest mercat

“En el sistema feudal, el desenvolupament feudal era més profund que en el camp. La superioritat de què fruí la ciutat li va permetre d'engolir moltes rendes i va esdevenir un espai de concentració de riquesa; s'establí un flux migratori constant entre el camp i la ciutat. Aquesta situació suposà un trencament respecte de la situació anterior, car la ciutat antiga era un organisme massa rígid per empassar-se un flux semblant”.

Guy Bois, (*La Revolución del año 1000*).

nou sorgí probablement de forma espontània, i no va ser fins a mitjan segle XII que va començar a ser reglamentat per Ramon Berenguer IV.

Aquest increment del volum d'activitats econòmiques donà un fort impuls al creixement de la ciutat, encara que aquest tingué lloc principalment dins dels seus murs. Les grans obres públiques religioses i militars, les noves mansions dels magnats laics, de les dignitats eclesiàstiques (ardiaconats) i dels monestirs (Breda, Sant Feliu, Amer..) organitzaren una nova ciutat fortificada dins la qual les classes dirigents vivien més còmodament, invertien i gastaven més que no pas abans. Aquesta revitalització va facilitar el naixement d'una nova classe dedicada als negocis immobiliaris, comercials i artesanals: una burgesia que començà a definir-se a la darrereria del segle XI i que fou el motor del gran impuls urbanitzador que va viure Girona des de la segona meitat del segle XII.

La revolta feudal (1030-1060)

LA REVOLTA FEUDAL CATALANA, que va trencar la vella societat heretada del món antic i n'implantà una de nova, tingué lloc en els anys centrals del segle XI. A partir d'aleshores res no fou com abans: ni el tradicional poder comtal, que en resultà molt afeblit, ni el poder ascendent de les noves famílies feudals, ni molt especialment la situació dels pagesos i menestrals, que foren els grans perdedors d'aquesta contesa.

El nou poder feudal, basat en la senyoria exercida des dels *castra* (termes administrats des dels castells), va esmicolar l'antic concepte de poder públic comtal i creà en el seu lloc una unió de petits governs independents. Imposà les noves relacions de dependència personal (vassallatge) fins a les capes més baixes de la població, i les grans nissagues senyoriales es vincularen entre elles mitjançant pactes i aliances molt fortes. Tot plegat va augmentar considerablement el seu poder, que arribà fins i tot a disputar l'hegemonia als comtes. Des del punt de vista econòmic, el sistema feudal va viure de l'explotació de les petites unitats de producció: els masos pagesos i els petits tallers artesanals. La imposició dels nous drets senyoriales va permetre l'espoliació de les rendes del treball i del comerç en benefici dels senyors i dels seus servidors.

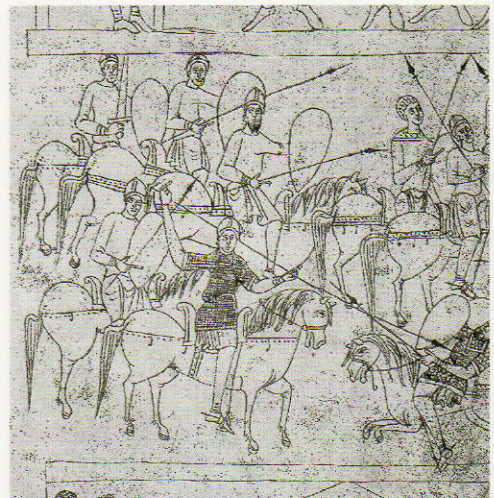
La revolta feudal fou un veritable trasbals que va crear violència a tot arreu: con-

Un exemple de les violències que va produir l'esclat del feudalisme el trobem en el document núm. 403 del *Liber Feudorum Maior*, datat el 10 de setembre de 1061, en el qual els comtes Ramon Berenguer i Almodis acorden amb el vescomte Ponç la reparació dels danys ocasionats pels homes del vescomte sobre les propietats i els béns comtals. També es comprometia a retornar al bisbe l'església de Celrà i les seves pertinences, que havien ocupat els seus cavallers i on cometien tota mena de depredacions. El vescomte arribà a prometre la seva ajuda armada als comtes si el seu cavaller Bernat es negava a evacuar l'esmentada possessió.

tra les jurisdiccions dels comtes, contra les de l'Església, entre els mateixos dominis senyoriales i principalment contra les capes més baixes de la població.

A partir de l'any 1056, el comte Ramon Berenguer I recuperà una mica el control

Combat de milites a cavall
(Biblia de Rodes, s. XI.
Biblioteca Nacional de París).

Pintura mural
de l'església
de Santa Maria
de Terrassa
(s. XII).

polític de la situació, quan la vella comtessa Ermessenda, la seva àvia, li cedí els seus drets sobre els comtats. Ramon Berenguer I i la comtessa Almodis obtingueren de l'alta noblesa senyorial convenis (*convenientiae*) i juraments de fidelitat i vassallatge pels seus castells, a canvi de la confirmació en llur possessió i de la seva conversió en feus de teòrica dependència comtal. El gruix de la població perdia la seva llibertat i quedava abandonada al caprici dels seus senyors.

Una cosa semblant s'esdevingué a la ciutat de Girona, que cap a la meitat del segle XI va quedar completament feudalitzada. Els comtes havien atorgat en feu els tres castells de la ciutat a sengles grans famílies de magnats catalans. Encara avui podem llegir els homenatges de fidelitat que feren el vescomte de Cardona pel castell de Gironella, Arnau Ramon de Sobreportes pel castell del mateix nom (la porta nord de la ciutat), i el

vescomte de Cabrera pel castell de Girona (més endavant dit de Cabrera i de Requesens). Igualment, els comtes van rebre l'homenatge del bisbe de Girona, senyor d'una part de la ciutat i de diversos castells escampats pel comtat. Els nous amos de la ciutat s'apressaren a imposar tot un seguit de noves exaccions contributives, entre les quals els anomenats "mals usos", que implicaven l'estatut de servitud per als seus habitants, en resultaren les més cridaneres.

Aquesta nova situació de domini de la ciutat per quatre jurisdiccions feudals va durar fins a la darrerria del segle XII. En temps d'Alfons I (1162-1196) es crearen a tot el país les vegueries, que miraven de reduir el poder de les nissagues feudals. Girona fou alliberada dels mals usos de la intestia (abril de 1190) i l'eixorquia (octubre del mateix any), i s'establiren els primers instruments de la futura administració municipal.

La violència feudal

El desordre i la violència foren una de les manifestacions més evidents del sistema feudal sobrevingut després de les revoltes del segon terç del segle XI, i es mantingueren amb força durant el temps medieval. Val a dir que els nombrosos documents que en fan esment són en la major part convenis o pactes entre magnats laics i eclesiàstics, amb els quals aquests resolien les seves disputes; generalment sense mencionar-hi les principals víctimes, els pagesos i altres habitants del país que patien directament les violències i els abusos.

Cal remarcar que l'abundància d'institucions eclesiàstiques afectades s'explica principalment pel mateix origen arxivístic d'aquesta documentació. Igualment resulta significativa, per tal d'aclarir la cronologia del feudalisme, l'absència de documents d'aquesta mena abans de l'any 1050, almenys a les terres del bisbat de Girona. A continuació esmentem alguns d'aquests episodis més significatius:

1051. El bisbe de Girona comunica que es fan toltes (recaptacions forçades) a la seva dominatura de la Bisbal. (CCM.108).
1061. El vescomte Ponç de Girona reconeix la possessió injusta de l'església i parròquia de Sant Feliu de Celrà, on els seus cavallers duïen a terme exaccions i altres abusos. (LFM.423).
1062. Ponç, vescomte de Girona, retorna al monestir de Sant Cugat l'alou de Massanes, del qual s'havia apoderat. (AIEG.XXX.59).
1066. El comte Bernat de Besalú retorna a la Seu de Girona els drets que havia pres a la parròquia de Parets. (CCM.135).
1068. S'imposen toltes, mals usos i "males pressions" als homes de l'església de Castelló d'Empúries. (ACG. *Llibre Verd*.183).
- a.1074. El comte Ponç d'Empúries es queixa dels abusos i violències comesos contra els seus homes i propietats pel comte Gausfred del Rosselló i els seus vassalls. Parla d'assassinats, incendis, saquejos i moltes destruccions. (AIEG.XIV, p.233).
1105. Oliver de Pals confessa en el seu testament haver comès sobre els seus feudataris tota mena de violències i exaccions, a Calonge i en altres possessions del monestir de Sant Feliu de Guíxols. (*Castells Catalans.II*, p.705).
1100. El comte Ramon Berenguer III retorna al bisbe de Girona les propietats que havia usurpat mitjançant mals usos i males pressions. (CCM.181).

1111. El monestir de Sant Benet de Bages imposa mals usos i recaptacions injustes a les Preses. (Bonassie, *Catalunya mil anys...II*, p.257).
1118. La vescomtessa Ermessenda de Bas cedeix als monestirs de Sant Joan i de Ridaura els mals usos que va imposar als seus homes propis. (*Catalunya Romànica IV*, p.82).
1120. Ramon Berenguer III evacua a favor de la Seu de Vic alguns mals usos que havia introduït al bisbat. (E.Junyent. *Jurisdiccions...*, p.127).
1124. Arnau de Cartellà cedeix a la Seu de Girona els mals usos i altres recaptacions "injustes" que imposava en l'alou de Sapresa. (CCM.234).
1136. El clergue Berenguer evacua a la Seu de Girona les recaptacions i mals usos imposats als homes del mas de Guillem de Montprell. (CCM.266).
1140. Ramon Berenguer IV promet al bisbe de Girona no violentar en endavant les persones i propietats de la Seu, Sant Feliu i Sant Martí Sacosta. (CCM.272).
1157. Berenguer, senyor d'Anglès, deixa al bisbe de Girona les exaccions que de manera injusta imposava a les esglésies de les Planes, les Encies i Colltort, a la Vall d'Hostoles. (CCM. 204).
1158. L'abat de Ripoll imposa el cobrament dels mals usos als habitants dels masos del terme de Tossa de Mar. (Font i Rius II.601).
1158. Bernat de Calabuig torna al bisbe de Girona la senyoria i vicaria que injustament retenia en les parròquies de Sant Feliu de Calabuig i Sant Martí d'Armentera, de les quals s'havien apoderat els seus avantpassats. (CCM.297).
1160. El comte Ramon Berenguer IV ratifica als bisbes catalans que abandonarà el costum detestable d'espoliar els béns episcopals a la mort dels prelats. (CCM 304).
1189. Arnau de Sales retorna a l'obediència del bisbe de Girona després d'haver estat excomunicat pel fet de retenir violentament les vicaries d'algunes esglésies. (CCM.360).
1190. Pere de Torroella signa un conveni amb el bisbe de Girona i retorna els drets que havia espoliat a la vila d'Ullà. (CCM.362).
1195. Pere de Cervera retorna a la Seu de Girona les exaccions i servituds que el seu pare exigia injustament als homes de les parròquies de Bolòs, Capsec i Montagut. (CCM.369).

Abreviatures:

ACG: Arxiu de la Corona d'Aragó

AIEG: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*

CCM: *Cartoral de Carlemany* de la Seu de Girona

LFM: *Liber Feudorum Maior*. Arxiu de la Corona d'Aragó

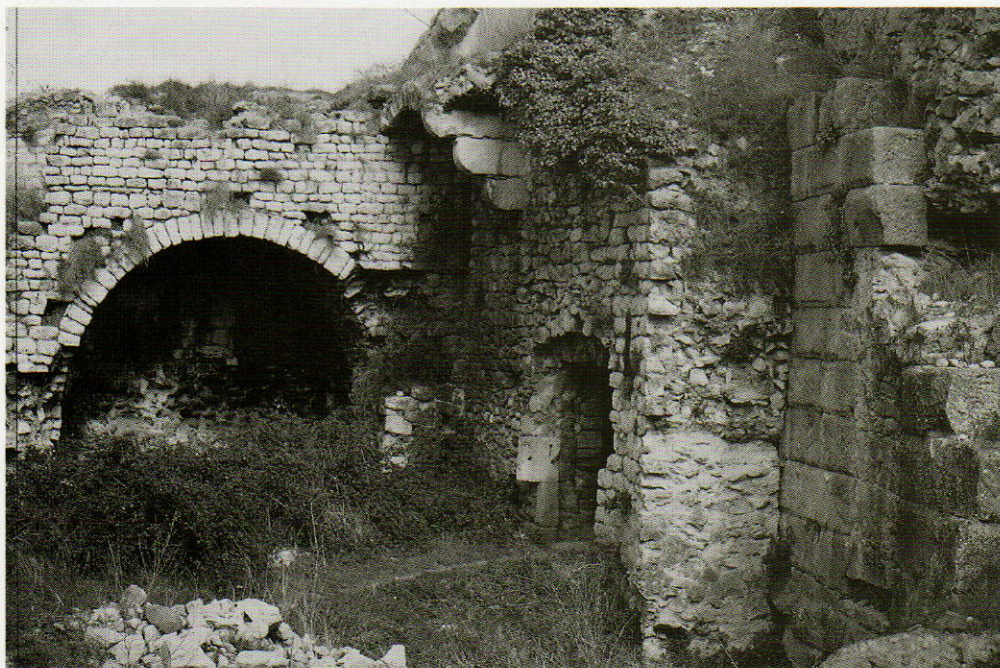
Els castells de Girona

LES CARACTERÍSTIQUES topogràfiques de la ciutat i les peculiaritats de l'emmurallat urbà donaven un valor defensiu a tres àrees clarament per damunt d'altres: a llevant, el sector de Gironella, el més feble de tots pel fet de trobar-se, a una certa distància, sotmès a alçades superiors; la porta de l'Onyar, a la banda de migdia, i Sobreportes, el portal septentrional de la ciutat.

Aquestes circumstàncies expliquen l'existència, des d'època fundacional, d'obres de fortificació especialment poderoses i la construcció, en el segle XI, de tres castells feudals que estaven destinats a controlar els sectors respectius, assegurant-ne la defensa, i que a la vegada van esdevenir cadascun d'ells el centre d'un districte feudal, al qual caldria afegir, per completar el panorama, el domini del bisbe, amb el seu alou propi i, indubtablement, el més poderós; districtes que es repartien —d'una manera que no hem pogut encara escatir— tot l'espai urbà intramurs. Aquests castells, cada un dels quals, juntament amb el bisbe, tenia responsabilitats militars en els diferents trams de muralla de la ciutat, eren el de Gironella, el de Sobreportes i el de Girona, anomenat més endavant de Cabrera, i més tard de Requesens.

Gironella, topogràficament i defensivament situat en el punt més conflictiu de les defenses urbanes, era tanmateix el més poderós i

Castell de Gironella. Interior del recinte.

Torre vescomtal. Castell de Cabrera.

Castell de Sobreportes.

el primer en prestigi. Fou, en el seu moment, cedit en feu pel comte de Barcelona a la família Cardona, que el subinfeudà a diverses famílies, entre les quals destaquen els Gironella, que prengueren el nom del lloc.

El castell de Sobreportes va créixer a redós de les poderoses torres tetragonals romanes, bessones, que dominaven l'accés a la ciutat pel nord. Va ser feu de la família Sobreportes, que rebé el nom de la peculiar disposició de la fortalesa bastida aprofitant les torres del recinte romà baix-imperial i l'espai —cobert amb volta, segurament— que les unia. El fet que en la documentació castell i família apareguin sempre en plural (Sobreportes, i no 'Sobreporta') ens confirma l'existència no d'una porta geminada, com es podria pensar, sinó d'una portalada doble, una d'elles adjacent a les torres exteriors i l'altra a les interiors. Els documents ens permeten resseguir el creixement del castell cap a ponent, seguint la muralla, i ens fan

saber així mateix que disposava de patis i jardins. A la segona meitat del segle XIV, les torres exteriors foren reforçades amb unes impressionants obres cilíndriques, que constitueixen encara ara un dels indrets més carismàtics de Girona i donen idea de la importància del castell.

El castell anomenat de Girona controlava la porta meridional o de l'Onyar. Des del segle XI, amb tota seguretat —i probablement des de sempre—, aquest accés, a diferència del portal nord, era defensat per una sola torre quadrangular situada al costat oest del camí, menys potent que les de Sobreportes i inscrita, també, dins d'una torre cilíndrica. N'hi havia prou: la topografia del costat de llevant feia innecessari un altre baluard. Tanmateix, a la segona meitat del segle XI hom edificà entre la torre del vescomtat i la porta un poderós castell, que fou infeudat a la tercera gran família noble catalana, els Cabrera.

El comtat de Girona

LA CIUTAT DE GIRONA constituïa el centre polític del comtat homònim. El seu origen immediat es trobava en la reorganització dels territoris conquerits per Carlemany a la darrerria del segle VIII, encara que el més llunyà es remuntava als temps visigòtics, i fins i tot possiblement coincidia amb el territori rural (*pagus*) de l'antic municipi romà de Girona. Els límits del seu territori comprenien l'actual comarca del Gironès, la major part de la Selva i part del Baix Empordà, el Maresme i el Pla de l'Estany: una extensió de poc més de 2.000 km² poblada per uns deu o dotze milers d'habitants, pels volts de l'any 1000.

La demarcació comtal havia estat dividida en termes (*castra*) administrats des dels castells encomanats a veguers o "vicaris" que actuaven per delegació comtal; a banda dels territoris de jurisdicció eclesiàstica que escapaven a l'autoritat pública (estaven dotats d'immunitat). Aquesta organització administrativa, que concernia una població majoritàriament lliure, patí un gran trasbals amb els esdeveniments del segle XI.

Un bon grapat dels antics termes castrals encomanats a les famílies vicarials escaparen al control comtal i esdevingueren senyories independents. D'aquesta manera, més de dos terços del territori quedaren dividits en una trentena de jurisdiccions governades des dels "castells termenats" i situades sota el domini d'una quinzena de grans famílies (les vescomtals de Cabrera i

Els governants del comtat

- 992-1017: Ramon Borrell i Ermessenda de Carcassona.
- 1017-1035: Ermessenda i el seu fill Berenguer Ramon I "el Corbat".
- 1035-1041: Ermessenda i el seu nét Ramon Berenguer I.
- 1041-1057: Ermessenda, comtessa titular.
- 1057-1071: Ramon Berenguer I i Almodis de la Marca.
- 1071-1076: Ramon Berenguer tot sol.
- 1076-1082: condomini dels germans Ramon Berenguer II "Cap d'Estopes" i Berenguer Ramon II.
- 1082-1096: Berenguer Ramon II "el Fratricida", tutor de Ramon Berenguer III, fill del "Cap d'Estopes".
- 1096 i ss: Ramon Berenguer III "el Gran".

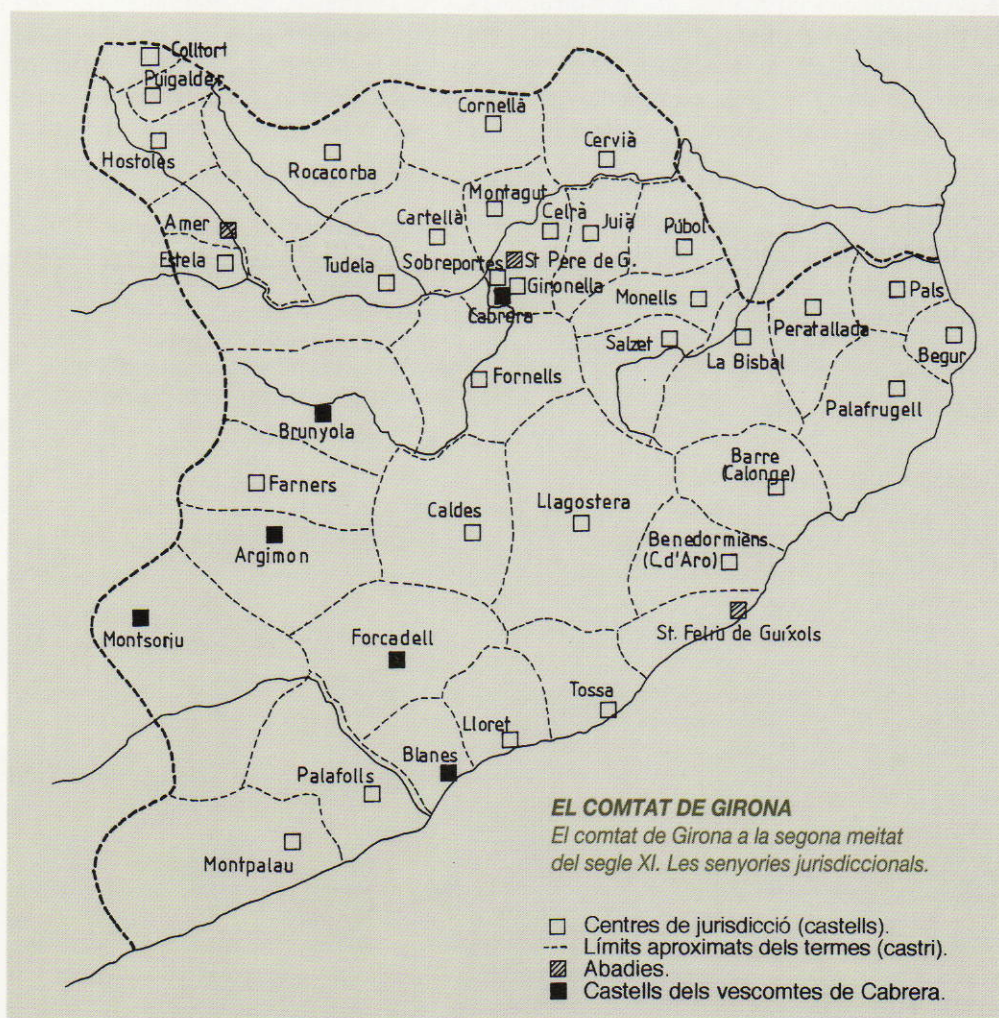
de Cardona, les senyories dels Sesagudes-Montseny, Hostoles, Cervià-Bastons, Peratallada, Sobreportes, Pals, Cartellà...), algunes de les quals governaven diversos termes castrals alhora. Encara que aquestes jurisdiccions quedaven subjectes als comtes pels juraments de fidelitat i d'homenatge, els senyors actuaven dins dels seus petits estats amb total independència, i des de les seves fortaleses aprofitaren per sotmetre els pobladors dels respectius termes a tota mena de subjeccions i abusos.

Les institucions eclesiàstiques reeixiren a mantenir i fins i tot a augmentar les seves jurisdiccions. Destacava per damunt de totes el bisbat de Girona, que va consolidar la seva senyoria del Baix Empordà al voltant de la Bisbal i Salzet, a desgrat de nombroses topades amb els senyors veïns. També desta-

caven les senyories del monestir de Sant Feliu de Guíxols, que amplià la seva jurisdicció a la Vall d'Aro i Calonge. Finalment, remarquem també la senyoria del monestir d'Amer a la vall del seu nom, i el domini de Ripoll a la vall i terme de Tossa.

Els comtes van resultar els grans perdedors, en aquesta nova distribució del domini territorial. Van veure com les antigues jurisdiccions vicarials escapaven totalment del seu domini, i amb prou feines van poder retenir-ne dues: els territoris de Llagostera i de Palafrugell.

Les grans víctimes dels canvis foren els pagesos, i en general tota l'antiga població lliure. Els habitants de prop de dues-centes vil·les i vilars que agrupaven uns dos milers de masos van veure com la seva antiga llibertat desapareixia a causa de les noves i feixugues obligacions que els senyors dels seus termes, laics o eclesiàstics, no s'estigueren de carregar damunt d'ells; fins i tot els habitants de la ciutat de Girona caigueren sota el pes dels "mals usos" imposats pels senyors dels tres castells i el bisbat que es repartien la jurisdicció dins les seves muralles.

El castell de Gironella

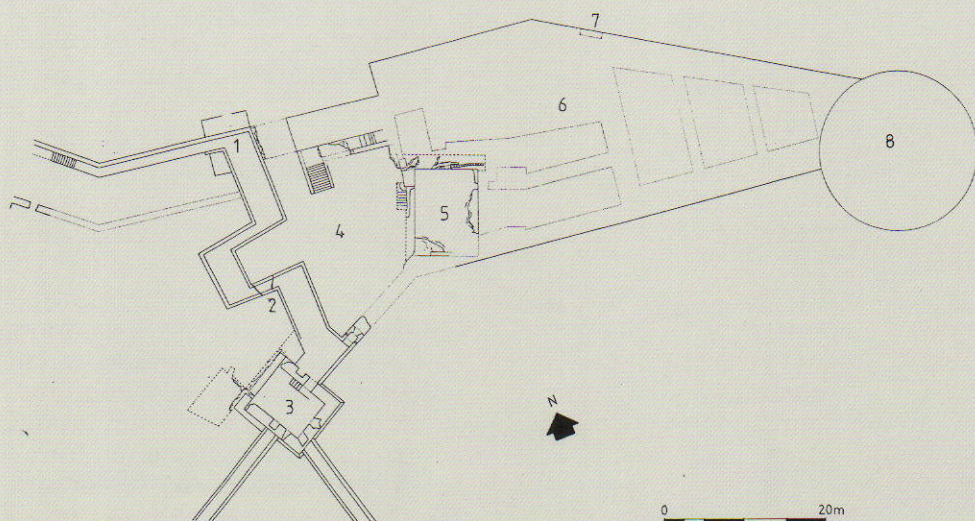
EL PARATGE conegut com a Torre Gironella és en realitat una fortificació aixecada en el punt més alt de la ciutat, en el seu extrem de llevant. Des de sempre, la seva funció ha estat la de vigilar i reforçar aquest punt estratègic. El

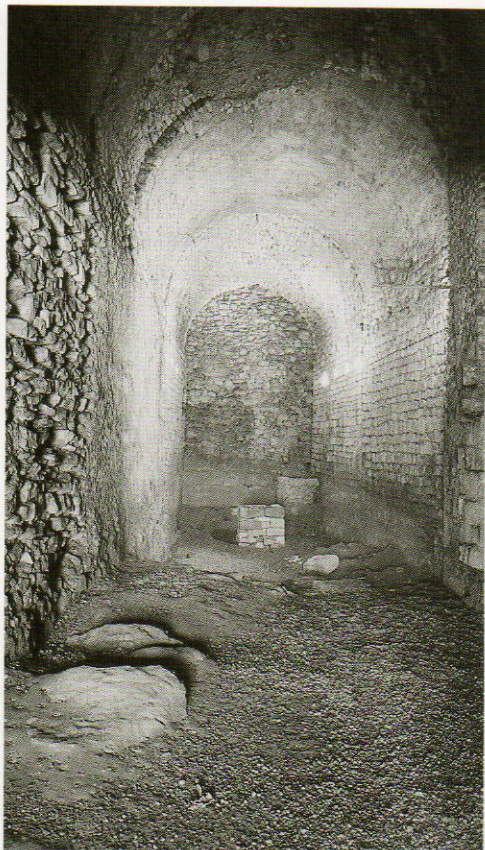
topònim Gironella ('Girona petita') fa referència a la configuració del conjunt en forma de triangle, molt semblant a la planta que descriu la ciutat primitiva.

El sistema defensiu d'època romana es concretava en una gran torre rectangular bastida amb *opus quadratum* i un portal. Aquesta situació es deuria mantenir inalterada fins a l'alta Edat Mitjana, moment de la construcció de la fortalesa. Històricament, es vincularia amb l'ampliació i el reforçament general de la muralla baix-imperial que es documenta entre els segles IX i X. Tanmateix, un instrument de l'any 962 encara omet el nom de Gironella quan es refereix a l'indret. De fet, la primera menció d'aquest conjunt defensiu es remunta a l'any 994. Sembla, doncs, que entre

Planta general del castell de Gironella

- 1.— Restes d'una torre romana.
- 2.— Portal de la reina Joana (segle XV).
- 3.— Torre romana anomenada del llamp o del telègraf òptic.
- 4.— Pati d'armes.
- 5.— Torre romana.
- 6.— Dependències medievals.
- 7.— Porta medieval del castell que reutilitza els elements d'una porta romana de la muralla.
- 8.— Enclavament de la torre cilíndrica de Gironella.

*Sales interiors
del castell.*

aquestes dues dates es construí una gran torre de planta circular i es tancà el recinte, transformant-se en la ciutadella defensiva.

A mitjan segle XI, els documents parlen del *castrum Gerundella*. El qualificatiu de 'castell' designa més un punt de vista jurídic que físic, i s'interpreta dins el procés feudal d'aquells anys, general a la Catalunya Vella i ben visible a Girona. Així, la ciutat es va dividir en tres districtes feudals; Gironella, Sobreportes i Cabrera, als quals caldria afegir l'episcopal, encapçalat pel bisbe de la Seu. Dels primers, el principal era el de Gironella, que aleshores ja s'havia convertit

en el castell comtal que els comtes de Barcelona van infeudar al llinatge dels Cardona. La importància d'aquesta fortificació es va posar de manifest en diferents ocasions; per exemple, quan la ciutat fou assetjada el 1285 per les tropes de Felip l'Ardit de França, el comandament per a la defensa de la ciutat va recaure en la persona de Ramon Folc de Cardona, que era el representant feudal del castell de Gironella.

L'aspecte que deuria tenir el castell ens queda una mica obscur, per les nombroses reformes i afegitons que s'hi han anat succeint amb el pas del temps. En tot cas, a la darrerria del segle X ja s'havia clos el recinte murallat de planta triangular i bastit la torre rodona en el vèrtex de llevant. Era una construcció imponent, fins al punt que en alguns textos medievals se la considera com la més important del país. Entre els segles XI i XII segurament es va anar completant el conjunt militar amb nous edificis i dependències, de les quals encara resten dempeus algunes sales inferiors adossades a la torre romana, que deuria quedar parcialment amortitzada. D'aquest moment es té constància de la construcció d'una capella dedicada a sant Salvador.

Gironella era un recinte que funcionava amb independència de la ciutat. La partió entre l'un i l'altra la constituïa una franja de terreny —l'actual caserna d'Alemanys— que estava lliure d'edificacions i que formava el verger del castell. Per aquesta raó, l'antic portal de llevant de la ciutat va haver de desaparèixer, i des de llavors la porta més oriental de Girona fou la que actualment es coneix com a portal de Sant Cristòfol, però que encara el 1360 s'anomenava porta de Gironella.

El rec Comtal

L'ACTUAL SÈQUIA MONAR és un canal artificial que capta les aigües del riu Ter a la resclosa que es troba a l'altura de Montfullà. Passa per les deveses de Salt i de Santa Eugènia, travessa tot el Mercadal de ponent a llevant, i finalment desguassa a l'Onyar, més avall del Pont de Pedra.

El seu origen és remot i realment incert. De fet, la notícia més antiga que se'n té es remunta a l'any 1007, a propòsit de la donació d'unes terres del Mercadal que afronten amb el rec Comtal. Del document que certifica el traspàs de propietat es desprèn que en aquell temps el canal ja era una obra consolidada, i també que estava sota la tutela dels comtes de Barcelona; tantmateix, es fa difícil atribuir-los aquesta significada obra d'enginyeria, en el marc d'una organització social i política —la dels segles VIII, IX i X— tan inestable.

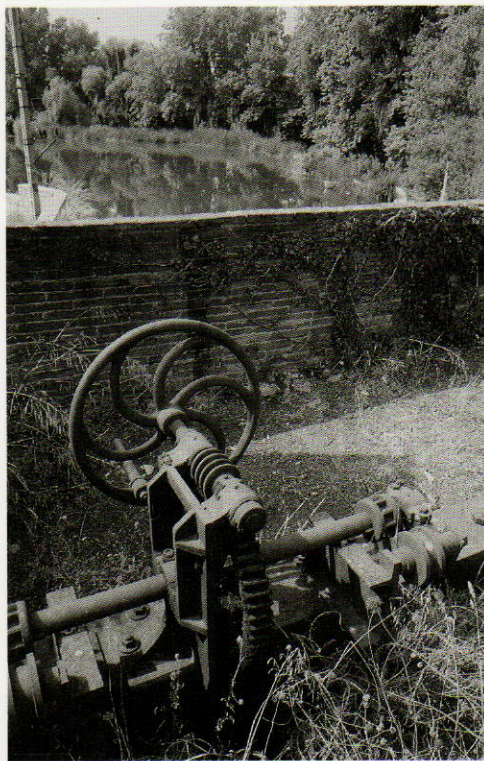
Hom pensa que la sèquia podria tenir un origen romà. El fet que s'anomeni comtal —més endavant serà el rec Monar— pot donar peu a interpretar que, en el procés de feudalització, el domini comtal va passar a ser l'hereu de l'estat romà en la propietat fiscal de les aigües.

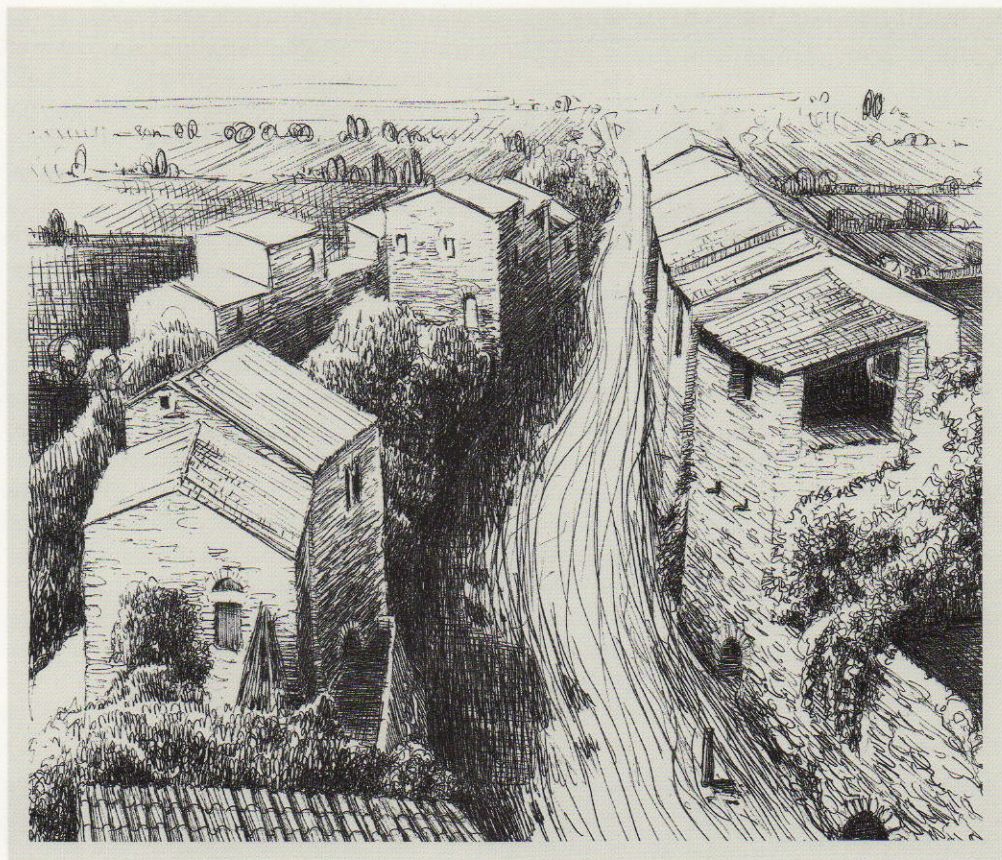
És probable que el recorregut inicial del canal fos més curt que l'actual, però en tot cas el transvasament s'hauria fet sempre des del Ter, que és l'únic riu capaç d'aportar un cabal regular durant tot l'any. Precisament fou la força de les aigües del rec allò que determinà la importància històrica d'aquest.

És enormement clarificador veure com encara avui la sèquia transforma l'acostumat reguerot de l'Onyar en un veritable riu tot just abans de trobar-se amb el Ter.

En els segles XI i XII són nombroses les referències als molins que flanquegen el rec Comtal al seu pas per Salt i Santa Eugènia, i que es troben especialment concentrats en el Mercadal. Cal tenir en compte que els molins eren pràcticament les úniques instal·lacions industrials de l'època. Resultaven essencials per moldre el gra, però també n'hi havia de drapers i d'altres especialitats. Tots ells deuriem ser modestes estructures d'una sola mola, però la quantitat de molins registrats a la part baixa del Mercadal —superior a la vintena entre els anys 1000 i 1200— significa

Sínia. Mecanisme de control del cabal del rec.

*Reconstrucció ideal del rec Monar
i dels molins poc abans de la desembocadura a l'Onyar.*

una activitat econòmica més que considerable i, per tant, un dels motors de la puixança ciutadana durant el període medieval. Tenint en compte això, no es fa gens estrany que més d'una vegada els textos medievals anomenin la sèquia com el "rec dels Molins".

El rendiment econòmic del rec Comtal va afavorir també la creació de nous establiments en el Mercadal a partir d'un primer nucli urbanitzat al voltant de la vila comtal i l'església de Santa Susanna. Ara bé, en els segles XI i XII els marges del rec, amb els seus molins, resseguien un paisatge dominat

encara pels camps i horts que pertanyien a la Seu, a Sant Feliu i als comtes de Barcelona. Bona part del feu comtal passà a mans de l'Església el 1106, amb la donació que va fer Ramon Berenguer de la vila i del forn de coure pa. Malgrat això, es reservà els drets sobre el rec i els molins, probablement pel poder feudal que representava socialment la senyoria sobre els molins i, sense cap mena de dubtes, perquè el control sobre el rec i els molins li asseguraven unes rendes que eren superiors a les de l'alou comtal i que es revaloritzaven contínuament.

La vall Bascona

LA VALL DE SANT DANIEL, com ara Lanomenem els gironins la conca del riu Galligants, no sempre ha estat coneguda amb aquest nom. Per als habitants de la Girona alt-medieval era la vall Bascona. Un document conservat a l'arxiu capitular de la Seu gironina ens fa saber que l'1 de desembre de l'any 929 un

habitant de la ciutat va vendre una vinya en el lloc anomenat Bascona, dins el territori de la ciutat de Girona.

L'any 1015 es produí un esdeveniment molt important per al futur de la vall. El bisbe Pere de Girona va vendre als comtes Ramon Borrell i Ermessenda una petita església que hi havia al mig de la vall. Poc temps després la comtessa va ordenar construir-hi un convent de monges sota l'advocació de sant Daniel, que al cap d'uns segles donà el nom a tota la vall.

Està documentat que en aquell temps a la vall Bascona s'hi conreava la vinya, que alternava amb extensos boscos. En un document del 1021 consta que el sagristà Bonsoms, de la Catedral, dóna a Salamenor i a la seva esposa Bonanada una terra per plantar-hi vinyes, en el lloc dit "Baschona"; per un altre de l'any 1050 sabem que

Vista general de la vall.

l'hebrea Raquel ven a Elies, per 7 sous, una peça de terra erma que afrontava amb vinyes per totes bandes, a la mateixa vall. Els documents també ens informen del predomini eclesiàstic en la propietat de les terres de la vall, sense perjudici del gran alou que hi posseïen els comtes de Barcelona i d'altres petits alous particulars, ben sovint en mans de jueus.

L'abundant documentació eclesiàstica existent referida a aquest territori també ens fa evident com l'Església anava adoptant les noves formes feudals en l'administració dels seus dominis. Per exemple, l'any 1075 Bernat, sagristà de la Seu, va vendre als esposos Bernat Ramon i Ermessenda la possessió d'una vinya plantada en el lloc anomenat "Tibigrans" de la vall Bascona; aquesta propietat devia ser gran, perquè fou venuda pel preu de vint unces d'or. El document precisa que els compradors haurien de pagar tasca (onzena part de la collita) al sagristà.

Cap al final del segle XI, el nom de Sant Daniel comença a introduir-se en els costums locals. A Vila-roja ("Villa Rubea"), una tal senyora Adelaida hi tenia un gran alou que limitava al nord amb la vall de Sant Daniel ("o vall que diuen Bascona"), al sud amb la parròquia de Sant Sadurní de Palau (Palol d'Onyar), i a l'oest amb la torre Gironella i termes de l'església de Sant Martí Sacosta (les Pedreres).

Però el nom de Bascona encara perdurà molt de temps en la memòria dels gironins i en llurs documents. La seva importància sembla que era clau en la vida de la població, ja que estava vinculada al valor que tenia el producte de les vinyes, el vi, un aliment bàsic en aquell temps de dietes insuficients, complementades també amb els fruits d'altres arbres, com els avellaners o els perers, dels quals ens parla la documentació a bastament. Els densos boscos de pins, alzines i castanyers proveïen els gironins de fusta i llenya abundant.

*Convent
de Sant Daniel (s XI).*

Finalment, hem d'esmentar que la vall també era el lloc de pas necessari cap a les terres de l'Empordà. Per allí passava la carretera que sortia de Girona per la porta de Gironella i que portava a Monells i a la Bisbal; era una variant de l'antic camí d'Empúries, que comunicava Girona amb alguns dels mercats més importants del nord-est de Catalunya.

Ermessenda, comtessa de Girona

LA COMTESSA ERMESSENDA és probablement la figura de més relleu en la governació dels comtats catalans durant la primera meitat del segle XI, un període transcendent durant el qual es posaren els fonaments del nou estat feudal català. La comtessa va aprofitar la seva regència durant la minoria d'edat del seu fill Berenguer Ramon (1015-1023) i la del seu nét Ramon Berenguer (1035-1041) per posar de manifest els seus dots de govern, a més d'administrar els nombrosos drets que li atorgava el testament del seu marit, Ramon Borrell, mort l'any 1019.

Ermessenda sempre va mantenir uns lligams molt forts amb el comtat i la ciutat de Girona. D'acord amb el seu marit, l'any 1015 donà 100 unces d'or per a la construcció de les parets i la coberta de la nova catedral romànica, dotà la seu amb terres de la seva propietat situades en el pla del Mercadal i cedí el seu palau, situat entre la catedral i les muralles, per tal que hom pogués edificar les noves dependències de la canònica; també aconseguí situar el seu germà Pere a la seu episcopal, i propicià la creació del nou convent de Sant Daniel i el dotà generosament. Arran del conveni signat amb el seu nét després de l'arribada d'aquest a la majoria d'edat, Ermessenda va rebre molts drets, castells i rendes

De l'instrument de venda de la comtessa Ermessenda als comtes Ramon Berenguer i Almodis (4 de juny del 1057)

“...i venc a vosaltres el comtat de Girona i el bisbat de Santa Maria de la Seu amb els seus termes i pertinences, és a dir la ciutat de Girona amb el castell de Gironella i tots els seus murs i torres i edificis i els termes i els castells comtals i les seves pertinences que en el predit comtat gironí i estan amb les abadies que en el predit comtat i bisbat són, i altres béns que pertanyen al dit comtat igualment els venc als comtes de Barcelona...”

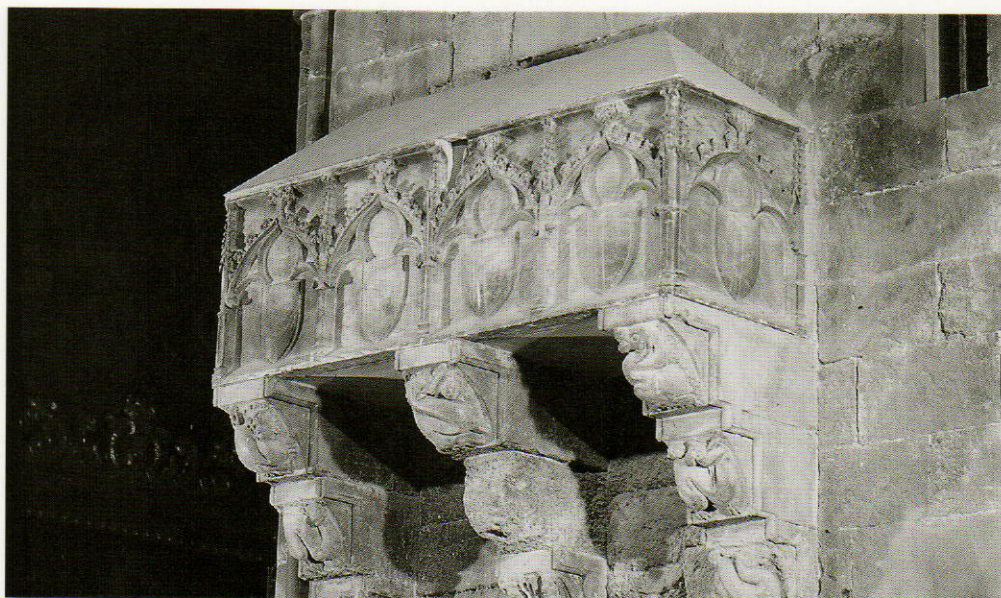
(A.C.A. *Liber Feudorum Maior* Doc.214).

*Sepulcre original de la comtessa (Catedral de Girona, s XI).
S'hi observen els pals vermells
sobre fons daurat de l'escut comtal.*

d'aquest comtat, que la convertiren en la seva comtessa titular.

La seva forta personalitat es va haver de posar a prova en un temps molt difícil. La revolta feudal dels anys centrals del segle XI agreujà les diferències que tenia amb el seu

Sepulcre gòtic de la comtessa. Recobriment de l'original romànic ordenat pel rei Pere el Cerimoniós (s XIV).

nét respecte a la governació del país, i que provocaren l'enfrontament entre els comtats de Girona i Barcelona durant molt de temps (1041-1057). Al llarg d'aquest període, ella governà amb exclusivitat el comtat, com diu l'historiador Bonassié. N'és una prova un document del 1041 pel qual sabem que Ermessenda donà la custòdia del castell de Benedormiens (Castell d'Aro) a l'abadia de Sant Feliu de Guíxols; el comte Ramon Berenguer assistí a l'acte de cessió, però només firmà com a simple testimoni.

Les difícils relacions entre àvia i nét queden palesades per actes com el suborn del baró Ramon Miró d'Hostoles per part del comte barceloní amb 6 unces d'or, que es pagarien fins a la mort d'Ermessenda, tot i que el baró d'Hostoles era fidel de la comtessa. Però, malgrat la tibantor, hi havia una recerca de l'equilibri, com ho prova que l'any 1051 el bisbe Pere posés el bisbat de Girona sota la tutela i protecció de Ramon Berenguer, sense que hom notés cap recança en la comtessa per aquesta acció.

Però la gran crisi arribà amb el casament de Ramon Berenguer amb Almodis i el repudi de Blanca, la seva muller anterior. L'escàndol provocat va fer que Ermessenda fes servir les seves influències eclesiàstiques per aconseguir que la parella fos excomunicada tres vegades. La querella fou llarga i aspra, tot i que la mediació d'alguns grans prelats i magnats anà pacificant els ànims, fins que el juny de l'any 1057 la comtessa signà la venda dels seus drets als comtats de Barcelona, Girona i Osona pel preu de 1.000 unces d'or i es comprometé a fer gestions per aixecar les excomunionis papals. Finalment, el mes de desembre Ramon Berenguer i Almodis reberen la fidelitat d'Ermessenda "per la ciutat de Girona, pel castell de Gironella i pel bisbat i comtat de Girona", i seguidament la resta dels magnats amos dels castells féu homenatge als comtes; aquests juraments tingueren lloc a la mateixa catedral gironina, que havia estat consagrada l'any 1038. La vella comtessa es retirà al seu castell de Besora, on morí l'any 1058.

Els fonaments de l'estat feudal

EN ELS ANYS de 1053 a 1056 Girona va ser protagonista d'un seguit d'esdeveniments que resultaren d'una gran importància per al futur de Catalunya. En aquell temps governava el comtat

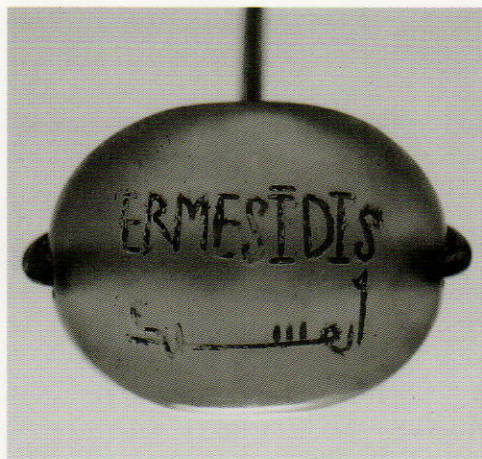
Ermessenda, que estava enfrontada molt seriosament amb el seu nét el comte de Barcelona Ramon Berenguer I per qüestions relacionades amb l'administració dels comtats catalans. Aquest conflicte s'havia agreujat l'any 1052 amb el casament escandalós del comte i Almodis de la Marca, que tingué des del primer moment l'oposició de l'àvia i comportà l'excomunió de la parella adúltera, gràcies a les gestions d'Ermessenda davant les autoritats eclesiàstiques. Encara que no disposem de testimonis clars de la violència armada que aquesta situació de trencament produí, hi ha indicis que fou gran, si més no entre els senyors fidels als uns i a l'altra.

In nomine domini Amen. Eumudo mironis. et Gellm' seniosfredi cts. et Gellm' remmudi. iuram' sup' altare
q'd e' coje. in honore s'ce Anastasie q'd e' firu' in ecclia s'ce marie sedis gerunde. quia
nos vidim' q'd e' unum' quido E' rmesindis uice comitissa. et aeneas mironis. et amarus
eldrici. fecer' plius et eumudo comra. p' E' rmesunde comitissa. ut p'dicta E' rmesindis
diceret et eumudo comra p'ma die iouis q' fuit post festiuitate s'ce marie d' septebu' unu'
d' quoz placit' q' scripta erat. et fecisset eade' die iouis illud placit' p' ipsas pignoras que
te uirtunt et p' maiores. Et si p'septa ermessindis hoc n' facer' eade' die iouis. tuc sequi
die dnica p'ma: p'dicta E' rmesindis uice comitissa. cu' castello mala uela. sic tenebat et ha
bebat p' p'dicta E' rmesunde comitissa. sic tenebat ad ja ductu' et eumudu' sine enganno d'
p'dicto et eumudo. et aeneas. et amarus eldrici. illu' honore que tenebat d' p'dicta comitissa sic
p' ea habebat. sic tenebat ad ja ductu' comite. usq' ad ja ducta die dnica. sine enganno d' p'dicto comite.
et of testes hoc plius vidim' fieri i ecclia s'ce marie. ante altare s'ci sepulcri. Et t' cap' et aum' gra
di com' pauli hos testes ad hoc ja ductu' testimoniu' exhibenda. cora' benegario ep'o elerensi. et Guy
tardo clo. et iudice. et p'et remmudi. et Gellmo Gellmi comitis. et poncio ugoni comite. et acardo
odonis. et eumudo ademari. et eumudo arnalli. et bernardo adalbra d' nauata. et Gellmo seniosfre
dis d' sulaco. et benegario abbate. et Gellmo bernandi d' cheralr. et m'ris alijs q's n' nare legu' q't.
benegario elerensi ep'o. et p'et remmud' come' buerresis. et sona ugonis. et card' odonis. et eumud' ade
mari iudicauer' hoc iudiciu' d' sup' scripto plius. ut si E' rmesindis uice comitissa. et eueas. et
amarus eldrici. aucauissat ei ipsu' plius q'd comes et eumud' requirer' ab eis. p'dict' comes debet
due t'minu' sufficere sine dilacione. q'd p'dicta fide iussores aberent suu' gaurent E' rmesundem Co
mitissa d' p'dicto plius. et si p'dicta fide iussores no' reuagosat ipsu' plius q'd comes requirer'. p'dictus
comes p'aret ipsu' plius q'd requirer' a iam dictis fide iussorib'. et p'dicta fide iussores amideret p'dictu'
plius sic comes u' d'et' p'aret.

La vella comtessa Ermessenda, tot i que era una persona d'edat avançada —ranejava els vuitanta anys— i força coneguda pel seu caràcter autoritari i orgullós, va entendre al cap d'un temps que devia posposar els seus interessos personals pel bé del governament i la pau del país. Mitjançant intermediaris que, com el seu germà el bisbe Pere Roger de Girona, actuaren de pacificadors d'ambdós bàndols, hom arribà a signar un conjunt de convenis que significaren la cessió per part de la vella comtessa dels drets que tenia a Girona i a la resta de comtats.

Un document conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó —el número 41 de Ramon Berenguer I— descriu la solemne cerimònia que tingué lloc a la Seu de Santa Maria de Girona, davant l'altar del Sant Sepulcre. S'hi reuniren el comte Ramon Berenguer i la comtessa Ermessenda, en presència de la vescomtessa Ermessenda de Girona, d'Eneas Miró d'Hostoles, d'Amat Elderic d'Orís i d'altres magnats gironins fidels de la comtessa, que feien de testimonis i fiadors d'aquesta; per la banda del comte, hi assistiren els comtes d'Empúries, de Besalú i de Besiers, el bisbe d'Elna i una gran quantitat de barons dels comtats catalans.

Tot i les garanties donades per la comtessa sobre la seva renúncia als comtats, les prevencions del nét envers l'àvia devien ser prou grans perquè els testimonis que actuaven en nom de la comtessa haguessin de jurar que sortien com a garants del compromís fet per la seva senyora; en el veí altar de Santa Anastàsia, altres testimonis van jurar que havien vist i sentit els esmentats juraments. El document és el primer acte d'un complicat joc de negociacions i de pactes que culminaren, el 4 de juny del 1057, amb

Segell de la comtessa Ermessenda. (Catedral de Girona).

la venda de tots els drets comtals de la comtessa pel preu de 1.000 unces d'or.

Però la tasca de govern de Ramon Berenguer no havia fet més que començar. Al llarg dels anys següents el comte va anar establint convenis i obtenint juraments de fidelitat de la noblesa catalana que durant la crisi anterior s'havia manifestat fidel a Ermessenda i, tot aprofitant el desgavell polític existent, s'havia apropiat el domini dels castells i les respectives jurisdiccions. Es conserven prop d'una trentena de juraments "sagramentals" pels quals el comte obtenia la fidelitat de cada noble gironí a canvi de la confirmació de les noves sobiraniaes feudals sobre el territori (1057-1065). A partir d'aquell moment, l'autoritat comtal va recolzar en la fidelitat personal de cadascun dels senyors territorials, i no pas en el respecte de tots els habitants envers la sobirania pública, com havia estat fins aleshores.

Confirmació de les garanties sobre els pactes entre Ramon Berenguer i la comtessa Ermessenda. (Pergamí sense data de Ramon Berenguer I, núm. 41. Arxiu de la Corona d'Aragó).

El comte Ramon Berenguer I

EN AQUEST CAPÍTOL analitzarem els anys del seu govern fins al seu casament amb Almodis de la Marca (1052).

El testament de Berenguer Ramon I (any 1035) fou molt controvertit, car deixà al seu fill gran, Ramon Berenguer, les ciutats, bisbats i comtats de Girona i Barcelona; al fill segon, Sanç, la marca del Penedès; i al tercer, Guillem, el comtat d'Osona. Com que tots ells eren menors d'edat, regentà els comtats la seva àvia Ermessenda, que també mantenia els seus drets jurisdiccionals derivats del testament del seu marit, el comte Ramon Borrell.

El comte Ramon Berenguer, tot i la seva minoria d'edat, actuà ben aviat com a comte titular. L'any 1038 assistí a la fundació del monestir de Breda, obra dels vescomtes de Girona, i aquell mateix any figurà també en la consagració de la catedral de Girona; tot plegat sota la presència i el consell de la seva àvia, que signà els mateixos documents. Pels volts del 1040, Ramon Berenguer va arribar a la majoria d'edat, i aleshores esclataren les desavinences amb la seva àvia Ermessenda. Una solució provisional de l'afer fou la cessió a la comtessa de la jurisdicció del comtat de Girona, que ella governà fins a l'any 1057 amb el suport dels grans magnats gironins, els quals en tragueren bon profit.

En aquells anys centrals, hom pot parlar d'un clima d'enfrontament total, a causa dels conflictes entre els comtes i les revoltes

*Comte Ramon Berenguer I
(1035-1076), dit el Vell.
(Rotlle de Poblet).*

dels magnats, com la que encapçalà Mir Geribert al Penedès. A Girona sembla que no s'arribà a una situació tan crítica, si bé les tensions entre els comtes quedaren reflectides en els documents de fidelitat envers els seus senyors signats pels grans magnats del comtat, i que resultaven unes complicades peces d'equilibri polític entre els dos bàndols. Sens dubte, la noblesa gironina aprofità aquella crisi per avançar en el procés de submissió d'aquelles jurisdiccions (els *castra*) que fins aleshores havien administrat sota la potestat comtal; era la "revolució feudal".

Podem esmentar diversos documents que palesen aquesta complexa situació. En el jurament del bisbe de Girona al comte Ramon Berenguer (1051), el prelat garantia la seva fidelitat al comte, li cedia (virtualment) la seva dominatura de la Bisbal i posava tot el seu bisbat sota la protecció del comte, exceptuant tot allò que pogués perjudicar els drets de la comtessa. També el jurament fet per la vescomtessa Ermessenda de Montsoriu i el seu fill Ponç al comte de Barcelona (entre 1050 i 1052) exceptuava tots aquells drets que la comtessa retenia dins del comtat de Girona mentre les “querelles” entre els comtes continuessin. Així mateix, podem esmentar el jurament del vescomte Ramon Folc de Cardona (senyor de la Gironella) al comte Ramon Berenguer (1053), on feia excepció dels honors que la comtessa Ermessenda tenia dins el comtat, el bisbat i la ciutat de Girona.

Tot i que sembla que durant alguns anys les relacions entre els dos comtes havien arribat a un cert *statu quo* —també en aquest sentit podem interpretar els juraments damunt esmentats—, les terceres noces de Ramon Berenguer, amb Almodis de la Marca, i el repudi de la seva segona muller, Blanca, tornaren a encendre les disputes, i aquesta vegada amb més gravetat. La vella comtessa maldà per aconseguir l'excomunió dels adúlter —arribà fins i tot al Sant Pare—, amb la qual cosa situà els comtats en el moment més dramàtic de la seva crisi.

*Ramon Berenguer i Almodis
adquireixen els comtats
de Carcassona i Rasès
(Miniatura del Liber Feudorum Maior.
Arxiu de la Corona d'Aragó).*

Conveni entre el bisbe Pere i el comte Ramon Berenguer datat el 10 de març del 1051:

“... jo, Pere, poso la Canònica i la Seu de Santa Maria i tots els seus clergues i tot el meu honor episcopal sota la teva protecció, comte Raimon, i que defensis tot això al servei del dit bisbe i dels dits clergues; i que l'esmentada tutela no sigui feta en dany de la comtessa Ermessenda. I jo, Raimon, acordo amb tu, Pere, que l'esmentat conveni el respectaré en la seva totalitat i sense cap engany...”

(Josep Ma Marquès (ed.). *Cartoral de Carlemany*, núm. 109).

Almodis, comtessa de Girona

ALMODIS DE LA MARCA, casada amb el comte Ramon Berenguer l'any 1052, fou una dona de gran personalitat i participà decisivament en la consolidació del poder comtal durant els anys de la revolta feudal. Fruit del matrimoni fou el naixement de dos bessons l'any 1053, Ramon Berenguer i Berenguer Ramon, fet que provocà més endavant l'enfrontament amb l'hereu, Pere Ramon, fill de l'anterior matrimoni del comte i la comtessa Elisabeth; Almodis sempre cercà la manera d'afavorir els seus fills en l'herència comtal.

Després de llargs anys de conflictes dels comtes amb l'àvia, la comtessa Ermessenda, l'any 1057 es posà fi al contenciós sobre el comtat de Girona. Immediatament el comte Ramon Berenguer cedí a la seva esposa Almodis el comtat de Girona, conjuntament amb la ciutat, el castell de Gironella, amb les seves torres i fortificacions, i els castells del comtat, a més de l'episcopat de Girona. Com a conseqüència d'aquesta cessió, el bisbe de Girona, els vescomtes i tots els magnats en possessió de senyories feren homenatge a la nova comtessa titular. Tots els juradors es comprometien a ser fidels i defensar la seva senyora de tots els qui anessin contra ella, com corresponia a tot bon vassall feudal.

*Almodis, comtessa de Girona
(Detall d'una miniatura
del Liber Feudorum Maior.
Arxiu de la Corona d'Aragó).*

Les reunions que els comtes convocaben a Girona sovint tenien lloc en el castell de Gironella, fortalesa on residia la jurisdicció dels comtes sobre el seu comtat de Giro-

na. Per exemple, l'any 1058 hi tingué lloc, en presència de bisbes i barons i sota la presidència dels comtes, un judici contra Artall Guadall, senyor de Begur, per violències perpetrades en temps de la senyoria de la comtessa Ermessenda.

Durant les freqüents estades que Almodis feia a Girona, participava activament en la vida política del comtat. Això era necessari en primer lloc per administrar justícia i assistir als nombrosos convenis i juraments que s'havien de signar amb els senyors dels castells. Però també hi havia altres qüestions, com ara la donació que feren els comtes l'any 1064 a la Canònica de Girona d'un alou situat a la "Vall Profunda", a llevant de la vall de Sant Daniel. Aquest mateix any trobem també la comtessa fent de marmessora de l'important testament del cabiscol de la Seu, Ponç. Així mateix, Almodis presidí el concili reformador convocat a la Seu de Girona pel legat papal Hug Càndid, en el qual es confirmaren i s'ampliaren els acords de Pau i Treva del bisbat gironí.

En el decenni dels anys 60, un cop apai-vagades les principals violències feudals, els comtes iniciaren operacions de gran abast per eixamplar les seves possessions comtals. Entre 1067 i 1070 compraren els comtats de Carcassona i Rasès, per la fabulosa suma de 5.000 unces d'or, una operació que posava els fonaments de la futura expansió catalana per l'Occitània. El valuós paper de la comtessa també es veié refermat en la signatura dels primers Usatges, on apareix la seva firma al costat de la del seu marit.

Almodis tenia l'obsessió que el seu comtat de Girona passés als seus fills. Ho demostren documents com el conveni signat l'any 1065 amb Gausfred Bastons, senyor de Cervià i de Púbol, on el vassall es comprometia a aplicar el conveni amb el fill que Almodis designés com a successor. Les grans tensions que aquestes ambicions provocaren entre ella i el seu fillastre, l'hereu

Donació del comtat de Girona a Almodis (2 de novembre del 1057):

"...Dono tibi Almodis comitatu Gerundensem totum cum integro cum omnibus suis pertinentiis et cum dominicaturas et ipsam civitatem quae dicitur Gerundam cum suo castro de Gerundella et cum omnibus turre et muris et edificiis quae in predicta civitate sunt et erunt. Et dono tibi etiam omnia castra castella et fortedas quae in predicto comitato sunt. Dono etiam tibi episcopatum Sancta Maria Sedis Gerunda cum omnibus suis pertinentiis..."

(*Liber Feudorum Maior*. Doc 489).

Jurament de fidelitat a Almodis pel castell de Sobreportes de Girona, amb data de 1057:

"En l'armari de Girona —sac L.— hi ha la carta sacramental feta per Arnau, fill de Garsendis, a Almodis, comtessa i filla de la comtessa Amèlia, en la qual promet fidelitat pel comtat de Girona i els seus honors, pel seu castell de Sobreporta de Girona amb les seves torres i el castell d'Estela, dels quals promet tornar la potestat quan la comtessa li ho demani".

(Arxiu de la Corona d'Aragó. *Llibre de les Mulasses*, pàg 663).

Pere Ramon, van desembocar en tragèdia l'any 1071: Pere Ramon assassinà la comtessa, en el palau comtal de Barcelona, i això li va costar la pèrdua dels seus drets successoris i el desterrament.

El “tapís” de la Creació

AQUESTA JOIA del museu diocesà de Girona, una de les peces més extraordinàries i valuoses d'època medieval conservades a Catalunya, és un document únic de la riquesa, prestigi i pes específic de Girona en general, i de la catedral en particular, durant el segle XI, alhora que palesa admirablement el paper de cruïlla cultural de la ciutat i dels contactes, intensíssims, amb altres grans centres cul-

turals de l'època (la Provença, el nord d'Itàlia i —a través d'aquest— l'orient bizantí, el món mossàrab hispànic,...).

Malgrat el nom amb què és conegut popularment, no es tracta pas d'un tapís, sinó d'un brodat sobre una espessa sarja de fils de llana, damunt la qual es van anar “dibuixant”, amb una esplèndida i brillant col·lecció de colors, les escenes de la manera següent: la part central conservada reproduïx sintèticament els primers capítols del llibre bíblic del *Gènesi*, concretament la Creació, que s'ordena en una gran corona circular que emmarca un disc central ocupat per la imatge del Pantocràtor —sense barba—, i en la qual s'han disposat diferents moments significatius del procés (creació dels animals, naixença d'Eva al Paradís, on podem veure clarament esmentat l'arbre del Bé i del Mal, etc). Diverses inscripcions extretes del llibre sagrat permeten identificar cada moment concret i situar l'acció. Els quatre angles que delimiten el gran cercle són ocupats per sengles representacions, delicioses i molt rares, dels vents principals: unes figures masculines nues, amb grans ales a les espatlles i unes de més petites als peus, que toquen un doble corn, muntades damunt d'uns bots d'on surt una forta ventada. Només un, l'*auster*, és identificat pel nom.

La part superior i els dos laterals, enquadrant l'obra creadora de Déu, són ocupats per un *menologi*, la representació del cicle de les estacions i dels mesos de l'any, en una distribució simètrica i amb unes representacions iconogràfiques de gran força, algunes de les quals procedeixen directament del món clàssic. A la part central de la faixa superior es troba la imatge al·legòrica de l'Any, que té a cada costat dues estacions (l'estiu i la tardor a l'esquerra del que observa, i l'hivern i la

Pagès treballant.
(Detall del Tapís
de la Creació).

*El Tapís de la Creació.
(Museu de la Catedral de Girona).*

primavera a la dreta); més enllà, simètricament disposades, les figures de Samsó i Hèrcules (?) i just després, un a cada angle, dos dels quatre rius del Paradís, dels quals només és ben visible, a l'esquerra, Geó. En aquesta mateixa banda hi ha representats, de baix a dalt, Febrer, el dia del Sol, Març, Abril, Maig i Juny, molt ben conservats, i a la dreta, molt malmesos, Juliol, Agost, Setembre, Octubre i el dia de la Lluna.

La part baixa, tancant el fragment conservat del brodat, inclou fragmentàriament la narració de la *invento Crucis*, el descobriment de la Vera Creu, a Jerusalem, per part de santa Helena, mare de l'emperador Constantí. La història és explicada amb

quatre accions a cada costat de l'espai central, on s'observa parcialment la imatge de la Vera Creu; aquesta era sostinguda per Constantí, el qual sembla ser que muntava un camell o dromedari d'unes mides considerables i que pràcticament s'ha perdut, però sabem que el 1536 encara impressionà l'emperador Carles.

La peça conservada actualment fa 4'15 m. d'amplada i 3'65 d'alçada, però cal suposar que el brodat original sencer era com a mínim tan llarg com ample. Degué servir de bell domàs ornamental dels murs de la gran seu romànica, en festes assenyalades, i molt probablement va ser teixit a Girona en el segon terç del segle XI.

Les grans obres públiques

EL SENYAL MÉS CLAR de puixança econòmica, d'estabilitat i d'empenta i un indicador del paper, principal, d'aquesta ciutat durant els segles XI i XII és la importància i qualitat de l'obra pública, d'edificis sovint extraordinaris i majoritàriament de tipus religiós, bastits moltes vegades gràcies a la magnanimitat i la desimbolta generositat de personatges poderosos de la vida política catalana i gironina. Aquesta fal·lera constructiva —a la qual s'ha afegir, no ho oblidem, la consolidació i ampliació dels burgs de Sant Pere i Sant Feliu, cap al nord, de l'Areny, a migdia, i del Mercadal, a ponent, més enllà del llit de l'Onyar— comportà, indubtablement, l'arribada d'artesans, picapedrers, fusters, terrissaires, mercaders, comerciants i gent de tota mena, els uns a treballar en l'obra pública i en les construccions, i els altres a servir-los. Aquest creixement demogràfic es fa palès amb l'ampliació, extraordinària, de la superfície urbana, que sortí sense embuts, sense temors, per pura necessitat, del vell clos romà.

L'obra senyera, no cal dir-ho, fou l'excelsa basílica catedral de Santa Maria, iniciada el 1015 i consagrada el 1038, dotada d'un claustre imponent i de complexes dependències annexes. Al seu costat, esmentarem la construcció del nou temple de Sant Feliu, que tingué un claustre romànic del qual sabem ben poc; el convent de

Campanar romànic, molt modificat, de l'església de Sant Martí Sacosta.

Sant Daniel, amb el seu claustre, també poc documentat; l'església, el claustre —bellíssim i conservat intacte— i els annexos del cenobi de Sant Pere de Galligants, substituint un edifici anterior; l'esglesiola de Sant Nicolau —inicialment un exemple sorprenent d'edifici de planta central—, lligada a les necessitats de l'hospital de capellans que hom trobava una mica més enllà; i més cap a muntanya, sobre el vell camí de Campdorà per Montjuïc, l'església de Santa Eulàlia Sacosta, esmentada per primer cop el 1078, la primera parròquia de la ciutat després de Sant Feliu i que planteja interessants problemes que només podria resoldre una exploració profunda del lloc.

Cap al sud de la ciutat, recordem la construcció —subvencionada per les aportacions testamentàries del cabiscol Ponç— d'una església nova, amb claustre, a Sant Martí Sacosta, substituint el vell temple ben conegut des del segle IX.

A l'altra banda del riu Onyar s'alçava, almenys des del 1081, l'església de Santa Susanna, en el punt més enlairat del Mercadal i justament damunt del vell cementiri de l'Antiguitat tardana, nucli inicial i central d'aquesta barriada, que tingué com a element definidor el rec Comtal o Monar.

Cal recordar també la construcció en aquests anys (a mitjan segle XI, possiblement) del gran castell de Girona o de Cabrera, bastit per millorar extraordinàriament les defenses de la porta de l'Onyar (meridional) i del tram més occidental del costat de migdia del perímetre murat, i les manifestes millores i ampliacions realitzades a Sobreportes.

Al costat d'aquestes obres religioses i militars, remarquem que hom començà a bastir algunes de les grans cases senyorials a redós del nou eixample urbà, edificis sen-

Grans obres públiques

- Construcció de la seu de Santa Maria
- Construcció de l'església de Sant Feliu
- Construcció del cenobi i de l'església de Sant Pere de Galligants
- Construcció del cenobi i de l'església de Sant Daniel
- Construcció de les dependències annexes i de l'església de Sant Martí Sacosta
- Construcció de la canònica de la Seu
- Construcció del palau episcopal
- Construcció de l'església de Sant Nicolau
- Grans reformes i ampliacions en els castells de Gironella, Sobreportes i Cabrera.

zills però sòlids, poderosos i no pas mancats d'una ferotge bellesa, com podrien ser la casa dels Sitjar (Fontana d'Or) o la gran sala del carrer del Sac, ben a la vora l'una de l'altra.

*Voltes romàniques
(antiga canònica),
sota l'actual Museu
de la Catedral.*

La noblesa del comtat

ELS ESDEVENIMENTS de la primera meitat del segle XI (la “revolució feudal”) representaren el sorgiment d’un nou sistema de poder —el feudalisme— recolzat en la quasi independència de les antigues famílies de la noblesa vicarial, que s’apoderaren dels territoris i de les atribucions que fins aleshores havien detingut en nom del poder comtal i començaren a actuar com a sobirans. Els comtes no tingueren més remei que acomodar-se a la nova situació i sotmetre’s als nous poders a canvi d’uns juraments de fidelitat que vinculaven personalment

els uns amb els altres, i del reconeixement, més aviat formal, que les jurisdiccions senyoriales havien estat rebudes com a feus de mans dels comtes.

Després de les turbulències dels anys centrals del segle XI, la noblesa gironina va quedar constituïda per una quinzena de famílies senyoriales:

—Al capdamunt hi figurava la família vescomtal, titulada Cabrera després del matrimoni de la pubilla Ermessendis amb Ponç Guerau de Cabrera. Posseïen la jurisdicció dels castells de Girona (Cabrera), Montsoriu, Blanes, Argimon, Brunyola i Forcadell.

—Després s’hi trobaven les poderoses nissagues dels Sesagudes-Montseny, que senyorejaven Montpalau, Lloret i Palafolls. Els Hostoles dominaven al nord-oest, amb Hostoles, Colltort i Puig-alder (i més endavant Rocacorba). Els Llobet-Bastons eren senyors de Cervià i Púbol. Els Peratallada tenien el castell del mateix nom i el de Begur. Els Sobreportes, el del mateix nom i el d’Estela, i els senyors de Fornells posseïen el de Tudela.

*El castell de Montsoriu (la Selva),
seu dels vescomtes de Girona.*

SENYORS	JURISDICCIONS
Nissagues laiques:	
—Vescomtes de Girona-Cabrera	Girona, Montsoriu, Blanes, Argimon, Brunyola, Forcadell
—Vescomtes de Cardona	Gironella, Farners
—Barons de Sesagudes	Montpalau, Lloret, Palafolls
—Barons d'Hostoles	Hostoles, Colltort, Puig-alder
—Barons de Sobreportes	Sobreportes, Estela
—Barons de Peratallada	Peratallada, Begur
—Barons de Fornells	Fornells, Tudela
—Barons de Pals	Pals
—Barons de Cartellà	Cartellà?
—Barons de Rocacorba	Rocacorba
—Barons de Monells	Monells
—Barons de Caldes	Malavella?
—Barons de Cornellà	Cornellà
Senyories eclesiàstiques:	
—Bisbat de Girona	Girona, la Bisbal, Celrà, Juià, Salzet
—Sant Feliu de Guíxols	Sant Feliu, Barre, Benedormiens
—Ripoll	Tossa
—Sant Pere de Galligants	Sant Pere, Montagut?
—Amer	Amer
Senyoria comtal:	Palafrugell, Llagostera

—Les nissagues dels barons de Pals, Cartellà, Rocacorba, Monells, Caldes, Cornellà i Celrà tenien els respectius castells i completaven el quadre de les famílies senyoriales originades en el mateix comtat.

—També hi havia poderoses famílies foranes en possessió d'importants jurisdiccions gironines. Tal és el cas dels vescomtes de Cardona —senyors de la Gironella i de Farners— i dels Montcada, que des del començament del s XII entraren en possessió de Sobreportes, Estela, Fornells, Tudela i altres.

En un altre graó inferior de la noblesa es trobaven els cavallers (*militēs*), sortits de les branques més desfavorides de la noblesa senyorial i dels sectors més benestants de la pagesia que reeixí a enquadrar-se en el nou ordre. Els més afortunats formaren la nova categoria de *castllans*, que tenien encomanada la guàrdia dels castells sota l'obediència dels senyors damunt esmentats.

Aquesta “baixa noblesa” es multiplicà en la mesura que els senyors afavorien la construcció de més fortaleses que necessitaven noves guarnicions per a la seva defensa.

Aquest increment de forces militars es produí per la quantitat de conflictes i violències que va propiciar la nova situació, amb una gran munió de poders locals que pugnaven entre ells i es disputaven les jurisdiccions eclesiàstiques (la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols, la Vall d'Aro...) o les despulls dels dominis comtals (Palafrugell, Llagostera i poca cosa més). Com que els vells mecanismes judicials resultaven inútils en la nova situació, les mateixes nissagues feudals arribaven a pactes que miraven de regular els conflictes. Els matrimonis entre famílies i la mútua infeudació de castells foren els instruments que començaren a teixir aquest nou entrellat de relacions polítiques que anomenem feudalisme.

Els vescomtes de Girona

LA FAMÍLIA VESCOMTAL constituïa la llinnissaga més poderosa de totes les que senyorejaven el comtat de Girona. Les seves funcions tradicionals —substituir el comte en les seves absències, formar part de la cort comtal i encapçalar la defensa de la capital— els havia fet beneficiaris del favor comtal, i amb això i moltes compres van bastir un extens patrimoni format de feus i béns alodials que, amb el procés de feudalització, els convertiren en amos d'un estat gairebé independent.

El primer vescomte de l'onzena centúria fou Amat de Montsoriu (primer terç del segle), que participà en les expedicions andaluses de Ramon Borrell i tingué molta activitat en la cort comtal. El casament de la seva filla Ermessenda amb Guerau de Cabrera va fondre dos casals que des d'aleshores posseïren un conjunt de dominis que anaven des del Collsacabra per les Guilleries i la Selva fins a Blanes, a més del seu castell vescomtal a Girona. Una mostra de l'autonomia amb què governaven els seus dominis és la fundació del monestir de Breda, l'any 1038.

Els vescomtes van participar activament en la crisi política que portà cap a la feudalització del país. Ermessenda de Montsoriu, vídua des del 1050, mantingué un cert equilibri en les baralles de Ramon Berenguer I i la seva àvia Ermessenda. Havia jurat fidelitat a totes dues parts, encara que la superior

Figura d'un noble que apareix al Tapís de la Creació.

potestat de la vella comtessa feia que la de Montsoriu sortís com a garant de la seva senyora en molts dels convenis i juraments signats en aquells anys. L'any 1057 la vescomtessa jurava fidelitat a Ramon Berenguer i Almodis pels seus castells de Cabrera, Argimon, Blanes i el vescomtal de Girona.

El seu fill Ponç Guerau va començar a actuar en la funció vescomtal pels volts del 1057. Ell també jurà fidelitat als comtes, encara que l'any 1061 va haver de renovar el jurament a causa de les violències fetes pels seus homes sobre vides i propietats comtals. Després, la seva actitud lleial li guanyà la confiança comtal, i el trobem l'any 1068 signant, el primer entre els magnats, el nou codi dels Usatges.

Durant l'accidentat coregnat dels hereus de Ramon Berenguer va tenir un paper preeminent en totes les concòrdies, i després de l'assassinat del Cap d'Estopes encapçalà la facció que posà fi a la crisi política i imposà el conveni del 1086 que garantia els drets de l'hereu del mort. El seu matrimoni amb la filla d'Arnau Mir de Tost li reportà el títol i les possessions del vescomtat d'Àger.

El seu fill Guerau Ponç havia estat primerament vescomte d'Àger i molt vinculat als comtes d'Urgell, amb els quals participà en la conquesta de Balaguer (1105). Inicialment estigué barallat amb el comte Ramon Berenguer III, però després del pacte de 1106 retornà a la seva confiança. Quan el comte encapçalà l'atac contra Mallorca (1114), Guerau i Bernat, vescomte de Cardona, s'encarregaren de la defensa dels comtats catalans i hagueren d'enfrontar-se a un fort atac dels almoràvits, que derrotaren al congost de Martorell.

Guerau Ponç va ser el darrer vescomte de Girona que portà aquest nom. El seu hereu començà a portar el títol de vescomte de Cabrera i passà la major part de la seva vida en terres del regne de Lleó. La funció vescomtal, si és que en quedava alguna cosa, es difuminà a les acaballes del segle XII amb la creació de les vegueries per Alfons I.

Els vescomtes perdien així les seves darreres funcions públiques i esdevingueren exclusivament una de les més poderoses famílies senyoriales catalanes.

Els vescomtes de Girona

- Seniofred (aprox. 982-1008)
- Amat de Montsoriu (aprox. 1008-1029)
- Ermessenda de Montsoriu (1029-1057) i Guerau de Cabrera (aprox. 1033-1050)
- Ponç Guerau I (1057-1105)
- Guerau Ponç de Cabrera (1105-1131)
- Ponç Guerau II de Cabrera (1131-1145)
- Guerau II de Cabrera (1145-1170)

Restes de l'antic castell de Cabrera

El Cap d'Estopes

EN VIRTUT DEL TESTAMENT atorgat pel comte Ramon Berenguer el Vell, a la seva mort els seus dos fills —Ramon Berenguer i Berenguer Ramon— havien de governar conjuntament els comtats. L'ancià comte no podia, o no volia, sospitar la gran tragèdia que produiria la seva decisió. En descàrrec seu, hem de dir que la tradició de repartir l'herència entre els fills estava molt arrelada en el casal barceloní; durant la seva joventut, el mateix testador hagué de compartir el govern amb els seus germans, i el record d'aquells temps difícils va fer que s'assegurés el coregnat d'ambdós fills, tot evitant la possibilitat que els comtats fossin repartits.

Des del moment que es van posar en execució les previsions testamentàries (1076), es va fer evident que la coexistència dels dos germans esdevindria complicada. Les llegendes han posat de relleu les personalitats diferenciades de Ramon Berenguer —conegut com el Cap d'Estopes a causa de la seva rossa i abundant cabellera— i la de Berenguer Ramon el Fratricida, envoltat de tots els vicis i defectes per unes tradicions posteriors, escrites quan la sospita de l'homicidi comès en la persona del seu germà ja estava ben arrelada. Sigui com sigui, tenim moltes proves de la seva difícil coexistència: els diferents documents de repartiment dels comtats de Barcelona i Girona, la mateixa divisió de la jurisdicció dins les dues capitals o l'acord de residir alternativament sis

Comte Ramon Berenguer II "Cap d'Estopes".
(Rotlle de Poblet).

Conveni de pacificació entre Ramon Berenguer i Berenguer Ramon. Ostatges presentats pel comte Ramon Berenguer com a deu dels seus millors homes, en garantia del conveni

- Ramon Folc, vescomte de Cardona
- Ponç, vescomte de Girona (*)
- Deusdedit Bernat
- Udalard, vescomte de Barcelona
- Geribert Guitart
- Arnau Mir
- Gausfred Bastons de Cervià (*)
- Guillem Umbert de Sesagudes (*)
- Guillem Ramon (d'Hostoles), senescal (*)
- Renat Guillem de la Roca

(*) noblesa gironina. Font: Próspero Bofarull. *Los Condes de Barcelona vindicados*. Vol II, pàg. 115.

mesos als palaus comtals; tot ple-
gat ens parla d'un ambient de dis-
sensions que ni la mateixa inter-
venció dels enviats del Sant Pare
no va poder apaivagar.

En relació amb la ciutat de
Girona, les disputes entre els dos
germans queden ben palesades en
un document de l'any 1079 esmen-
tat pel cronista Narcís Blanc i Illa,
que parla del repartiment de la
jurisdicció comtal: a Ramon
Berenguer li corresponia la meitat
de la ciutat, des de la Torre Giro-
nella fins al castell de Sobreportes,
i la resta del circuit quedava per al
seu germà. En tot cas, aquests pactes
evidenciaven la difícil concòr-
dia entre els germans.

El 5 de desembre de l'any
1082, anant el Cap d'Estopes de
Barcelona a Girona, quan traves-
sava un indret emboscac prop de
Gualba, al peu del Montseny,
fou objecte d'un atemptat i morí
assassinat. Les cròniques poste-
riors han amanit abundantament
aquest esdeveniment i tots els
fets posteriors. Hom diu que
mentre el comte anava de cacera
amb el seu astor fou assaltat i
mort pel seu germà o bé per sica-
ris seus, en l'indret conegut com la Perxa de
l'Astor, i el cadàver fou llançat a un estany
proper, anomenat des d'aleshores el Gorg
del Comte. La llegenda diu que foren els
crits i el vol de l'astor que alertaren el
seguici comtal, que així va poder rescatar el
cadàver del comte i transportar-lo a la seu
gironina, on fou enterrat; al llarg de tot el
trajecte l'ocell seguí el trasllat de les restes
del seu amo, fins a la Catedral, i en el
mateix moment que foren dipositades a la
tomba, l'animal caigué mort. En memòria
seva se'n va esculpir la imatge, que encara
es pot veure a la porta d'accés al museu de

LLIGA ESPIRITUAL DE LA M. D. DE MONTSERRAT

DIUMENGE, DIA 6
DE DESEMBRE 1931

COMMEMORACIÓ de la
mort violenta del Comte
de Barcelona, Ramon
Berenguer II, als camps
d'Hostalrich.

6 DE DESEMBRE
DE 1082.

CAMPAMENT dels Minyons de Muntanya de
la Joventut de la Lliga, a la riba del Gorg
del Comte.

MISSA a l'ermita de Santa Anna, de Breda,
i excursió al Gorg del Comte i Masia de Perxa
Astor, on tingué lloc el tràgic esdeveniment.

CONFERÈNCIA a la riba del Gorg sobre
aquest capítol de l'Història de Catalunya, per
el President de la Lliga, en Ferran Valls i
Taberner.

*Cartell dels actes celebrats
l'any 1931 en commemoració
de la mort del comte.*

la Catedral. Per la seva banda, la tomba del
Cap d'Estopes es troba al costat de l'altar
major, damunt la porta de l'antic dormitori
de la canònica.

Des de bon començament les sospites
de l'assassinat recaigueren en el comte
Berenguer Ramon, i foren la causa d'un
període de greus perturbacions que la
noblesa feudal aprofità per avançar en el
procés de feudalització.

La successió del Cap d'Estopes

L'HOMICIDI DEL COMTE Ramon Berenguer II (1082) fou el detonador d'una crisi política que va estar a prop de l'esclat d'una guerra civil. De fet, l'enfrontament entre els comtes bessons al llarg dels anys anteriors havia arribat a una situació prou violenta, com ho palesa la carta enviada l'any 1079 pel papa Gregori VII al bisbe de Girona en la qual li donava instruccions d'amenaçar els dos germans amb l'excomunió si continuaven les hostilitats entre ells. Sembla prou evident que aquella situació havia arrencat la noblesa al darrera de l'un o de l'altre comte (com posen de manifest diversos i fallits convenis d'aquells anys), i el magnicidi no va fer sinó precipitar el conflicte.

De fet, la nova situació d'evident feblesa del poder comtal va ser aprofitada per la noble-

“La tragèdia de la Perxa de l'Astor fou seguida d'un període de torbacions confús i amb prou feines conegut per algun document escadusser. Pocs dies abans de la mort del Cap d'Estopes, la seva muller, la comtessa Mahalta, trobant-se a Rodez, havia donat a llum un infant, el futur Ramon Berenguer III. Però en virtut del testament del seu avi Ramon Berenguer I, aquest infant no havia d'heretar la meitat corresponent al seu pare fins després de la mort de l'oncle. Aquesta clàusula testamentària, tanmateix sorprenent, ajuda a corroborar la culpabilitat de Berenguer: sabia que, encara que el seu germà deixés fills, aquests no podrien heretar fins després de la seva mort”.

(Santiago Sobrequés, *Història de Catalunya*. Vol.II, pàg.109. Ed. Vicens Vives).

sa per fer un nou avenç en el camí de la feudalització. És revelador en aquest sentit un document de gener del 1083 en què la comtessa vídua Mahalta, mancada de diners, empenyora

Reunió de la noblesa feudal. (Arxiu de la Paeria. Lleida).

Sarcòfag
del Cap
d'Estopes,
conservat
a la
Catedral
de
Girona.

al senescal Guillem Ramon totes les franqueses (llibertats) i els usàtics i serveis que es recaptaven dels homes lliures de Sant Minat del Vallès, a canvi de 1.000 mancusos d'or.

Les sospites que van caure sobre Berenguer Ramon, acusat més o menys en veu alta de l'assassinat del seu germà, i la necessitat d'assegurar els drets successoris del fill del difunt, el futur Ramon Berenguer III, van consolidar una aliança de magnats encapçalada pel vescomte Ramon Folc de Cardona i pel bisbe Berenguer d'Osona. Una assemblea organitzada l'any 1085 —ignorem a quin lloc—, a la qual assistiren Mir Foguet d'Hostoles i els seus parents el senescal Guillem Ramon i el seu germà Arbert Ramon, entre d'altres, va produir una autèntica rebel·lió contra l'autoritat del presumpte fratricida. Els reunits pactaven fer la guerra contra Berenguer Ramon i tots aquells que haguessin participat en l'homicidi; també encomanaven la tutoria del comte nadó al seu oncle Guillem Ramon de Cerdanya, que rebé la fidelitat dels comtes veïns del Rosselló i Besalú. En aquells moments semblava que el país s'abocava irremediablement a un conflicte civil.

Però altres faccions nobiliàries no havien arribat tan lluny, i el seu captament durant aquells moments difícils va ajudar a trobar la sortida de la crisi. És el cas del vescomte Ponç de Cabrera, del seu fill Guerau Ponç i d'altres nobles, com Guerau Alamany de Cervelló. Tots ells propiciaren una negociació que donà els seus fruits el 7 de juny del 1086, quan una nova assemblea de magnats pactà l'assignació de la tutoria de l'hereu del Cap d'Estopes al seu oncle, el qual governaria els comtats en nom propi i del noi fins a la majoria d'edat d'aquest; tot plegat enmig de fortes garanties donades per la major part dels grans magnats que assistiren a la reunió i signaren el document com a testimonis i fiadors del conveni.

La solució donada a la crisi pacífica de moment el país. Però no degué ser definitiva, car al cap de deu anys el comte suposadament fratricida va ser obligat a respondre de l'acusació en un duel judicial presidit per Alfons VI de Castella; una operació que sembla haver estat ordida pels sectors eclesiaàstics. En tot cas, Berenguer Ramon va ser derrotat i, coincidint amb la majoritat del seu nebot, desaparegué de la història del país, potser durant algun pelegrinatge a Terra Santa.

El burg de Sant Feliu

A FINAL DEL SEGLE X, Girona vivia pràcticament closa dins els murs romans de la ciutat. Fora d'aquest àmbit s'estenia l'Areny del riu Onyar, aleshores amb escasses edificacions: a migdia, la cel·la monàstica de Sant Martí Sacosta i alguns masos; a ponent, en el Mercadal, la vila comtal i els molins del rec; i finalment, al nord, el monestir de Sant Pere de Galligants i, sobretot, Sant Feliu.

Els primers anys del segle XI, els edificis de Sant Feliu senyorejaven les terres, les hortes i les vinyes que s'estenien fora murs fins a l'areny, allà on el Galligants i l'Onyar s'ajunten. Precisament, aquests rius marcaven els límits naturals del domini de Sant Feliu i el separaven del burg de Sant Pere. Com a conseqüència d'haver compartit, en temps passats, la seu catedralícia, el predi de Sant Feliu s'integrava en l'alou de Santa Maria, que era regit pel bisbe, el qual sovint n'era també l'abat. Des del nord, el vell camí de la Gàl·lia —record de la via Augusta— travessava l'alou episcopal fins arribar a Sobreportes. En aquest punt, l'esplanada o camp de Sant Just s'obria davant la muralla, amb una cruïlla des d'on s'enfilava el corriol que, a sol ixent, anava al castell de Gironella o bé fins a la vall de Sant Daniel, i cap a ponent hom baixava a l'areny de l'Onyar, on una passera permetia travessar el riu.

A mitjan segle XI, la ciutat es comença a expandir més enllà de les muralles, i especialment al voltant del nucli de Sant Feliu.

Ramon Miró, clergue, i Pere Ramon “venen a Bernat Ramon, sagristà de Sant Feliu, la dominicatura que tenen al burg per llegat de Joan Ramon, per una lliura de plata, amb totes les pertinences que els seus homes tenen per ells, amb els censos, serveis, plàcits, estant tot això en el burg de Sant Feliu, alou de Santa Maria, en l'honor episcopal”. Signava el bisbe Dalmau de Peratallada, que es reservava els drets de justícia.

(21 de desembre de 1121, *Cartoral de Carlemany*, núm. 227).

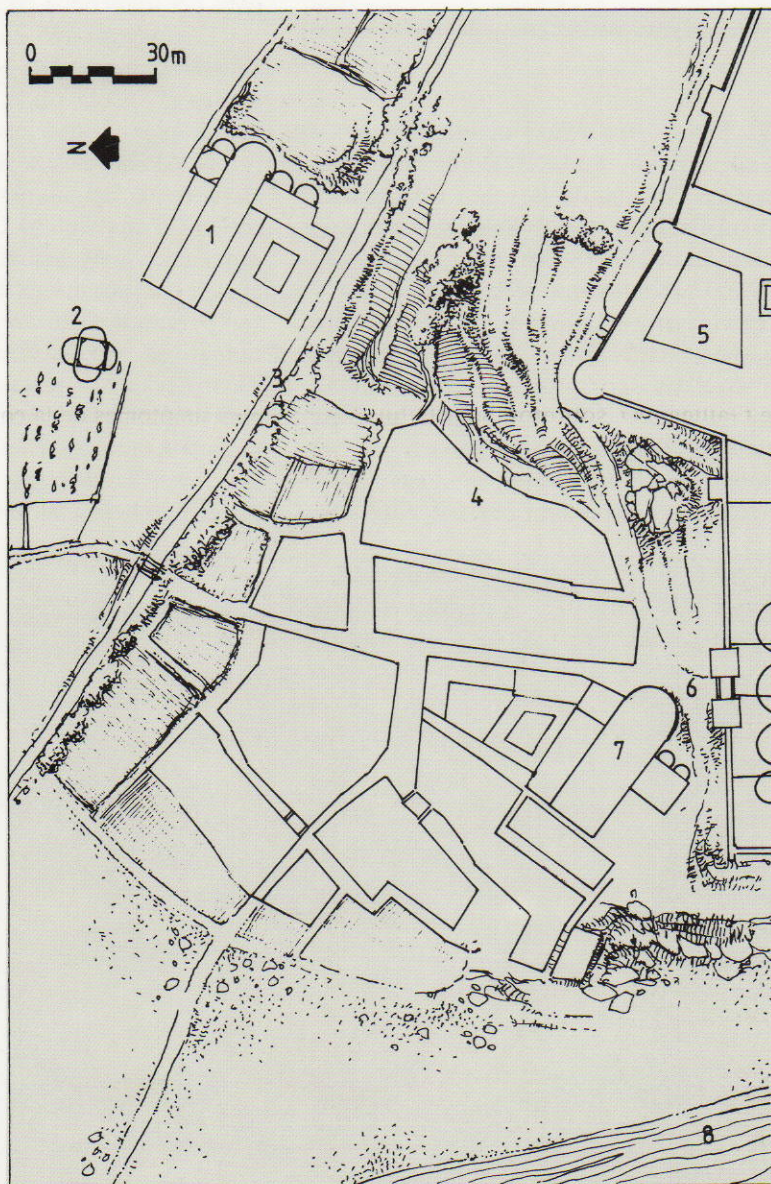
És un procés d'urbanització progressiu i inexorable que en pocs anys haurà constituït el burg de Sant Feliu com un clar exponent de la creixent vitalitat de la ciutat. Un dels primers símptomes de la configuració del burg el proporciona l'existència del forn de coure pa situat a llevant del camí i que és mencionat un munt de vegades del 1078 en endavant, però que devia estar funcionant des de força abans.

La formació del burg de Sant Feliu és la primera urbanització medieval de la ciutat. És un fenomen primerenc i poc documentat, fet que en dificulta la comprensió global. A diferència d'altres urbanitzacions, sembla que la iniciativa cau dins l'òrbita eclesiàstica; possiblement a través d'intermediaris, encapçalats per la família Sitjar, que de cap manera no es pot assimilar a una incipient classe burgesa, com succeí a l'altra banda de la ciutat. El 1150 Joan de Sitjar detenia la major part del burg de Sant Feliu com un feu personal. El tractament de les propietats, que incloïa llurs habitants, era emmarcat estrictament per les relacions feudals.

A final del segle XI, més de la meitat del sòl disponible estava edificat. Restaven ermes les vores dels rius, pel perill que representaven les crescudes en les estacions

de pluja. Aquest fort inconvenient no va frenar, però, la construcció de noves cases. Així, a mitjan segle XII ja era realitat un barri perfectament estructurat i consolidat que abastava una àmplia zona: des del carrer de Ferran el Catòlic fins al de la Barca, i de la ribera del Galligants fins a la mateixa església de Sant Feliu.

El problema de les inundacions no es va solucionar fins a la construcció, en els primers anys del segle XIII, d'un mur de protecció, que no quedà pas circumscribit dins el recinte del burg de Sant Feliu, sinó que s'estengué per l'eixample meridional de la ciutat, guanyant noves terres a l'arený de l'Onyar.

Planta general del burg de Sant Feliu (s. XI i XII).

El burg de Sant Feliu entre 1150 i 1190.

1. Monestir de Sant Pere.
2. Sant Nicolau.
3. Riu Galligants.
4. Illa urbana on el 1194 es van construir els Banys.
5. Claustre de la Catedral.
6. Sobreportes.
7. Sant Feliu.
8. Riu Onyar.

El bisbat de Girona

L'ÀMBIT DEL BISBAT GIRONÍ abastava el territori, d'uns 5.000 km², dels comtats de Girona, de Besalú i d'Empúries-Peralada. Dins els seus límits s'escampaven unes 500 vil·les i vilars, amb uns 20.000 o 25.000 habitants, que al llarg dels segles X i XI van anar adoptant una estructura parroquial que els vinculava directament al bisbat. Va ser un procés que va deixar enrera la munió de *cellae* i de petites esglésies privades que, amb l'excepció dels nombrosos dominis immunes dels monestirs, havien estructurat el territori eclesiàs-

tic durant els primers segles després de la conquesta carolíngia. Atesa la gran importància que tenia l'organització religiosa en les societats medievals, tot plegat configurava la seu gironina —i la ciutat que l'acollia— com un centre de poder polític, econòmic i espiritual que ultrapassava de molt els límits del comtat i s'escampava per tot el nord-est de Catalunya.

L'administració del bisbat i les seves abundants necessitats econòmiques havien empès els prelats a reunir un important patrimoni fet de dominis territorials i rendes fiscals. Al llarg dels segles IX i X les donacions reials i particulars havien creat un conjunt d'una vintena de vil·les i vilars de propietat bisbal i disseminades pels comtats, encara que posteriors donacions i compres van permetre bastir un gran domini al voltant de la vila de Fontanet (la Bisbal). També resultava remarcable l'extens alou episcopal a la ciutat de Girona i als seus voltants (l'Areny, Sant Feliu, el Mercadal...), que convertia els bisbes en els primers propietaris de la capital. Les altres rendes pro-

Bisbe beneint l'obra de la Seu. (Claustre de la Catedral de Girona).

vinents de l'administració fiscal, com per exemple el pasquari i el teloneu del comtat d'Empúries i també els drets percebuts a la majoria de les parròquies, van configurar el bisbat com el primer propietari i perceptor de rendes de tot el territori.

Les pertorbacions feudals dels anys centrals del segle XI van influir molt en l'organització bisbal. La mateixa mitra, que fins a la darrereria del segle XI va estar en mans de bisbes pertanyents a les famílies comtals —Pere Roger, germà de la comtessa Ermesenda, i Berenguer Guifred, fill dels comtes de Cerdanya—, va passar aleshores a les mans de les grans famílies nobles del bisbat —Bernat Umbert de Sesagudes, Berenguer Dalmau de Peratallada, Berenguer de Llers...—, que van adaptar el bisbat al mateix estil de govern feudal que la classe a la qual pertanyien.

La feudalització que els nous prelatos van imposar va ser absolutament necessària a causa de la cobdícia dels senyors laics; la seva violència va obligar els bisbes a adoptar mesures defensives i a cercar aliances amb altres senyors per garantir la defensa dels seus territoris. Així, trobem que l'any 1083 el bisbe Berenguer Guifred pacta amb Oliver Guillem de Pals la defensa i protecció del castell de la Bisbal, segurament contra els atacs dels Peratallada; l'any 1086 el mateix bisbe pacta l'ajuda de Berenguer Gausfred de Cervià a canvi d'una renda anual de 50 mancusos d'or.

Els conflictes també enfrontaren els bisbes amb els comtes; així ho demostra el conveni de 1097 amb Ramon Berenguer III, que renuncia als drets que havia exigit indegudament dins de Girona (drets d'host, "usàtics" i "males preses") perquè pertanyien al bisbe. Aquest procés també va implicar la concessió d'importants feus, com la part del burg de Sant Feliu que des de la segona meitat del segle XI pertanyia als canonges Joan Ramon i Pere Ramon, que segurament foren el tronc de la nissaga dels Sitjar.

Episcopologi gironí. Segles XI i XII

- Odó (995-1010)
- Pere Roger de Carcassona (1010-1050)
- Berenguer Guifred de Cerdanya (1051-1093)
- Bernat Umbert de Sesagudes (1093-1111)
- Berenguer Dalmau de Peratallada (1112-1141)
- Berenguer de Llers (1142-1160)
- Guillem de Peratallada (1161-1168)
- Guillem de Monells (1169-1175)
- Ramon d'Ovesall (1177-1196)

*La Cadira de Carlemany.
Càtedra episcopal romànica
de la Catedral (s XI).*

Les propietats de l'Església

A PARTIR DE LA SEGONA MEITAT del segle XI el dinamisme econòmic i demogràfic de Girona posà de manifest la creixent demanda de terres i d'habitatges al voltant del seu vell clos murallat. Va ser en aquell moment que el bisbat va posar en moviment tots els seus terrenys:

al nord de la ciutat el futur burg de Sant Feliu, i al sud la zona de l'Areny de l'Onyar. En aquest darrer cas, la important revalorització dels terrenys produí una greu disputa entre els comtes i els bisbes que ocupà molts anys de la segona meitat del segle XII.

En algun moment no determinat de la darrereria del segle XI, el bisbe de Girona féu una donació de terrenys per edificar-hi a l'alou de la Seu, entre la riba esquerra del riu Galligants i l'església de Sant Feliu. Durant uns anys s'hi anaren edificant cases amb horts, cabanes i altres estructures. Sabem que abans de 1116 el clergue Gibert havia adquirit tota aquesta propietat i que aquest any la vengué al clergue Joan Ramon per 21 sous de plata de Girona i fent reserva del cens que havia de cobrar el

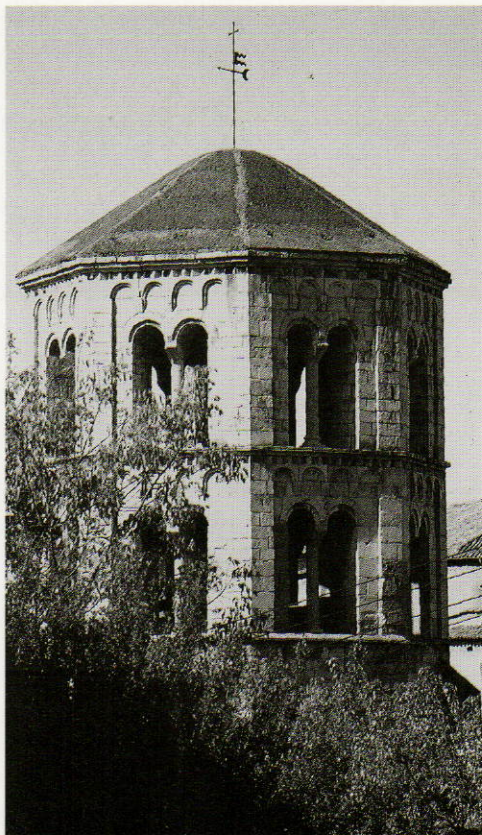
*Absis romànic
del Palau Episcopal.*

bisbe, senyor eminent de l'alou i del qual els esmentats clergues actuaven com a feudataris. Alguns anys més tard Joan Ramon deixà la propietat en el seu testament als clergues Ramon Miró i Pere Ramon, que l'any 1121 la traspassaren al sagristà Bernat Ramon per una lliura de plata de Girona; poc més tard arribà a la jurisdicció de la família Sitjar.

Una situació semblant es produí a l'areny de l'Onyar. El 1083 trobem que Ramon Miró (potser el damunt esmentat?) tenia una important possessió de terra al sud de la ciutat com a feu del bisbe, i aquest mateix any la cedí per 10 sous de Girona a Guillem Llobató, amb la condició de rebre'n cada any la meitat dels fruits i amb permís per fer vendes, excepte a nobles, jueus i clergues. L'any 1159 Gerald Tort, nét d'en Llobató, i el seu fill Pere vengueren a Borrell, sagristà i jutge de la Seu, tota aquesta propietat, en la qual durant tots aquells anys hi havien dreçat cases i horts els hortolans establerts, com Berenguer Bret, Guillem Payan, Berenguer Gener, Ponç Adalbert i el difunt Bonet. El preu pagat en aquesta ocasió, 400 sous, ens indica la important revalorització que havia experimentat l'esmentada propietat.

Ens trobem davant dels més primitius models d'establiments urbans i suburbans en les propietats eclesiàstiques. El bisbe repartia els alous entre els capellans i després sagristans de la Seu, els quals cercaven els tenidors que s'hi establirien i hi edificarien, pagant un cens anyal i un terç en cas de venda, sempre amb reserva dels drets de la senyoria eminent: la Seu de Girona. D'acord amb els costums feudals, els tenidors eren vassalls de les sagristies, a les quals devien els censos, usatges i altres serveis feudals consuetudinaris. Per la seva banda, els sagristans depenien del bisbe també per vincle feudal, excepte en el cas que haguessin rebut els terrenys en qualitat d'alou particular.

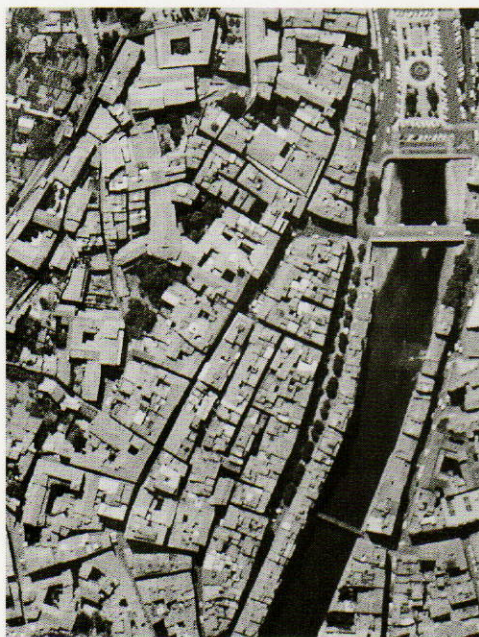

*Campanar romànic
de Sant Pere de Galligants.*

No trobem les pabordies, creades per administrar els béns temporals de la Seu, fins al segle XIII, en què es començaren a fer els grans establiments emfitèutics a la zona de l'Areny i al Mercadal. Però aleshores el bisbat i els seus organismes ja no tractaren de dret amb els posseïdors directes, sinó que cercaren intermediaris, personatges principals de la naixent burgesia gironina que esdevindrien els grans promotors immobiliaris de la Girona medieval.

L'Areny de l'Onyar

EN ARRIBAR AL PLA de Girona, el riu Onyar tendeix a dipositar i acumular sobre les seves vores un flux continuat de matèria al·luvial, que amb el temps ha creat unes terrasses i unes modestes planes a banda i banda. És un paisatge típicament fluvial del nostre país, on els sorrals, la vegetació de ribera i els rierencs són els principals protagonistes. D'aquí prové el nom d'Areny de l'Onyar que s'ha aplicat a la riba dreta del riu al seu pas per Girona, i que es distingeix perfectament del Mercadal, la banda de ponent.

Durant l'Antiguitat tardana i l'alta Edat Mitjana, aquest sector quedava lluny de la ciutat, closa en el recinte romà de la Força Vella. Tota la riba situada al sud, des de l'actual placeta del Correu Vell fins arribar al carrer del Carme, era una zona despoblada on només la via Augusta —actual carrer Ciutadans— i algunes cases aïllades voltades d'horts i vinyes delataven l'activitat humana.

Des del portal meridional de la ciutat, un viatger del segle XI podia comprovar com l'Areny era una franja estreta i allargassada de terra aferrada contra el Puig, o Puig de Vilanova, on s'anava construint el monestir de Sant Martí Sacosta a partir d'una petita cel·la regida per un sol clergue. Flanquejant l'Areny de nord a sud, els primers contraforts del Puig resseguien la via amb uns desnivells a voltes hom diria que desmesurats. Era el Marge Gros, també anomenat en plural (com ocorre en un document de 1083), pel fet que, just davant el portal de la muralla, descrivia una ziga-zaga que delimitava i separava les dues parts en què hom el subdividia. Precisament era el mateix lloc on, des de dos segles abans, s'explotaven unes pedreres sobre les quals es bastiria en el seu moment el castell de Girona (posteriorment de Cabrera), però que serien utilitzades encara durant tot el segle XII.

La via que sortia de la ciutat continuava a migdia fins allà on començava el Cap de l'Areny, indret en què un gual permetia travessar l'Onyar per anar a trobar el camí de Barcelona. Hi havia altres camins, com els que pujaven a Sant Martí i al portal Ruffí. Concretament, un ramal de la via Augusta s'hi enfilava per unes costes moderades que possibilitaven l'arribada dels carruatges a la part alta de la ciutat, ja que des del nucli urbà els carrers eren massa costeruts.

A la part baixa hi havia un escampall d'honors, alocs, trilles i ferregenals que

Vista aèria de l'Areny avui dia.

Sant Martí i el portal de l'Areny a principis del segle XI

1.- Torre romana de la muralla anomenada de Gausfred Vidal el 1010. 2 i 4.- Muralla de la ciutat. 3.- Torre dels segles IX-X que el 1054 es coneixia com la torre Vescomtal. 5.- Torre i portal de l'Areny. 6, 7, 8, 9 i 10.- Cases i carrers de la Força Vella. 11 i 12.- Alocs privats i terra fiscal. 13 i 20.- Vies. 14.- Pedreres del Marge Gros. 15.- Part de les Pedreres on s'ubicà el castell de Cabrera. 16.- El Marge Gros. 17 i 18.- Església i cementiri de Sant Martí. 21.- Via principal d'entrada a la ciutat pel sud i actual carrer Ciutadans.

aglutinaven alguns masos, l'escàs poblament d'un territori poc colonitzat. Instal·lacions com el molí (Fontana d'Or), l'honor d'en Gerald Tort —que comprenia cinc masos i un forn de coure pa— i sobretot el mercat general que s'hi celebrava varen servir de base per a posteriors establiments que van sovintejar en encetar-se el segle XII. Efectivament, els anys que van de 1100 i 1160 foren importants per a la ciutat, perquè s'estava gestant la formació del Call i perquè la urbanització del burg de Sant Feliu ja

s'acabava d'articular plenament. Fou llavors que començaren a ser nombrosos els establiments promoguts des de l'Església, especialment per la Seu, que volia detenir el domini sobre la major part de la terra. De fet, les forces vives de la ciutat prenién posicions de cara al que esdevindria el gran salt fora murs amb l'espectacular urbanització de l'Areny, que a propòsit dels conflictes entre el bisbat i els comtes de Barcelona per la titularitat del mercat hem pogut conèixer de primera mà.

La urbanització de l'Areny

AMB LA SEGONA MEITAT del segle XI, Girona va encetar un període de relativa prosperitat. Les fronteres amb els regnes de taifes eren massa lluny per témer una atzagaiada des del sud, i l'esclat feudal ja havia solidificat en un règim polític i social més estable. La ciutat, convertida en un centre polític i espiritual de primer ordre, deuria atraure rendes i inversions suficients per actuar de reclam per a una incipient burgesia urbana, que veié en ella un recer ideal per tre-

ballar, fer negoci i prosperar, i així es va anar covant un procés de creixement econòmic i demogràfic que hauria d'esclatar a mitjan segle XII amb una expansió urbana que ja no s'aturaria fins al cap de dues centúries. En aquest lapse, la ciutat multiplicaria per set la seva població, i per quatre la superfície urbana.

Cap al 1140, el bisbe de Girona i el comte de Barcelona eren ben conscients que la puixança i vitalitat de la ciutat demanaven noves terres urbanitzables. Ambdós cobejaven l'Areny, per la situació tan especial de què gaudia: unes terres òptimes i a un pas de les muralles, amb immillorables comunicacions, i a més lloc de celebració del mercat general. L'un i l'altre argumentaven que hi tenien drets. Els problemes derivats dels establiments promoguts per cada bàndol van esdevenir plets i contenciosos que no es van poder solucionar fins al 1172, amb el conveni de pacificació entre el comte-rei Alfons I i Guillem, bisbe de Girona, juntament amb Berenguer, abat de Sant

La plaça de les Castanyes,
l'últim racó de l'antic mercat
general de l'Areny.

Feliu i paborde de Sant Martí Sacosta. En aquest pacte, Alfons I es reservava el domini sobre la zona del mercat, mentre que l'Església conservava la resta de l'Areny vers el sud (de la plaça del Vi fins al final del carrer Albereda).

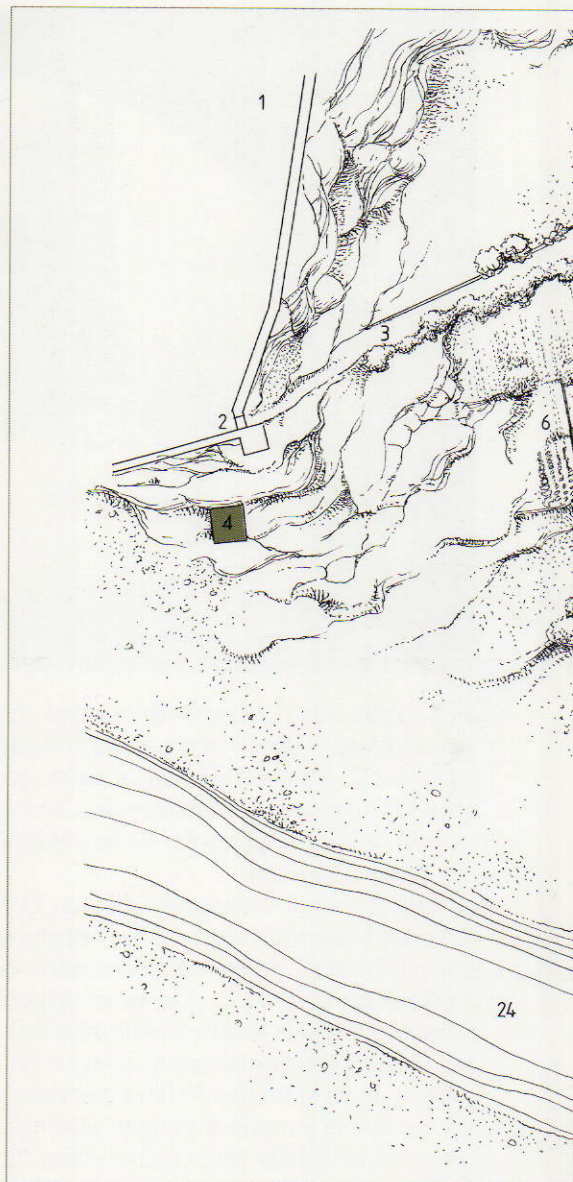
En el context d'aquests litigis, l'any 1160 el comte Ramon Berenguer IV va ordenar la zona del mercat, traçant les línies mestres de l'urbanisme de l'Areny. Les seves disposicions respecte a la construcció de dues línies de taules i obradors foren l'origen dels carrers de les Ferreries Velles i Mercaders. El mercat se situaria a ponent, a la nova plaça, bona i ampla, que s'estava obrint fins arribar a l'Onyar. Tal vegada el comte limitava els establiments a jueus i burgesos, excloent-ne explícitament nobles i religiosos.

La diversa documentació de l'època ens inclina a pensar que l'autoritat del comte fou respectada en tots els sentits i que facilità un increment en el ritme de nous establiments. Entre 1160 i 1210 l'espai urbà comprès entre els actuals carrer de la Cort Reial i plaça del

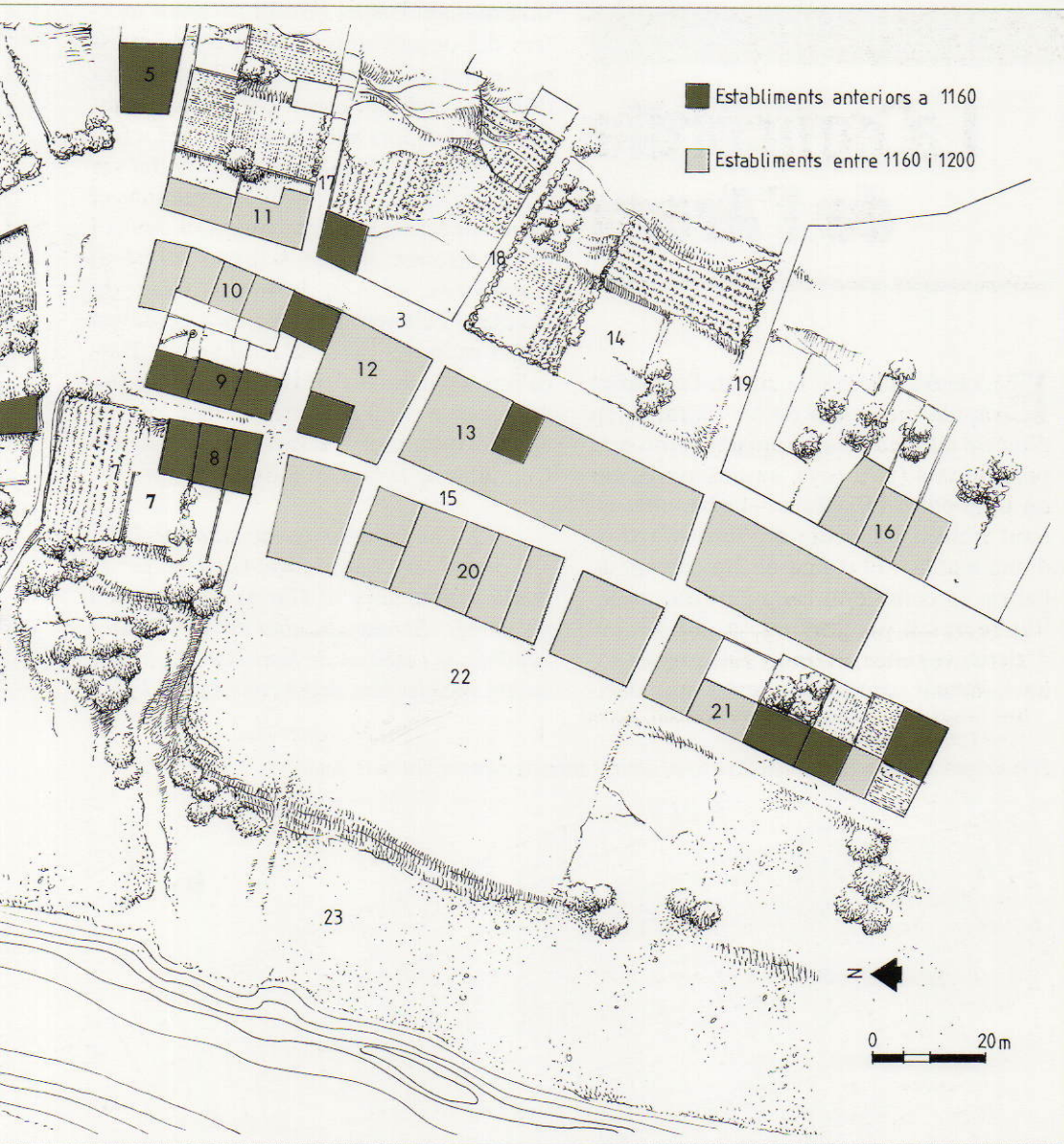
Vi va quedar totalment construït. La demanda de sòl urbanitzable deuria ser tan forta, que s'autoritza, amb interessos especulatiu, edificar damunt el mercat. Així, el 1203 un home anomenat Trompeter va comprar els drets per aixecar la seva casa en el mercat per una quantitat important —500 *aureo*— i amb la condició de bastir pilars i arcs per deixar lliure circulació a la plaça. Aquest és l'origen dels arcs i voltes de l'actual Rambla. La carnisseria de la Boqueria i la casa de Guillelma Porta la Flor també s'emplaçaven damunt el mercat, que aviat va quedar petit pel trànsit massiu de mercaderies i el volum de negoci que s'hi generava. Per aquesta raó es va anar desplaçant cap al riu i ampliant-se pel sud. La consolidació definitiva d'aquest barri com a centre econòmic de la ciutat es va produir durant els anys 20 del segle XIII, amb la construcció primer d'un mur de contenció del riu, i després d'un pont —el precedent directe del nostre Pont de Pedra— que connectava amb el Mercadal.

Cartografia de l'Areny

- 1.— Castell de Cabrera.
- 2.— Portal meridional de la ciutat o de l'Areny. La torre d'origen romà fou enderrocada el 1859.
- 3.— Camí o via d'entrada a la ciutat. Actual carrer Ciutadans.
- 4.— Casa i pedreres que el 1168 pertanyien a Ramon Bernat Savall.
- 5.— Stallium o casa fortificada que estava situada a l'actual cantonada del carrer del Sac.
- 6.— Casa, form i honor d'en Gerald Tort.
- 7.— Vinyes i terres prop de les actuals Peixateries Velles.
- 8.— Cases, corrals i horts de Pere Adalbert, Bonet i Esteve Pasqual.
- 9.— Cases de Berenguer Bret, Guillem Paian i Berenguer Gener.
- 10.— Obradors construïts molt abans del 1220, que és quan en Bernat Sitjar els compra per bastir-hi el que després es coneixerà com a Fontana d'Or.
- 11.— Cases i propietats de Domènec Soler i Pere Cerdà.
- 12.— Obradors i taules situats en el lloc on abans del 1160 s'emplaçava l'honor de Joan Valrig.
- 13.— Línia d'obradors projectada el 1160. Abans d'aquesta data s'hi documenta l'honor de Gerunda i els seus fills.
- 14.— Cases, horts, terres i trilles que tenen diferents propietaris: Amau Adalbert, Raimunda Pascual, Pere Amau Rossinyol (1183). En resta una part important com alou de Santa Maria sense cap mena d'establiment.
- 15.— Carrer de taules projectat segons les disposicions dictades pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV el 1160 i que va ser l'origen del carrer de Ferreries.
- 16.— Trilla de Sant Feliu on es documenten honors amb terres i cases.

- 17.— Carrer que puja a Sant Martí (1202). Actual pujada de Sant Martí.
- 18.— El 1155 era el torrent de la Tallada o el carrer que pujava de l'Areny al Puig (actuals escales de la Llebre).
- 19.— Actual carrer de Sant Josep que, en aquest temps, era conegut amb el nom de carrer d'en Rossinyol.

20.— Conjunt de cases i taules de les coneixem alguns propietaris abans del 1200: Beatriu Sitjar, Castelló Ferrer, Bot, Pere Bernat, Ramon Naraus...

21.— Illa urbana on abans del 1160 s'havien edificat dues cases al nord de l'honor d'en Daganet: les d'Anglesa i Pere Barril. A partir de 1160 s'hi van construir noves cases: les de Martí d'Esca-

les, Berenguer Sant Andreu i Gardensa Cre-cendéu. Vers el 1200 encara restaven per edificar algunes parcel·les qualificades com a trilles i tinences.

22.— Plaça del mercat.

23.— Areny de l'Onyar, per on actualment s'estén la Rambla.

24.— Riu Onyar.

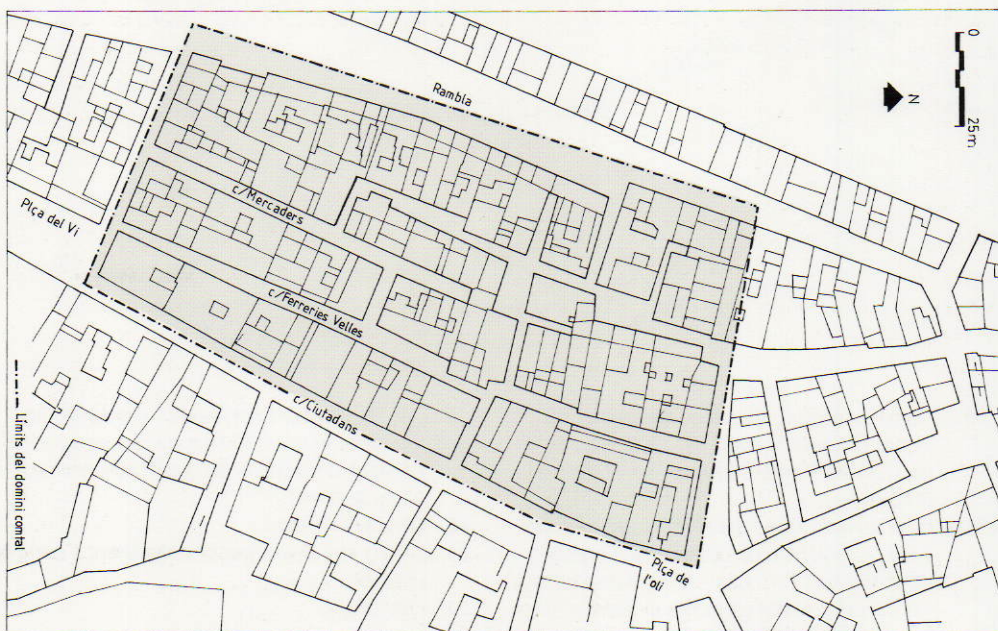
La concòrdia de l'Areny

EL CREIXEMENT de la ciutat, l'expansió ràpida més enllà de les muralles en direcció a l'àrea més adequada i amb més possibilitats (l'Areny), va desencadenar un litigi entre l'Església —bisbe, abat de Sant Feliu i pabordia de Sant Martí—, d'una banda, i el comte de Barcelona, de l'altra, en considerar cada part que aquelles terres li pertanyien. A diferència d'altres vegades, Ramon Berenguer IV havia actuat contundentment i amb deci-

sió ordenant l'espai i fixant les línies mestres del desenvolupament urbà d'aquest sector, fet que ocasionà una llarga i agra discussió amb el clergat. Uns i altres establien edificadors adduint el seu dret a fer-ho. Finalment s'arribà, com no podia ser d'altra manera, a un pacte escrit segons el qual es partien equitativament el control directe sobre aquestes terres, si bé el comte-rei, el seu home —Pere de Balma— i els seus edificadors acceptaven pagar cada any 50 sous en diners de Barcelona als eclesials en reconeixement per "dit honor". Transcrivim tot seguit aquest document, conservat a l'Arxiu Capítular de la Seu de Girona:

"El 6 de les calendes de juliol de 1172, any 36 del rei Lluís el jove, Guillem, per la gràcia de Déu bisbe de Girona i lo convent a ell sotmès, Berenguer, abat de Sant Feliu i paborde de l'església de Sant Martí, com que moltes vegades han tingut contencions i plets

El repartiment efectuat entre el bisbe i el rei, reflectit sobre la trama actual de la ciutat.

El mercat de bestiar
de l'Areny
a principis de segle.

amb el senyor Alfons, rei d'Aragó i comte de Barcelona, i també amb el seu venerable pare, Ramon, comte de Barcelona i príncep d'Aragó, i amb Pere de Balma i amb altres sobre cases i edificacions que novament s'han fet a l'Areny que solia ser mercat fora murs de Girona, a ponent, a la platja, prop del riu Onyar, i per això ells afirmaven amb llurs raons ésser del dret de llurs esglésies i lo dit venerable son pare afirmava ésser del dret seu, per això, en consell dels nobles barons de la cúria, tots ells han vingut a la fi i concòrdia segons aquesta present escriptura així declara:

"En nom de Déu, Guillem, bisbe, Berenguer, abat de Sant Feliu i paborde de Sant Martí, defineixen, evacuen i pacifiquen al senyor Alfons, rei d'Aragó, i a Pere de Balma i a llurs edificadors, en aquelles cases, edificis, amb els sòls i sobreposats així com se tenen en aquella plaça nova que se fa bona i ampla en avant, devers fins al riu Onyar, per fer-se a

sa voluntat, acceptats 50 sous de diner de Barcelona que ells se retenen tots els anys per dit honor però que la dita plaça sia bona i ampla passi en tot temps prop de les mansions que tenen per ells Arnau de Gorgot, Arnau de Llambilles, Bernat Pereguillem, Guillem de Montagut i altres.

"De semblant manera, el sobredit Alfons, rei d'Aragó, defineix, evacua i pacifica a dit bisbe, abat i paborde de Sant Martí, als seus successors i als seus edificadors aquelles cases i edificis nous i vells de dita plaça en avant, vers migdia... i Pere de Balma i els seus edificadors pagaran els 50 sous per Sant Miquel..."

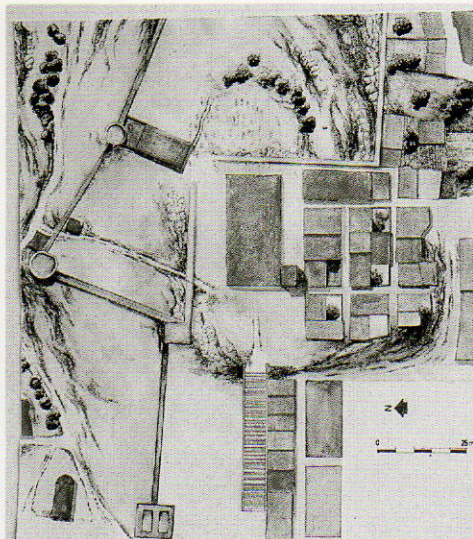
(Acta en pergamí en el plec núm. 1 del carrer Albereda registrat en el Llibre d'Arxivacions núm. 1 de la Sagristia Mitjana, sota la rúbrica "Taula dels actes i títols del carrer de Albareda", p. 222. Arxiu Capítular de la Seu de Girona).

La comunitat jueva

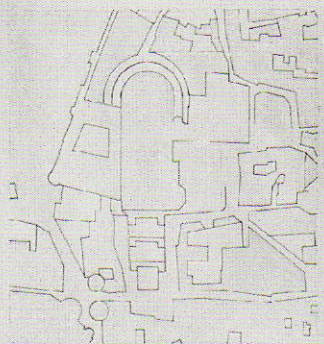
DURANT MOLTS ANYS es va suposar que l'origen de la important comunitat jueva de Girona s'havia de cercar en el trasllat i posterior instal·lació a Girona, per part de Delà, a la darrereria del segle IX, d'una comunitat jueva procedent del predi rural de Juïgues, la qual des d'aleshores hauria format part del "patrimoni" comtal, com un element propi.

Tanmateix, sembla fora de dubtes la falsedat del document en què es basava tal suposició, cosa que obliga a explicar-se l'existència de la comunitat hebraica d'una altra manera, potser menys clara però probablement més realista.

La dada més ferma i més antiga de la presència d'aquest grup humà ens informa que aquest es trobava ja en un estadi avançat de desenvolupament i cohesió: en un document que testimonia la compra feta pel bisbe Gotmar II, el 988, del casal del comte Borrell II, s'hi esmenta com a punt de referència de la propietat l'existència de la sinagoga, l'element clau de l'estructura de la comunitat. D'aquesta notícia no se n'ha fet cas o ha estat menystinguda, però el cert és que no se la pot bandejar alegrement. Des de quan existia la comunitat? No ho sabem, però el més probable és que a Girona, com en altres ciutats ben situades i amb una activitat econòmica i comercial important, hi hagués una colònia jueva —que no cal imaginar significativa— des de l'Alt Imperi romà, la qual degué consolidar-se i ampliar-

Emplaçament de la primera sinagoga coneguda a la ciutat de Girona (segle X).

se amb el pas dels anys. No ho sabem amb seguretat, però podria molt ben ser que durant l'època carolíngia haguessin arribat alguns contingents humans més nombrosos que haurien acabat de donar cos al grup.

En els segles XI i XII els trobem posseïnt propietats arreu, i residint en llocs diversos de la ciutat. Alguns són propietaris

i viuen en finques que hom localitza, de manera indubtable, a un costat i l'altre de l'actual carrer de la Força, enmig de preveres i cristians laics, que eren majoria. Més endavant, quan s'inicià l'expansió urbana fora murs, cap a l'Areny, constatem amb claredat que, a poc a poc, començà un procés de compra d'immobles i de concentració de la comunitat a la part baixa de la ciutat emmurallada, procés que finalitzà el segle següent amb la institucionalització d'un barri propi, d'un "call" (de *calle*, 'carrer', en llatí medieval), on habitaven exclusivament els hebreus i que anomenaven "barri d'Israel". L'eix central del barri fou l'antic *cardo maximus* de la *Gerunda* romana. Degué ser en aquest moment, probablement ja en el segle XII, quan més s'anà concretant l'aplec de la comunitat hebraica, coincidint amb la

creació d'una nova sinagoga —que tenim ben documentada—, davant mateix del lloc on arrenca l'escalinata de la Pera.

Aquests indicis ens fan pensar en unes relacions planeres i fluides amb la resta de ciutadans, tal com sembla que succeïa arreu en aquests mateixos anys, que constituïrien doncs un període de gran tolerància religiosa. Nogensmenys, la concentració en el futur call de tota la comunitat no deixa de ser un fet sorprenent i, amb les dades que posseïm, no pas fàcil d'explicar, car no sabem si responia a un seguit de pressions subtils però clares sobre els jueus o a una voluntat de reunir-se per ajudar al mutu sosteniment i per assegurar la cohesió interna del grup. Fos quina fos la causa primera, l'aïllament ajudà a diferenciar els grups, i a enfrontar-los.

Jueus representats en el Tapís de la Creació. (Museu de la Catedral).

Concilis i corts a Girona

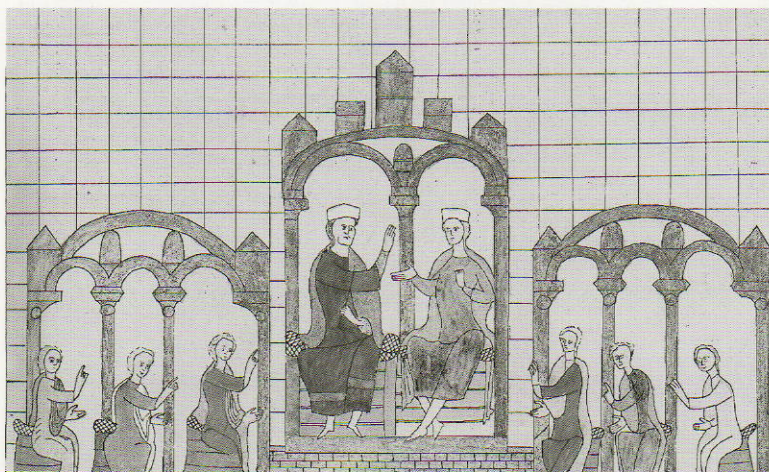
EL DESENVOLUPAMENT de les relacions feudals va representar canvis en el govern dels comtats. Fins a començament del segle XI els comtes governaven i administraven justícia amb l'ajut de les assemblees curials i dels codis escrits, però amb l'arribada de la violència senyorial els vells textos i formes de govern van quedar arraconats i la societat va haver de crear nous sistemes de defensa. En aquest context, van néixer i es desenvoluparen dues noves institucions: la Pau i la Treva de Déu.

La Pau estava formada pels preceptes que miraven de protegir la gent més castigada per la violència feudal —eclesiàstics, pagesos, comerciants, pelegrins...— i les seves propietats. La Treva prohibia les pràctiques bèl·liques durant períodes determi-

“Els historiadors catalans i espanyols han prestat molt poca importància a l'assemblea mantinguda a Girona el 1188. Va tenir lloc el mateix any que la Cort de Lleó, però a diferència d'aquesta no es va reconèixer l'entrada al tercer estament, el dels homes de la ciutat. Malgrat això, llegint entre línies he pogut constatar la seva transcendència. Va ser molt moguda i s'hi va produir un clar enfrontament entre el rei i els seus vassalls. Precisament potser per això no ha passat a la història com la de Lleó, que jo considero menys important”.

(Thomas Bisson. Discurs d'investidura Doctor *honoris causa* per la UAB. Barcelona, 9 de maig de 1991).

nats —diumenges, Nadal, Quaresma...—, que s'anaren ampliant progressivament. En tots els casos es fixaven càstigs, que de primer eren només religiosos —l'Església va ser la primera impulsora d'aquests acords— i posteriorment es van anar estenent a l'àmbit civil, a mesura que les autoritats públiques —els comtes— feien seves les noves institucions.

Recomposició, a partir de miniatures del Liber Feudorum Maior, d'una cort comtal.

*El comte presidint
una assemblea
a Barcelona.*

La Pau i la Treva no formaven un sistema unificat. La institució va néixer de forma espontània en determinades diòcesis d'Occitània i, sota l'impuls dels eclesiàstics, s'anaren constituint assemblees als diversos bisbats. Primerament eren formades només per clergues i laics, i més endavant també pels comtes i els magnats. Cada bisbat adoptava el seu propi codi, i els assistents es comprometien a respectar-lo i defensar-lo contra els infractors.

Girona va viure la seva primera assemblea de Pau i Treva l'any 1064 o 1066, per confirmar i adaptar els decrets establerts a Barcelona poc temps abans. Sota la presidència dels comtes i amb l'assistència de bisbes, abats i senyors de tot el bisbat, l'assemblea establí un conjunt d'acords que especificaven les persones i les propietats protegides per la Pau, els dies i períodes declarats de Treva, i la munió de càstigs espirituals, econòmics i físics que caurien sobre els seus violadors. La iniciativa d'aquesta assemblea i de les de Vic i Barcelona sorgí del comte Ramon Berenguer I, que aprofitava el prestigi espiritual d'aquestes reunions i dels acords presos amb tanta solemnitat per restablir l'ordre i l'autoritat sobre els comtats.

L'any 1068 Girona va ser la seu d'un concili eclesiàstic que tingué un contingut

una mica diferent. Amb l'assistència del delegat papal, de l'arquebisbe de Narbona i de nombrosos bisbes i abats de la província eclesiàstica narbonesa, i en presència dels comtes, l'assemblea aprovà preceptes canònics destinats a eliminar la corrupció existent en el si de moltes institucions i entre els clergues; també es confirmaren i s'ampliaren els acords de Pau i Treva establerts en l'assemblea anterior.

L'assemblea de 1188 fou una de les més importants de la història d'aquesta institució a Catalunya. La va convocar el comte-rei Alfons I, amb els bisbes i magnats del país, i la seva vigència fou per a tot Catalunya ("de Salses fins a Tortosa i Lleida"). La Pau i la Treva quedaven vinculades a l'autoritat civil, car eren els veguers del rei els encarregats de vetllar per la seva observança i perseguir els infractors. Sembla que l'abast de les disposicions establertes va topiar amb una forta resistència per part dels magnats, i pocs anys després hagueren de ser renovades. El fet que aquesta renovació fos comunicada als principals prohoms de les ciutats i viles reials assenyala l'inici del procés que poc després culminaria amb la creació de les Corts catalanes, integrades pels representants dels tres estaments referits.

El Mercadal

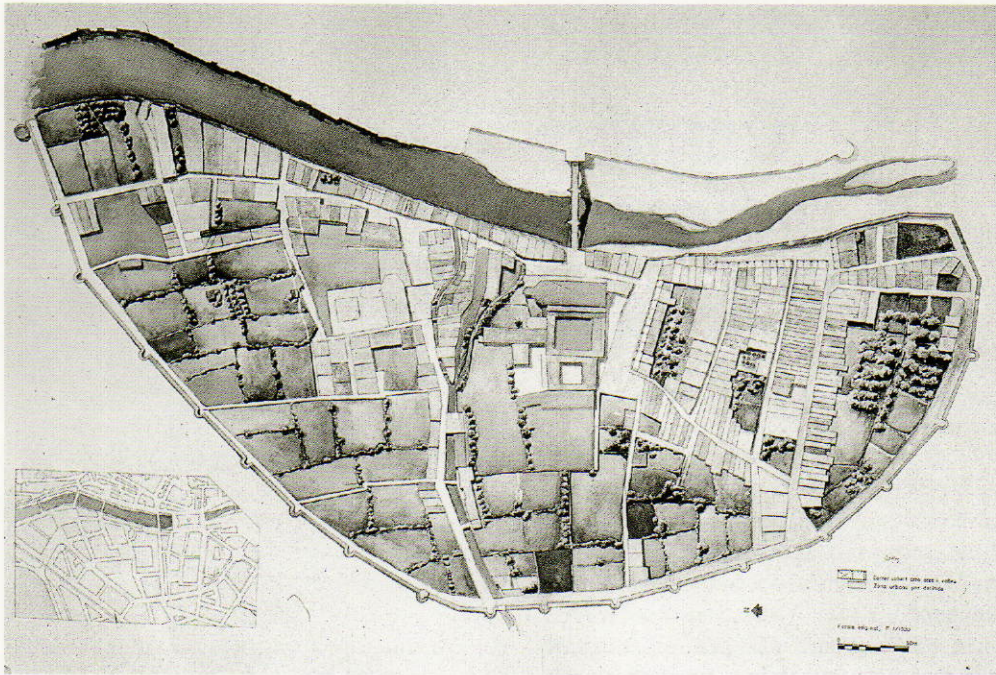
L'ANY 1007, Lomarig vengué al bisbe de Girona, Odó, un alou que posseïa “*prope Ierunde civitate ad ipso Mercadal*”, que afrontava a llevant i migdia amb terres eclesials, amb propietats comtals a ponent, i amb el rec Comtal al nord. El document que confirma aquesta transacció, extraordinari per diverses raons, ens esmenta per primera vegada —pel que podem saber— un indret amb uns límits ben definits, amb un nom precís pel qual tothom el coneixia —Mercadal—, i que podem localitzar clarament a tocar la riba esquerra de l'Onyar però a

prop de les muralles de la ciutat. El límit septentrional de l'alou —segons les referències que d'aleshores ençà comencen a sovintejar sobre aquesta barriada—, el dibuixava el recorregut del rec Comtal, la sèquia Monar, que davallava del Pla de Girona per anar a desguassar a l'Onyar. És interessant constatar com la menció del rec i el topònim apareixen plegats, per primer cop, en el mateix pergami. El fet que fins al segle XIII no comencem a tenir notícia de la urbanització de les terres situades més al sud de la sèquia i que la major part de documents antics, llevat del primer de tots, situïn aquest rec com a límit meridional ens permet deduir que, en l'origen, “Mercadal” era el nom que es donava a les terres que hi havia entre els rius Onyar —a l'est— i Güell —al nord— i el rec Monar, amb una i altra ribera —al sud—, mentre que cap a ponent la frontera era més difusa.

Les dades que manegem semblen confirmar que la urbanització efectiva, coherent, del barri suburbà no és anterior a

L'actual sortida, de tres boques, de les aigües de la sèquia Monar sobre el llit de l'Onyar.

El Mercadal el 1535.

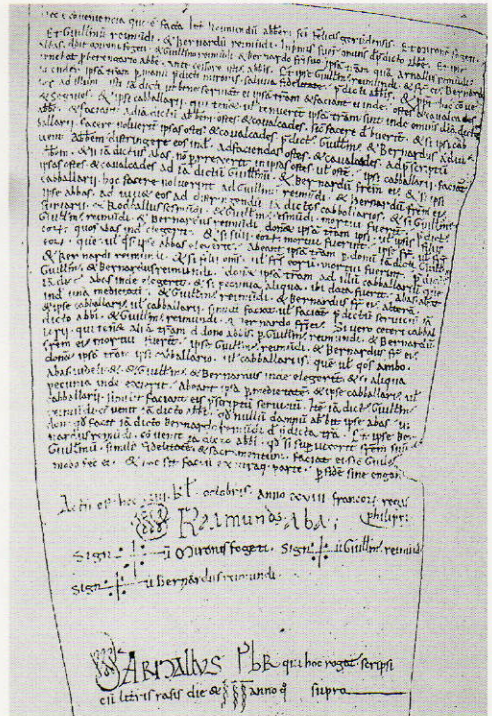
aquesta primera meitat del segle XI, tot i que sembla versemblant la possibilitat que hi hagués en l'àrea del Mercadal un o uns masos, i probablement algun molí, que haurien estat l'embrió del burg. Sigui com sigui, tenim provada l'existència el 1081 de l'església de Santa Susanna —ocupant l'espai on s'alça el temple actual—, que és la constatació més ferma de la consolidació del lloc. Una mica més tard, al principi del segle XII, el comte cedí a l'Església, entre altres coses, “la vil·la i el forn del Mercadal”; val a dir que el forn constituïa una important renda feudal, que trobem, a Girona, com un dels elements clau dels nous barris fora muralles que apareixen des del primer moment de la vertebració del nou espai urbà. Per a la major part dels historiadors que s'han ocupat d'aquests temes, a partir d'un lloc comú, pregonament arrelat i que es fonamenta en un topònim enganyós i en una lectura apres-

da dels textos, el Mercadal hauria estat centre i seu del gran mercat de la ciutat, i d'aquí vindria precisament el nom del lloc. Res d'això. Només cal recordar que, en els primeríssims anys del segle XI, d'aquest espai, aleshores absolutament rural, ja se'n deia Mercadal. Per tant, cal considerar que el topònim era molt més antic. D'altra banda, sabem que el mercat de la ciutat es trobava a l'Areny, a la riba dreta de l'Onyar, on continuà durant molts segles. Pensem que aquest topònim tan clar, i que trobem arreu de Catalunya amb aquest mateix sentit, s'ha d'explicar per la celebració remota d'aquella activitat, a la baixa Antiguitat, i potser a la més alta Edat Mitjana. Tinguem present l'existència davant mateix de l'església de Santa Susanna d'una necròpoli de la darrera del període antic, la qual prova una ocupació tardana precisament en el lloc que esdevindria el nucli central del barri.

Donació a Ramon de Montcada

TROBANT-SE el comte-rei Alfons I a Girona pels idus de novembre de l'any 1168, amb el consell dels barons de la seva Cúria, féu donació a Ramon de Montcada d'una "plaça" (un solar) que tenia a la ciutat de Girona, a l'areny del riu Onyar. Aquesta plaça limitava al nord amb una possessió de Guillem de Fàbregues, a llevant amb el mur de la Força, al sud amb la possessió de Ramon Bernat (on feia cantonada la torre de muralla de Joan des Vall) i a ponent amb el riu Onyar. Tot el que es trobava entre aquestes quatre afrontacions el rei li ho donava a perpetuïtat, amb tots els drets i pertinences, en franc alou (propietat lliure).

L'emplaçament d'aquesta donació era a la zona compresa entre el mur de la ciutat i el riu Onyar, i entre la pujada de Sant Feliu i la cantonada sud de la muralla. Era un estret tram de l'areny del riu, on amb el temps es traçaria el carrer de les Fàbregues, que després hem conegut amb el nom de Ballesteries. En el moment de la transferència de propietat (1168) no hi havia cap edificació entre el mur i el riu, però la intenció del comte era, sens dubte, premiar els serveis de Ramon de Montcada cedint-li uns terrenys que havien augmentat de valor amb l'evolució urbana de Girona. L'espai objecte de la donació havia de servir d'unió

Conveni entre l'abat de Sant Feliu de Girona i el senescal Guillem Ramon, senyor del castell de Sobreportes, tronç de la família Montcada. (Pergami de l'Arxiu de la Corona d'Aragó).

entre el burg de Sant Feliu i els nous barris de l'areny al sud de la ciutat, que tot just començaven a edificar-se.

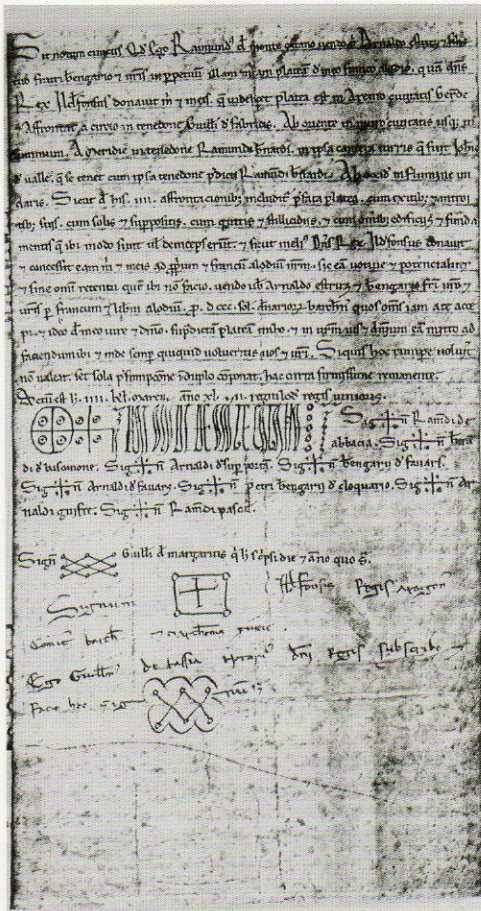
El document de la transmissió fou signat pel mateix rei, amb els testimonis del bisbe Guillem de Barcelona, del castellà Ramon de Gironella, del batlle reial Bernat Bou i d'altres. El pergami ens posa en coneixement de persones molt vinculades a la vida de la ciutat en aquell temps, com els Fàbregues, els Bernat i els Estruch, que participaven activament en la urbanització de tota la zona de l'areny.

Per un altre document sabem que al cap d'onze anys, concretament el 4 de les calendes de març de 1179, Ramon de Montcada va vendre als germans Estruch (signataris el 1168) la plaça que li havia estat donada anteriorment pel rei, i en la qual sembla que aleshores ja hi havia algunes construccions (“amb tots els edificis i fonaments...”). Aquesta transacció —feta en franc alou pel preu de 800 sous de Barcelona— representa un dels primers grans negocis immobiliaris

Signataris del document de la donació reial a Ramon de Montcada:

- Ildefons, rei d'Aragó i comte de Barcelona
- Guillem, bisbe de Barcelona
- Ramon de Gironella
- Bernat Bou, batlle reial
- Ximenis d'Arcosela
- Berenguer Estruch
- Arnau Estruch
- Domènec, escriptor reial

Ramon de Montcada ven als germans Estruch la plaça donada anteriorment pel rei.

de la història de la ciutat: en Ramon de Montcada cobrà una bona quantitat per la venda d'uns terrenys que no li havien costat res; per la seva banda, els Estruch compraven una propietat lliure i disposaven d'uns terrenys estratègics i sense cap restricció, de manera que també per a ells era una bona operació. El document ens dona a conèixer nous personatges, com Ramon d'Abadia, Bernat de Bescanó, Arnau de Sobreportes i Ramon Pasqual. El segell del rei confirmava l'operació, que redactà el notari reial Guillem de Bassia.

L'any 1210 ja hi havia cases edificades a la part nord del futur carrer. Ens ho confirma la compra que va fer Provençal, fill de Bonijude, d'unes cases situades sota el mur de la Força i que es perllongaven fins al carrer que pujava a l'església de Sant Feliu. També existien en aquesta capçalera del futur carrer les ferreries o “fàbregues”, situades a la vora del riu i propietat de la família del mateix nom. El document també ens demostra que el carrer començava a construir-se per la banda del mur de la ciutat, deixant que la via corregués entre la nova filera de cases i la vora del riu. No va ser fins al segle XIV que es completà la construcció de les dues bandes del carrer.

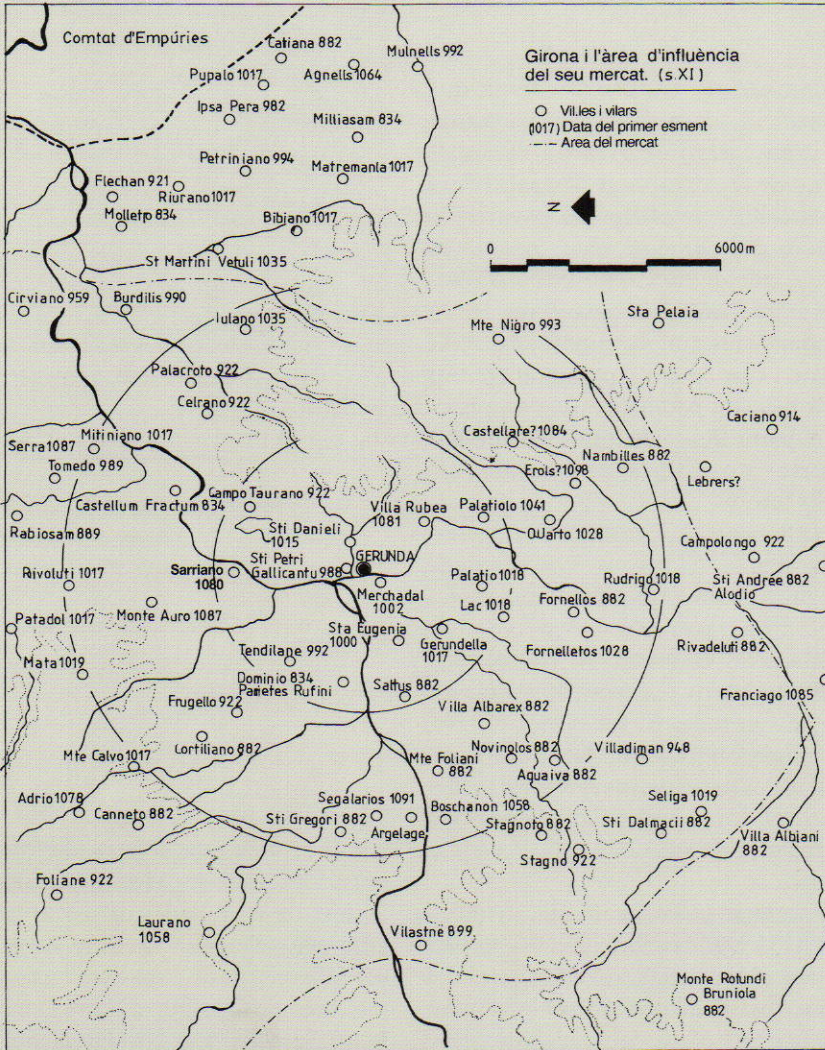
El mercat gironí i les seves àrees d'influència

Tot i que les informacions referents a les transaccions comercials són molt escasses —excepte les immobiliàries—, les referències al mercat gironí comencen a aclarir-se quan apareix el topònim “Merchadello” (Mercadell), en un document de l'any 1035, per parlar de la plaça situada davant les escales de la Catedral. Encara que ni aquest ni altres documents no ens parlen de les activitats que s'hi desenvolupaven, no hi ha dubte que es tractava d'un espai, certament no gaire gran, que ocupava el que probablement havia estat el vell fòrum comercial de la ciutat antiga. No es tractava d'una gran plaça, però tampoc calia, car fins al segle onzè la primera font d'on obtenien els excedents econòmics les ciutats europees eren les rendes fiscals recaptades pels organismes públics, i Girona era centre d'un doble poder —comtal i bisbal— que li permetia obtenir els recursos per mantenir la seva migrada població.

A partir del segle XI el dinamisme aportat per la revolució feudal i el progressiu increment de la població, especialment lligat a les abundants construccions públiques de l'època, produïren un augment de les operacions comercials, i la rogalia de les ciutats va haver d'adaptar-se al nou paper que havia de tenir amb el seu centre proper. Es va anar dibuixant un espai ocupat per dotzenes de vil·les i vilars que estaven lligats a la capital amb unes relacions quotidianes i que s'escampaven principalment per l'oest i el sud de Girona, per les fèrtils planes sedimentades pel Ter i els seus afluents. L'àrea d'influència del mercat gironí es trobava limitada per altres centres de mercat apareguts durant aquell segle, com ara Anyells (Monells), Banyoles, Amer i Llagostera. Totes aquestes viles desenvoluparen les seves pròpies zones de mercat, organitzant l'espai comercial amb un disseny que mantingueren durant molts segles.

Les distàncies i els temps de recorregut determinaven força els límits de cada zona de mercat. La historiografia medieval ens diu que els sistemes de transport existents aleshores no permetien establir relacions comercials regulars entre el centre urbà i punts situats més enllà d'uns set o vuit quilòmetres de distància. El cas de Girona s'ajusta perfectament a la premissa, car els centres de mercat veïns —damunt esmentats— eren a uns quinze o vint quilòmetres lluny. D'aquesta manera, la ciutat abastava un àmbit proper d'uns 200-250 km², amb el qual mantenia i desenvolupava les seves relacions quotidianes. Aquest contorn englobava uns cinquanta nuclis rurals, viles i vilatges que potser aplegaven uns tres mil o quatre mil habitants i possibilitaven unes densitats properes als 20 hab/km², molt altes en aquell temps.

La documentació existent no ens permet saber gaire sobre els productes comercialitzats. No obstant això, l'important volum de vendes i donacions de terrenys il·lustra una mica la producció agrícola de la rodalia de Girona. Hi figuren moltes vinyes i camps d'oliveres, ametllers i altres arbres fruiters; les nombroses trilles dels suburbis —i fins i tot a l'interior de la ciutat— ens parlen indirectament del gra; i els farragenals ens indiquen la presència d'algun tipus de mercat de bestiar que no devia estar dins del clos murallat. En aquest sentit, pensem que l'ordenació del mercat de l'Areny feta l'any 1160 representa l'adequació d'aquest primitiu mercat de bestiar a les noves necessitats d'unes activitats mercantils en ascens.

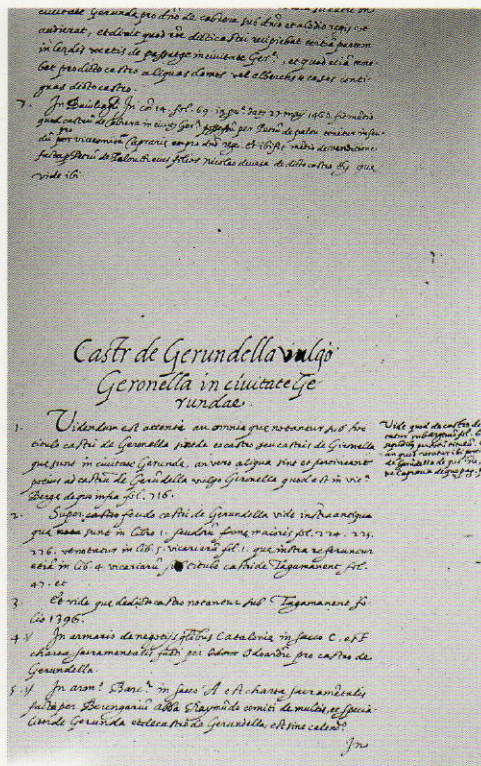

El castellà de Gironella

EL CASTELL DE GIRONELLA tenia una guarnició adequada a la seva condició de gran castell comtal, un dels més distintius de la Catalunya feudal. N'era cap el castellà, que exercia el govern i la jurisdicció del *castrum* en nom del seu senyor, a qui devia homenatge d'obediència i fidelitat. Els castellans foren figures destacades al llarg dels segles XI i XII, tot i que la seva personalitat ens ha arribat desdibuixada per la complexitat i confusió de les ordinations feudals establertes en els pactes i juraments d'aquells temps.

La castellania de Gironella fou possessió de la família del mateix nom des de la segona meitat del segle XI. Per aquesta condició eren vassalls dels senyors emponents del castell, els comtes de Barcelona, i dels seus feudataris i senyors útils, els vescomtes de Cardona. El seu paper no era, però, el menys important, car a causa del freqüent absentisme dels seus senyors tenia per delegació tot el poder sobre la jurisdicció del castell i el seu *castrum* dins la ciutat de Girona.

El document testamentari que va redactar l'any 1134 Guillem Ramon de Gironella ens permet albirar l'extensió del poder i del patrimoni d'un membre de la noblesa mitjana en la primera etapa del feudalisme. Disposava el seu enterrament al cementiri de la Seu de Girona, a la qual deixava 10 sous per la sepultura i 5 sous perquè diguessin misses

Encapçalament del registre documental referent al castell de Gironella. (Llibre de les Mulasses, pàg. 659. Arxiu Corona d'Aragó).

per la seva ànima; feia també nombroses donacions piadoses: 12 sous a la canònica de la Seu, un morabatí d'or per al bisbe i un altre per a l'església de Sant Feliu, 10 sous per al monestir de Sant Pere i altres quantitats més petites per a Sant Daniel, Sant Martí Sacosta, Sant Nicolau, Santa Eulàlia, Santa Susanna del Mercadal i la casa dels Hospitalers de Jerusalem; deixava a la seva esposa, Nevia, les seves cases a les escales

de la catedral, el molí del Mercadal i la vinya de Vila-roja, i disposava que a la mort de la seva dona aquests béns passessin a mans dels seus fills Ramon i Guillem; aquest últim es quedaria una casa amb hort i una vinya a la muntanya Barrufa (Montjuïc), amb la condició que quan morís passessin a Sant Pere de Galligants; i al seu fill gran, Ramon, li deixava la seva casa "forta" de la "Cluseta" i la castellania de Gironella, amb tots els seus feus, altres feus que tenia per altres senyors (com ara el bisbe) i la vicaria i batllia que tenia pel seu senyor, el comte Ramon Berenguer IV.

Aquest Ramon de Gironella, el fill gran de Guillem Ramon, era un dels signataris de la donació que el 7 d'agost de 1160 féu el comte a Pere de Balma de les terres a l'Areny de l'Onyar i que significà l'ordenació del mercat general de la ciutat. Poc després, el dia 13 del mateix mes, signava un pacte pel qual el comte es comprometia a no espoliar els béns episcopals, cosa que

acostumava a succeir a la mort dels bisbes. L'1 de setembre del 1209, un altre Ramon de Gironella, en la seva condició de vicari de Girona, va signar el conveni entre l'arquebisbe de Tarragona i el rei Pere el Catòlic sobre la regulació de la província Tarraconense.

Aquests documents ens mostren que a començament del segle XIII els Gironella encara eren els castellans del castell i del terme del mateix nom i administraven la vegueria de Girona en nom del rei. Eren el resultat de l'ascens de la classe militar formada al servei dels comtes i de la gran noblesa durant els segles XI i XII, que cal no confondre amb la nombrosa classe dels cavallers sorgits dels sectors benestants de la pagesia durant els anys pròspers del segle XIII.

*Mur exterior
del castell
de Gironella.*

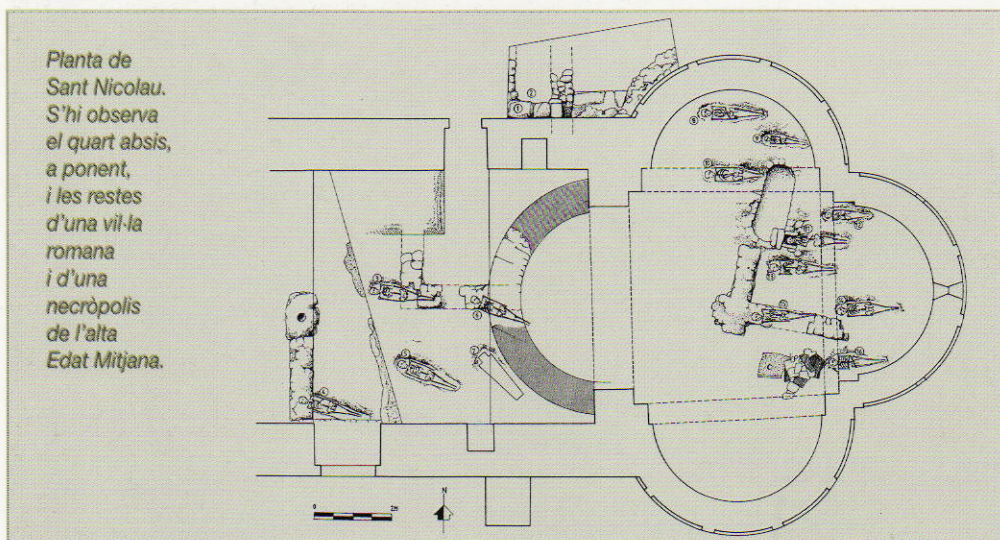
Pedret i Sant Pere de Galligants

PARLAR DE PEDRET i de Sant Pere de Galligants equival, encara avui, a parlar del rerepaís immediat de Girona, més que de la mateixa ciutat. Juntament amb el barri del Pont Major, formen el raval històric més allunyat del centre urbà. L'origen de l'activitat humana en aquests espais va estar condicionat per l'existència de la via Augusta, la principal via romana de penetració a Hispània, que, venint de la Gàl·lia, travessava la ciutat i enfilava vers el Pla de Girona en direcció a Caldes de Malavella i a Barcelona. A Pedret, el camí restava com

una mena de corredor arrambat contra la muntanya de Montjuïc, que vorejava el riu Ter. Només en arribar a Sant Pere de Galligants el paisatge s'eixamplava i es feia més amable per als assentaments humans.

Ara com ara, les dades documentals sobre aquests sectors són migrades. Per començar, es desconeix la gènesi dels topònims Pedret i Galligants. Tot amb tot, és fàcil endevinar que els primers establiments a Pedret es formaren en funció de l'explotació fluvial, de la via i del control del pont sobre el Ter, una sòlida obra d'enginyeria romana que es trobava una mica més amunt. Per exemple, sovintegen les notícies sobre els molins de la Manola, situats a la vora del riu, al bell mig de Pedret, i que funcionaven amb anterioritat a la referència que en dóna un testament de l'any 1081.

Pel que fa al poblament del burg de Sant Pere de Galligants, els precedents es remunten a la fundació d'una vil·la romana situada vora el camí de la vall de Sant Daniel i registrada arqueològicament sota la fonamentació de l'església de Sant Nicolau. Entre els segles VIII i X, hom habilità sobre les restes de la vil·la una necròpolis d'inhumació que s'estenia fins ben a prop de Sant Pere. Precisament

El molí
de la Manola.

la primera menció del monestir de Sant Pere de Galligants data de l'any 988. Això no vol pas dir que aquest cementiri fos per a ús exclusiu dels monjos, però és ben cert que el burg de Sant Pere es va formar i consolidar a redossa de l'establiment monacal.

Encara pels volts de l'any 1020 l'entorn de Sant Pere de Galligants presentava un aspecte rural: uns pocs masos veïns explotaven una terra de vinyes i horts. De fet, Pedret, Sant Pere, Campdorà i la vall Bascona (Sant Daniel) comprenien un poblament dispers o de petites concentracions de masos. Llurs habitants compartien l'església parroquial de Santa Eulàlia Sacosta, edifici situat a tramuntana de Sant Pere de Galligants, sobre el camí que s'enfilava cap a Montjuïc i que menava a Campdorà. L'advocació és antiga, segurament anterior a la primera menció registrada, que data de l'any 1078.

A partir de la segona meitat del segle XI s'hi degueren impulsar nous establiments, semblantment al que succeïa en aquest temps al burg de Sant Feliu. Aviat es va formar el

burg de Sant Pere de Galligants, que governaren els diferents abats del monestir com a feu propi fins al segle XIV. Aquest burg es desmarcava de la resta de la ciutat com un nucli a part. Així, quan Alfons I eximí dels mals usos els ciutadans de Girona, va haver d'excloure de la mesura els vilatans del burg de Sant Pere, pel fet que estaven sota la jurisdicció del monestir. Aquesta darrera circumstància ens ha privat de bona part de la documentació dels segles XI i XII. Malgrat això, el monestir deuria gaudir de rendes suficients per assegurar una activitat econòmica al seu voltant; unes rendes que van permetre aixecar, a mitjan segle XII, l'actual edifici monàstic de Sant Pere de Galligants, que és un conjunt arquitectònic remarcable del romànic ple. Del mateix període es constata la construcció de la capella de Sant Nicolau. La seva planta quadriabsidal recorda un *martirium*, i va ser modificada en el segle XIII, en ser-hi afegida la nau, amb què va ser enderrocat l'absis de ponent i el temple fou transformat en un edifici de planta de creu llatina.

El govern de la ciutat

LA REVOLUCIÓ FEUDAL del segle XI afectà la ciutat de Girona en la mateixa mesura que la resta del territori. Després dels pactes acordats entre 1051 i 1057, la ciutat i els seus pobladors quedaren sota la jurisdicció del bisbe i dels tres castells urbans dominats pels vescomtes de Cardona i de Cabrera i pels senyors de Sobreportes. Els juraments implicaven el reconeixement comtal de les noves potestats senyorials sobre els quatre districtes urbans, encara que els senyors es comprometien a retornar els seus castells quan el comte els ho demanés.

Els habitants de Girona quedaren sotmesos a tota mena d'exaccions i abusos per part de les quatre senyories de la ciutat. Havien de satisfer vells drets d'origen fiscal, com les lleudes, o nous drets feudals, com els "mals usos" i altres de clarament extorquidors, com la "mala presa" que esmenta un document de 1097. Les disputes que originaven les diverses jurisdiccions sobre la ciutat eren constants; disposem d'uns quants documents que ens parlen de les baralles entre comtes i bisbes per les sovintejades intromissions dels primers en els drets i els béns que el prelat posseïa dins i fora de la ciutat.

Va ser durant la segona meitat del segle XII que es van percebre els primers senyals de represa de la jurisdicció comtal sobre la ciutat: l'any 1160 Ramon Berenguer IV decidí intervenir en l'ordenació urbana de la zona de l'Areny de l'Onyar on es feia el

Les primeres infeudacions dels castells de la ciutat

1053. Conveni i jurament de Ramon Folc de Cardona al comte Ramon Berenguer pel castell de Gironella. *Liber Feudorum Maior*, núm. 203.
1057. Conveni i jurament d'Arnau, fill de Garsendis, als comtes Ramon Berenguer i Almodis pel castell de Sobreportes. Arxiu de la Corona d'Aragó. *Llibre de les Mulasses*, fol. 663.
1057. Conveni i jurament de la vescomtessa Ermessenda als comtes Ramon Berenguer i Almodis pel castell de Girona (Cabrera). Arxiu de la Corona d'Aragó. Pergamins de Ramon Berenguer I, nús. 146 i 154.

mercat general, i l'any 1168 fou donat a Ramon de Montcada el tram de l'Areny a ponent del mur del futur carrer de les Ballesteries; l'any 1171 Alfons I confirmava els privilegis que donaven als abats de Sant Pere de Galligants la jurisdicció feudal sobre el burg homònim. Algunes d'aquestes actuacions produïren un contenciós amb el bisbe que no s'arranjà fins a la concòrdia de 1172.

A partir de finals del segle XII, el comte-rei Alfons I prengué una actitud més decidida en l'intent de recuperar la jurisdicció comtal. Creà les noves vegueries i començà la reforma de l'arxiu reial per tal de controlar millor els seus béns fiscals i patrimonials. Finalment optà per començar l'enfranquiment de nombroses viles i ciutats, tot seguint la crida dels seus habitants.

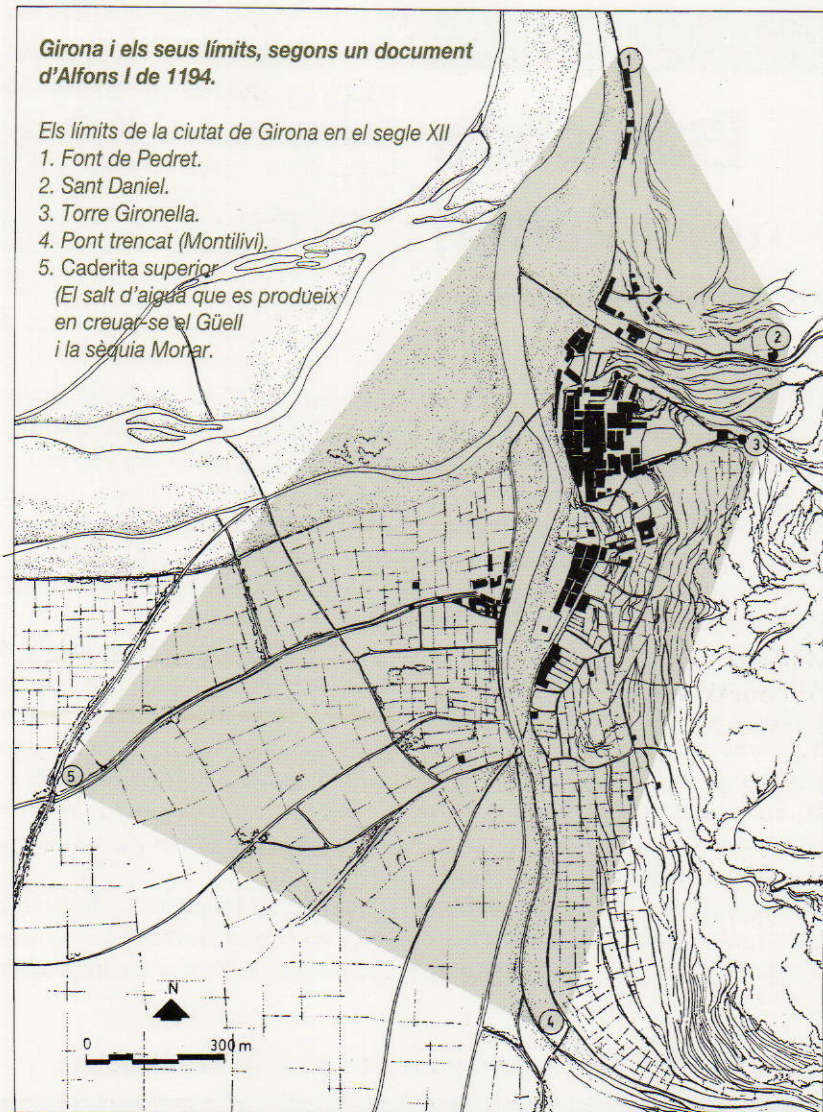
A Girona li va correspondre l'honor de ser la primera ciutat catalana on es construïren els fonaments d'una administració municipal. L'historiador Josep Ma. Font i Rius explica com els gironins foren els pri-

Girona i els seus límits, segons un document d'Alfons I de 1194.

Els límits de la ciutat de Girona en el segle XII

1. Font de Pedret.
2. Sant Daniel.
3. Torre Gironella.
4. Pont trencat (Montilivi).
5. Caderita superior

(El salt d'aigua que es produeix en creuar-se el Güell i la sèquia Monar.

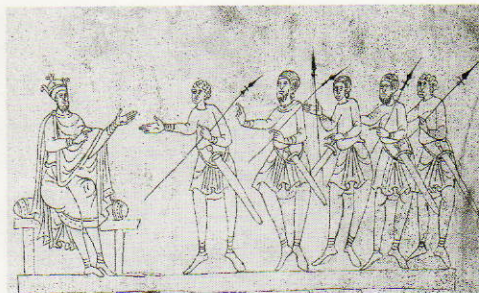

mers a rebre un privilegi per organitzar la seva corporació; aquest document no ha estat trobat, però el privilegi que s'atorgà a Cervera més tard, l'any 1182, determinava que es concedissin els drets de franqueses i d'elecció de còsols tal com es disposava en la carta reial donada anteriorment a Girona.

Les mesures que afavorien l'afranquiment de la ciutat de les antigues jurisdiccions feudals continuaren. Així, tenim una carta reial d'abril

de 1190 que alliberava els cristians gironins del mal ús de la intestia; es tracta d'un document força interessant que precisava els límits de la ciutat: la font de Pedret, Sant Daniel, la Torre Gironella, el Pont Trencat sobre l'Onyar (Montilivi), la "caderita superior" del rec Monar (Santa Eugènia) i el riu Ter. Igualment, el 1194 els gironins foren deslliurats del mal ús de l'eixorquia, amb la coneguda excepció dels habitants del burg de Sant Pere de Galligants.

Estructura social

Nobles (Biblia de Rodas).

AL LLARG DELS SEGLES XI i XII la societat gironina experimentà un fort canvi amb l'aparició de nous estaments que s'incorporaren a la vida de la ciutat. L'evolució econòmica comportà l'aparició de nous oficis i professions que a la ciutat antiga no s'havien manifestat i que amb el canvi de mil·lenni es van fer un lloc dins les noves ciutats feudals europees.

Dels estaments dirigits, hem de destacar en la cúpula les figures del comte i dels nobles. El primer era el tradicional detentor de la sobirania, però n'havia perdut una bona part en transferir la jurisdicció dels tres castells de la ciutat als nous magnats feudals i als seus vassalls i *milites* (cavallers), que afavoriren el desordre imperant per prosperar ells; encara que la documentació no ens en parli gaire, la presència

d'aquests cavallers a la ciutat devia ser considerable, ja que un bon nombre de les torres de la muralla era assignat a la seva custòdia. De les difícils relacions dels nobles i els eclesiàstics, en trobem referències en alguns documents de transacció d'immobles que especifiquen la prohibició de vendre als *milites*.

El bisbe encapçalava la cúpula de l'estament eclesiàstic, envoltat d'una nombrosa cort de canonges, ardiaques, cabiscols, jutges, sagristans i escrivans de la Cúria episcopal. Juntament amb els preveres i diaques de les parròquies, la seva institució no va tenir gaires problemes per adaptar-se al nou món feudal.

El tercer estament es desenvolupà amb força mercès al creixement econòmic d'una societat que reforçava els oficis existents i en

Processó d'eclesiàstics. (Biga de l'absis de Sant Miquel de Cruïlles. Museu d'Art de Girona).

Menestrals. (Claustre de la Catedral).

creava de nous: hortolans, fusters, ferrers, traginers, manobres, picapedrers, sastres, sabaters, teixidors o moliners; eren la nova classe treballadora urbana, que va construir la nova Girona i les seves edificacions.

En relació amb el desenvolupament urbanístic de la ciutat, cal remarcar l'aparició dels establiments, els "promotors" del seu creixement. Eren habitants dels nous burgs que es desenvolupaven fora murs, i per això van rebre el nom de "burgesos". Els comtes i els bisbes els utilitzaren per "establir" (urbanitzar i edificar), en els seus alous respectius, els nous barris a Sant Feliu, a l'Areny o al Mercadal. Amb el temps aquests edificadors i els mercaders —que surten molt menys a la documentació de l'època— constituïren la nova burgesia benestant; eren els Sunyer (1079), Llobet (1083), Constans (1094), Home de Déu (1145), Sitjar (1148), Banyoles i Bordils (1153), Calvet (1155), Fàbrega (1159), Estruch (1172), Albareda (1182),

Abadia (1189) i Llémena (1199). Tots aquests noms, i altres, els trobem esmentats en abundància als documents, cada vegada més nombrosos, que parlen d'establiments a cens emfitèutic, atorgats als nous habitants que anaren a viure als alous eclesiàstics i comtals a partir de l'últim terç del segle XI i, amb més freqüència, d'ençà de la segona meitat del segle següent.

Cal fer constar que aquests nous estaments socials estaven encomanats per vincle feudal a la noblesa i a l'Església des de la segona meitat del segle XI. Els usatges, mals usos, "males pressions" i tantes altres obligacions feudals a què estaven sotmesos i que hagueren de suportar durant molt de temps no entrebancaren tanmateix el seu dinamisme econòmic. Només l'alliberament dels mals usos atorgat pel rei Alfons I als gironins (a la fi del segle XII) va fer possible que la burgesia local posés els primers fonaments d'una administració municipal.

Monedes i preus

1007. Lomarig ven al bisbe Odó un alou al Mercadal. (CCM-74). 2 mancosos d'or cocto iafarí.
1035. Godomir ven a Bonuç una casa a les escales de la Catedral. 10 mancosos iafarins i amarins.
1035. Rodball Guilabert ven a Ramon Oliva una casa a les escales de la Catedral. (Martí, 196). 10 unces d'or de moneda de Barcelona.
1039. Gausfred ven a Gaucebert una casa amb pis a prop de la Seu (Martí, 207). 10 mancosos d'or iafarí, cetí i amarí, òptims.
1042. Berenguer Gausfred ven al prevere Bernat una casa amb baixos i pis. 1 mancús iafarí i 3 sous en diners.
1043. Chixol ven al prevere Guardamir una casa a les escales de la Seu. 2 mancosos iafarins i 3 sous en diners.
1071. El prevere Pere ven al sagristà Bonfill unes cases amb cortals. (Martí, 248). 4 unces d'or en moneda de Barcelona.
1075. El sagristà Bernat Joan ven a Bernat Ramon una vinya a la vall Bascona. (ACG.L. Arxiv.7, 201). 20 unces d'or en moneda de Barcelona.
1076. Adalez ven a Gerberga la Condamina de Kallerons, al Mercadal. (Martí, 328). 40 unces d'or nou de Barcelona.
1095. Sicardis empenyora a Bernat de Cartellà cases a les escales de la Catedral. (ACG. L.Arxiv.1, 161). 5 lliures de plata.
1100. Ameli ven els seus drets sobre un hort al burg de Sant Feliu. (Martí, 440). 1 lliura de plata.

1104. Arguimbau estableix a Pere Guillem unes cases al burg de St. Feliu. (CCM. 193). 8 sous de plata.
1108. Guillem Constans empenyora censos que rep a St. Feliu. (CCM.201). 10 sous de plata de moneda de Girona.
1110. Marià Gausbert ven un obrador al burg de St. Feliu. (CCM.204). 16 sous de plata de moneda de Girona.
1116. Girbert prv. ven a Joan Ramon prv. cases a St. Feliu. (CCM.218). 21 sous de plata de moneda de Girona.
1120. Trutgarda ven una casa a Ramon Mascardell. (CCM.224). 4 sous i mig en diner de qualsevol classe.
1130. Empenyorament del forn del burg de St. Feliu. (CCM.253). 40 morabatins legals i òptims d'or i pes.
1145. Home de Déu estableix una feixa a Babau per edificar-hi cases a l'Areny. (ACG. L.Arxiv Areny, 1). 25 sous en moneda de Girona de plata.
1155. Berenguer Atesend ven un honor a l'Areny. (ACG. L.Arxiv. Ar, 2). 100 sous en moneda de Girona.
1165. Joan de Sitjar defineix a la Seu els béns que foren de G. Constans. (CCM.311). 100 sous de diner de Girona.
1168. Pere Lledó ven a Vilà part d'una casa al burg de St. Feliu. (CCM 320). 200 sous de diner de Girona.
1190. Toscana i Arnau venen censos de les seves cases de l'Areny. (ACG. L.Arx.7, 206) 100 sous de moneda de Barcelona.

Girona i Catalunya

AL LLARG DELS PRIMERS SEGLES del nostre mil·lenni, la ciutat de Girona es va consolidar com un dels principals centres del poder polític, gràcies a la seva condició de capital i residència comtal, i compartí amb Barcelona una mena de capitalitat bicèfala del nucli comtal format per Barcelona, Girona i Osona.

Hi ha raons geopolítiques que ho expliquen: en l'àmbit dels comtats catalans, Girona se situava com a nucli central d'una reraguarda constituïda per les terres del seu bisbat, que eren les més poblades i segures de totes, car quedaven prou allunyades d'una frontera situada encara, pels volts de l'any 1000, al Penedès i a la Segarra, per on

Durant els tres primers segles de la Catalunya carolíngia i comtal (800-1100), el territori català abastava una llargada aproximada d'uns 250 km., des de Salses fins al Penedès. Girona ocupava un lloc central i equidistant entre aquests dos extrems al llarg de l'eix polític que lligava els comtats costaners del Rosselló, Empúries-Peralada, Girona i Barcelona. D'altra banda, l'esment documental de les nombroses viles i vilars escampats pel seu bisbat (més de 400) demostra que les comarques gironines contenien una població més nombrosa i densa que les terres frontereres del comtat de Barcelona.

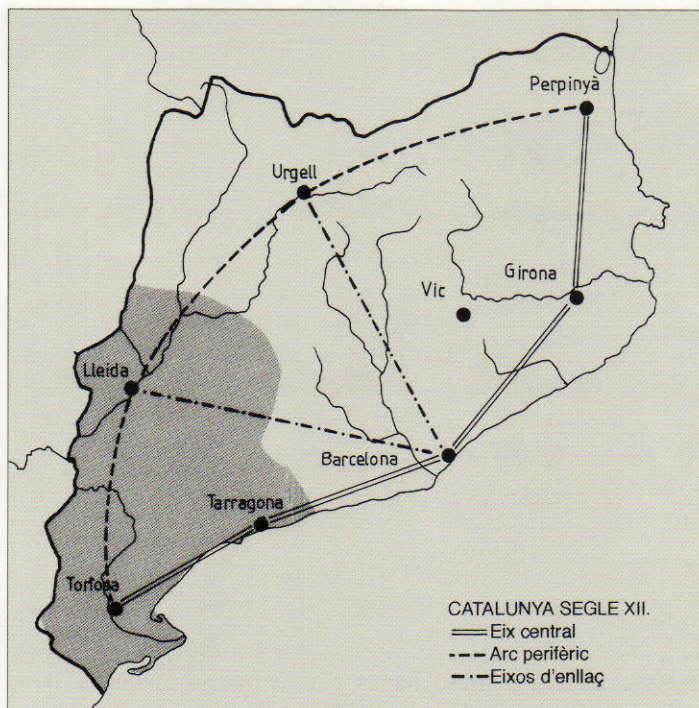
s'acostaven sovint perilloses incursions musulmanes, com la que va malmetre Barcelona l'any 985.

Tot i que la situació militar de la frontera va millorar al llarg del segle XI, encara l'any 1114 els almoràvits atacaven el Penedès, i només van ser aturats al congost de Martorell. Van ser necessàries les conquestes de Tortosa i Lleida perquè a la fi Barcelona veiés desaparèixer el risc d'atacs sarraïns.

Durant el segle XI els comtes afavoriren sovint la seva capital gironina. Remarquem en aquest sentit el paper de la comtessa Ermessenda, veritable mentora de tres generacions comtals fins a la seva mort, l'any 1058. A més de promoure nombroses obres públiques dins la ciutat i als seus vol-

CATALUNYA EN EL SEGLE XI.

La configuració de l'espai de la Catalunya comtal en aquest segle donà a Girona una posició central en relació amb l'eix que unia les principals capitals comtals i en el qual Barcelona ocupava una posició massa fronterera.

CATALUNYA EN EL SEGLE XII.

La conquesta de la Catalunya Nova va crear un espai català on Barcelona guanyava la posició més centrada i Girona hi perdía centralitat geopolítica.

tants, la comtessa s'apostà sovint a la ciutat —podem esmentar un casal seu l'any 1020—, i des d'aquí governà els seus estats —especialment entre els anys 1041 i 1057— envoltada d'una cort de fidels, molts dels quals eren prohoms del comtat gironí. També sabem del cert que moltes reunions de la seva cúria comtal tenien lloc a Girona. Finalment, fou a la capital gironina on tingué lloc la signatura de tots els acords que posaren fi al plet que l'enfrontava amb el seu nét Ramon Berenguer I, i que facilitaren l'assoliment de molts pactes i juraments del comte amb la noblesa territorial, un seguit de convenis que han estat considerats com la fundació de l'estat feudal català.

Durant el govern dels fills de Ramon Berenguer, Girona també va ser protagonista en la greu crisi que es va anar covant amb la rivalitat entre ells dos i que esclatà amb l'assassinat del Cap d'Estopes, el qual fou enterrat a la seu gironina. La resistència de bona part de la noblesa catalana a acceptar

el magnicidi portà el país a la vora de la guerra civil. La mediació de nobles gironins com els Cabrera, els Hostoles i els Sesagudes obligà "el Fratricida" a signar un conveni que reconeixia els drets del fill de l'assassinat, el futur Ramon Berenguer III.

En el decurs del segle XII Girona va veure minvar el paper capdavanter que havia tingut fins aleshores. Amb les conquestes de Tarragona, Lleida i Tortosa, en la primera meitat del segle, el centre de gravetat dels territoris catalans es va desplaçar cap al sud, i la centralitat de Barcelona quedà ben establerta amb la creació d'una incipient organització administrativa en temps d'Alfons I al seu palau barceloní. L'ampliació dels estats del casal comtal amb la incorporació de Provença, Aragó i molts comtats occitans va fer més esporàdica la presència comtal a Girona, i aquesta es va haver de resituar en el paper de centre polític, econòmic i religiós del nord-est de Catalunya, posició que encara ara ocupa.

Vocabulari

Alou: Propietat en plenitud de domini.

Assemblea curial: Reunió dels grans magnats laics i eclesiàstics per aconsellar el comte.

Cenobi: Recinte d'una comunitat eclesiàstica.

Castrum: Jurisdicció sobre el territori d'un castell.

Castlà: Cap de la guarnició d'un castell.

Caderita: Resclosa i salt d'aigua.

Cel·la: Temple de petites dimensions.

Conveni ("convenientiae"): Pacte entre feudals.

Dominicatura: Propietat d'un senyor amb drets feudals.

Eixorquia: Dret del senyor sobre l'herència del que mor sense descendents.

Burgès: Membre d'un nou grup social que neix dels nous establiments als burgs.

Burg: Nou barri o aglomeració urbana fora del recinte murallat.

Cens: Renda fixa i perpètua d'un usufructuari a un propietari.

Farragenal: Conreu de farratges.

Feu: Bé o renda donat per un senyor a un vassall.

Fòrum: Centre polític, econòmic i religiós de les ciutats antigues.

Honor: Possessió patrimonial.

Homenatge: Acte solemne en què el vassall es fa fidel d'un senyor.

Intestia: Dret del senyor sobre els béns del vassall que mor sense fer testament.

Jurisdicció: Potestat de govern en general i particular segons l'àmbit territorial.

Lleuda: Dret fiscal sobre el trànsit de mercaderies en un lloc determinat.

Magnats: Senyors. Membres de la noblesa superior.

Milites: Cavallers. Pertanyen a la noblesa de categoria inferior.

Mals usos: Imposicions senyoriales sobre les persones de condició servil.

Mala presa: Apropiació abusiva i violenta dels béns dels vassalls.

Potestat: Poder suprem que es pot exercir per dret propi o per delegació.

Pasquari: Ingrés fiscal per drets de pasturatge.

Pabordia: Institució de la Seu per administrar els béns temporals de la seva propietat.

Opus quadratum: Parament de carreus ben tallats i de gran format.

Quèstia: Taxa arbitrària i imposada amb violència per un senyor.

Taifes: Regnes musulmans nascuts de la descomposició del Califat de Còrdova.

Taula: Parada de fusta situada en un punt de venda fix dins del mercat.

Trilla: Terreny envoltat d'un tancat de plantes enfiladisses.

Teloneu: Dret d'encunyar moneda.

Senyoria: Alou o feu en mans d'un senyor.

Sinagoga: Centre religiós de la comunitat jueva.

Usatges o usos: Costums feudals; en els segles XI i XII, sinònims de mals usos.

Vegueria: Demarcació territorial detinguda per un veguer nomenat pel comte.

Vil·la: Explotació agrària. En aquesta època s'ha confós amb *fundus* o territori de les antigues *villae* romanes.

Vilar: Petita agrupació humana a l'entorn de la vil·la.

BIBLIOGRAFIA

- ARXIU CAPITULAR DE LA SEU DE GIRONA. Pergamins dels segles XI i XII. Llibre d'arxivacions de la Sagristia 2a. Llibre Gran de la Sagristia Major.
- ARXIU DIOCESÀ DE GIRONA. Pergamins de Sant Feliu. Pergamins de la Pia Almoïna.
- ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE GIRONA. Llibre d'arxivacions de la Pia Almoïna de la Seu de Girona. Pergamins de l'Hospital de Santa Caterina.
- ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE GIRONA. Documentació vària.
- ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. Llibre de les Mulasses (castells de Gironella, de Sobreportes, de Cabrera i de la ciutat de Girona). Registre: "Traslado de índice alfabético de los Condes de Barcelona".
- AUTORS DIVERSOS. *Els castells catalans* (7 vols.). Ed. Dalmau, 1979.
- CALZADA i OLIVERES, J.M., *Sant Pere de Galligants*. Diputació de Girona, 1982.
- BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera*. Edicions 62, 1979.
- BISSON, T.N., *Història de la Corona d'Aragó*. Ed. Crítica, 1988.
- BLANCH i ILLA, N., *Gerona històrica i monumental*. Edició 1862.
- BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados*. Fundación Condes de Barcelona, 1988.
- BOIS, G., *La revolución del año 1000*. Ed. Crítica, 1991.
- BOTET i SISÓ, J., "La Província de Gerona". *Geografía General de Catalunya* (Dir. F. Carreiras i Candi). Edicions Catalanes SA, 1980².
- COLL i CASTANYER, J., "Els vescomtes de Girona". *Annals de l'Institut d'Estudis Girolans*. XXX, pàgs. 30-98. 1988-89.
- FABRE, Jaume. *Girona entre 4 rius*. Ajuntament de Girona, 1991.
- FERRO, Víctor, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Ed. Eumo, 1987.
- FONT i RIUS, J.M., *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Universitat de Barcelona, 1985.
- GONZALVO i BOU, G., *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, 1994.
- MARQUÈS, Jaume. *Girona Vella* (4 vols.). Ajuntament de Girona, 1982.
- MARQUÈS, Josep Ma., *Pergamins de la Mercè de Girona a la Biblioteca de Catalunya*. 1988.
- MARQUÈS, Josep Ma., *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*. Institut d'Estudis Empordanesos, 1995.
- MARQUÈS, Josep Ma., *El cartulari dit de Carlemany del bisbe de Girona*. Fundació Noguera, 1993.
- MARTÍ, Ramon, *Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 1987.
- MIQUEL ROSSELL, F., *Liber Feudorum Maior*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947.
- PLA i CARGOL, J., *Gerona arqueològica i monumental*. Ed. Dalmau Carles Pla, 1946.
- RIUS i SERRA, J., *Cartes antigues de Sant Martí Sacosta*". II 4, pags. 343-394, 1928. *Analecta Sacra Tarraconensis*, 1928.
- ROURA, Gabriel, *Girona carolíngia (del 785 a l'any 1000)*. Diputació de Girona i Ajuntament de Girona, 1988.

ROVIRA i VIRGILI, A., *Història Nacional de Catalunya*. Ed. Pàtria, 1922. (Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, 1972).

SALRACH, Josep Ma., *Història dels Països Catalans*. Ed. EDHASA, 1980.

SOBREQUÉS i VIDAL, S., *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Col·legi Universitari de Girona, 1978.

SOBREQUÉS i VIDAL, S., *Els grans comtes de Barcelona*. Ed Vicens Vives, 1985.

VILLANUEVA, Jaime, *Viaje literario a las iglesias de España* (Vol. XII). Madrid, 1850.

PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES

Són dels arxius dels autors les imatges de les pàgines 4, 7, 9 esquerra, 13, 15, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 33, 36, 40, 41, 42, 52, 53, 54, 55, 57, 62, 63, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 79, 81, 82, 85, 86 dalt, 90 i 91.

Són de Josep Ma. Oliveras les imatges de les pàgines 8, 9 dreta, 10, 11, 14, 16, 17, 20, 21, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 71, 74, 76, 77, 80, 83, 86 baix, 87 i la de portada.

És de l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona la il·lustració de la pàgina 69.

TÍTOLS PUBLICATS

Girona abans de Girona (Prehistòria)

Per Eudald Carbonell i Enriqueta Pons

Girona romana (De la fundació a la fi del món antic)

Per Josep Maria Nolla

Girona goda i sarraïna (476-785)

Per Narcís M. Amich i Josep M. Nolla

Girona carolíngia (Del 785 a l'any 1000)

Per Gabriel Roura

Girona comtal i feudal (1000-1190)

Per J. Canal, E. Canal, J. Ma. Nolla i J. Sagrera

Girona Medieval L'etapa de l'apogeu (1285-1360)

Per Christian Guilleré

Girona Medieval Crisis i desenvolupament (1360-1460)

Per Christian Guilleré

Girona al segle XVII

Per Joan Busquets i Antoni Simon

La Girona de la Restauració (1874-1923)

Per Joan Puigbert

Girona sota el Franquisme (1939-1974)

Per Josep Clara

PROPERES TÍTOLS

Girona baix-medieval (1460-1516)

Per Jaume Portella i Joan Blanco

Girona alt-medieval (1190-1285)

Per J. Canal, E. Canal, J. Ma. Nolla i J. Sagrera

Quaderns d'història de Girona és una col·lecció de llibres que posen a l'abast d'un públic ampli, de manera ordenada i rigorosa, tota la informació existent sobre el passat de la ciutat. Els millors especialistes de cada període hi ofereixen el resultat de noves investigacions i obren nous camins a la interpretació sobre els orígens i desenvolupament de l'àrea urbana de Girona. La col·lecció aplega una valuosa informació gràfica, en bona part poc coneguda.

Josep Canal i Roquet (26-I-1920), funcionari de l'administració; s'interessa primerament pel món de la prehistòria i, més endavant, per la història medieval especialment pel procés urbà de la ciutat de Girona.

Eduard Canal de Diego (8-III-1953), llicenciat en filosofia i lletres (història) per la Universitat Autònoma de Barcelona (1976). És professor d'aquesta disciplina a l'Institut Vicens Vives.

Josep Ma. Nolla i Brufau (31-VII-1949), professor de la Universitat de Girona. Darreterament ha treballat sobre la història urbana d'aquesta ciutat.

Jordi Sagrera i Aradilla (14-IV-1965), llicenciat en història per la Universitat Autònoma de Barcelona (1989). Tècnic de la Universitat de Girona. Ha dedicat diversos estudis al problema del creixement urbà de Girona.
